

ਵਰਿਆਮ

ਜੁਲਾਈ-੨੦੧੯

੪੪ਵਾਂ ਸਾਲ

ਰੱਬਾ-ਰੱਬਾ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾ

40/-

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਸਨ ਕਦੇ ਜੋ ਅਜਨਬੀ ਅੱਜ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਸਭ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।

ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪੰਥ ਸਾਰਾ ਬਾਝ ਗੁਰ ਜਗਜੀਤ ਦੇ।
ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ, ਬਿਨ ਪਿਆਰੇ ਮੀਤ ਦੇ।
ਸੋਚਾਂ, ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੀਆਂ ਚ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੰਘਦੀ,
ਖੂਨੀ ਵਾ-ਵਰੋਲਿਆਂ ਚ ਦਿਨ ਸੀ ਸਾਡੇ ਬੀਤਦੇ।
ਹੰਝੂਆਂ ਤੋਂ ਹਾਸਿਆਂ ਤੱਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਸਨ ਕਦੇ ਜੋ ਅਜਨਬੀ....

ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਬੈਠੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਬੇਤਾਬ ਸਨ, ਬੇਹਾਲ ਸਨ।
ਮੰਜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਨ, ਹਾਵੇਂ ਮਾਂ ਦੇ ਮਾਲ ਸਨ।
ਬੁੱਢੀਆਂ ਤੇ ਬੁੱਝ ਰਹੀਆਂ ਭੈਣੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾੰਘ ਸੀ,
ਗੁਰੂ ਆਵੇ, ਸੀਨੇ ਲਾਵੇ, ਖਾਣੇ ਗਏ ਕਾਮਾਲ ਸਨ।
ਇਹਦੇ ਮਿਲਿਆਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਾਰੇ ਚਿੰਨਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਸਨ ਕਦੇ ਜੋ ਅਜਨਬੀ....

ਭਾਗ ਲਾਏ ਵਿਹੜਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ ਨੇ ਇੱਦਾਂ।
ਰੱਜ ਕੇ ਬਰਸਾਤ ਹੋਵੇ, ਲੰਮੀ ਔੜ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿੱਦਾਂ।
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਹਦਾ ਫੈਲਿਆ, ਗਲੀ-ਗਲੀ, ਪਿੰਡ-ਪਿੰਡ,
ਸ਼ਹਿਰ ਸ਼ਹਿਰ ਚਮਕਿਆ, ਚਮਕਦਾ ਸੂਰਜ ਹੈ ਜਿੱਦਾਂ।
ਹਰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ ਮਨ ਲਈ ਚਾਨਣ-ਮੁਨਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਸਨ ਕਦੇ ਜੋ ਅਜਨਬੀ....

ਕਦੇ ਸੋਚਕੇ ਤਾਂ ਵੇਖੋ, ਜਾਨਣਹਾਰ ਵੀ ਨੇ ਇਹ।
ਅਨਾਥਾਂ ਦੇ ਨਾਥ ਨੇ ਤੇ ਪਾਲਣਹਾਰ ਵੀ ਨੇ ਇਹ।
ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ, ਅਣਜਾਣ ਹਾਂ, ਪੁਤਲੇ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਗਲਤੀਆਂ ਦੇ,
ਚਾਹੇਂ ਵੇਖ ਲਉ ਪਰਤਾਕੇ, ਬਖਸ਼ਣਹਾਰ ਵੀ ਨੇ ਇਹ।
ਰਹਿਮਤਾਂ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ, ਇਹ ਪਟਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਸਨ ਕਦੇ ਜੋ ਅਜਨਬੀ....

ਬੈਠਕਾਂ, ਦੌਰਿਆਂ ਤੇ ਮੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੇ ਇਹ।
ਪਾਰਖੂ ਨੇ, ਜੋਹਰੀ ਨੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ।
ਏਕੇ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੇ, ਰਹਿਬਰ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ,
ਨੀਤੀਵਾਨ, ਸੂਝਵਾਨ ਬੜੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਨੇ ਇਹ।
ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦੇ ਇਹ ਸਿਤਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਸਨ ਕਦੇ ਜੋ ਅਜਨਬੀ....

ਇਹ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਰਸਾਣਗੇ, ਹਰ ਆਸ ਪੂਰੀ ਕਰਨਗੇ।
ਤੁਸੀਂ ਝੋਲੀਆਂ ਫੈਲਾਈ ਜਾਉ, ਇਹ ਵਿਹੜਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰਨਗੇ।
ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੀ ਡੋਰੀ ਨੂੰ ਫੜਨਗੇ ਜੋ,
ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਲੋਕ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਨੂੰ ਉਹ ਤਰਨਗੇ।
ਰਾਜਿੰਦਰ ਤੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ, ਇਹ ਦੁਲਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।

ਸਨ ਕਦੇ ਜੋ ਅਜਨਬੀ, ਅੱਜ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ।
ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਵੇਖਦੇ ਸਭ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੋ ਗਏ।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ 'ਪੰਨੂੰ'
ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ,
ਸੰਪਰਕ: 95013-92150

ਵਰਿਆਮ

ਜੁਲਾਈ- ੨੦੧੯

ਜਿਲਦ-੪੪

ਅੰਕ- ੯

ਬਾਨੀ ਸੰਪਾਦਕ

ਸ੍ਰ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ 'ਵਰਿਆਮ'

ਬ੍ਰਹਮਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਕ ਪੱਤਰਕਾਰ

ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ

ਮੋਬਾਇਲ : 98786-16996,
98143-18720

ਦਫਤਰ ਦਾ ਪਤਾ:	Office Address :
ਮਾਸਿਕ ਵਰਿਆਮ	Monthly WARYAM
ਲਾਡੋਵਾਲੀ ਰੋਡ	
(ਸਾਹਮਣੇ ਸੈਂਟਰਲ ਟਾਊਨ)	Ladowali Road.
ਜਲੰਧਰ- ੧੪੪੦੦੧	Opp. Central Town, Jalandhar-144001
ਫੋਨ:-੦੧੮੧- ੨੨੨੨੫੪੩	Ph.:0181-2222543 (O)

ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਦਰ

ਇਹ ਅੰਕ	੪੦-੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ	੪੦੦-੦੦ ਰੁਪਏ
ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ	੧੦੦੦੦-੦੦ ਰੁਪਏ
ਵਿਦੇਸ਼ ਲਈ	੫੦ ਪੈਂਡ ਜਾਂ ੬੦ ਡਾਲਰ ਅਮਰੀਕੀ
ਹਵਾਈ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ	(ਸਾਲਾਨਾ)
ਚੈਕ ਡਰਾਫਟ ਕੇਵਲ Waryam ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ	
ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ	

ਵਰਿਆਮ ਸਕੂਲਾਂ ਕਾਲਜਾਂ ਲਈ ਪਰਵਾਨ

'ਵਰਿਆਮ' ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਿਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰਬਰ ੩-੧-੭੭ ਐਡੀਟਰਜ਼, ਮਿਤੀ ੩-੩-੭੭ ਰਾਹੀਂ ਪੰਜਾਬ ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ ਤੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ।

ਤਤਕਰਾ

ਸੰਪਾਦਕੀ- ਕ੍ਰਿਕਟ ਵਿਸ਼ਵ ਕੱਪ 2019 ਵਿਚ ਭਾਰਤ, ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ — ਡਾ. ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ	4
ਫਤਿਹਵੀਰ ਦੀ ਪੁਕਾਰ	
—ਗੁਰਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਗਰੇਵਾਲ	5
ਫਤਿਹਬੀਰ ਬੱਚਿਆ —ਗੁਰਭਜਨ ਗਿੱਲ.....	6
ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਫੇਰੀ	
—ਸ੍ਰ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ	7
ਪਿਰ ਦੇਖਨ ਕੀ ਆਸ: ਬਾਬਾ ਬੇਰ ਸਿੰਘ 'ਗਰੰਥ ਗੜ੍ਹ'	
—ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ	11
ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹੋਵਾਇ —ਸ੍ਰ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨਜਾਣ	17
ਜਿਸ ਡਿਠੈ ਸਭਿ ਦੁਖ ਜਾਇ —ਰਮੇਸ਼ ਬੱਗਾ ਚੌਹਲਾ	20
ਮੁਲਾਕਾਤ —ਪ੍ਰੋ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ	23
ਭਰੂਣ ਨੂੰ ਹਿਚਕੀ ਲੱਗਣੀ -ਡਾ. ਹਰਬਿੰਦਰ ਕੌਰ	28
ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਬਾਇਰੀ ਸਵਾਗਤਯੋਗ	
—ਗੁਰਭਜਨ ਗਿੱਲ.....	30
ਭਾਈ ਲਾਲੋ—ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ	35
ਰਾਮਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.) ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਸਤਾਦ	
ਲਤਾਫਤ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ—ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਠਾੜੂ	36
ਕਹਿਓ ਕਉ ਸੋਭਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪਰਵਾਨ	
—ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ.....	38
ਹਿਮਤ ਯਾਰ ਬਣਾਈ —ਪ੍ਰੋ. ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ.....	39
ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਬਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ	
—ਡਾ. ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ.....	43
ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਿਆਂ	
—ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਬੇਰ ਖਾਂ.....	46
ਪੰਜ ਕਵਿਤਾਵਾਂ —ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ.....	47
ਗ਼ਜ਼ਲ —ਸਿਰੀ ਰਾਮ ਅਰਬ	48

WARYAM

Current A/C No. 607201010050208

IFSC/RTGS Code :UBIN0560723

Union Bank of India Rama Mandi Jalandhar City

E-mail : jagdishsinghwariam@gmail.com

drarajwant@gmail.com

drarajwant@waryam.com, editor@waryam.com

ਅੱਜ ਕੱਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵ ਕੱਪ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟੀਮਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ-ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਰਤ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ, ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ, ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ, ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵੈਸਟ ਇੰਡੀਜ਼ ਦਸ ਦੇਸ਼ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਲਿਖਣ ਤੱਕ ਭਾਰਤ ਦਾ ਵਧੀਆ ਖੇਡ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਖਣੀ ਅਫਰੀਕਾ ਅਤੇ ਆਸਟਰੇਲੀਆ ਨਾਲ ਹੋਏ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਮੈਚ ਖੇਡ ਦੇ ਜੇਤੂ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਊਜ਼ੀਲੈਂਡ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੈਚ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਇਹ ਮੈਚ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋਹਾਂ ਟੀਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਜਿੱਤ ਹਾਰ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਅੰਕ ਨਾਲ ਸਬਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਬੱਦਲਵਾਈ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਬਾਕੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਮੈਚ ਵੀ ਰੱਦ ਹੋਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਕੱਪ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਖਰਾਬ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਅੱਤ ਦੀ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਤਰਸ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉੱਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਤਿਆਰੀ ਕਰਕੇ ਖਿਡਾਰੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਵੀ ਟਿਕਟਾਂ ਉੱਤੇ ਕਾਫੀ ਪੈਸਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਤੇ ਮੈਚ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

16 ਜੂਨ 2019 ਨੂੰ ਐਤਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚਾਲੇ ਮੈਚ ਵਿੱਚ ਸਖਤ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਡੀਕ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਬਾਕੀ ਕਈ ਮੈਚਾਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਮੈਚ ਵੀ ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ ਨਾ ਧੁਪ ਜਾਵੇ। ਭਾਰਤੀ ਟੀਮ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਲੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੜੀ ਜਿਹੀ ਰੁਕਾਵਟ (ਮੀਂਹ ਕਰਕੇ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚੰਗੀਆਂ ਦੌੜਾਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ। ਦੂਜੀ ਪਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਅਜੇ ਚਲ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੀਂਹ ਕਾਰਨ ਮੈਚ ਰੋਕਣਾ ਪਿਆ। ਅਖੀਰ ਫੈਸਲੇ ਮੁਤਾਬਿਕ 40 ਓਵਰਾਂ ਦਾ ਮੈਚ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਟੀਮ ਮਿੱਥੀਆਂ ਦੌੜਾਂ ਨਾ ਬਣਾ ਸਕੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਟੀਮ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ।

ਦੋਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਰੰਜਸ਼ ਕਾਰਨ ਇਸ ਮੈਚ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸੀ, ਜਦਕਿ ਇਹ ਬਾਕੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੀ। ਖੇਡਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਖੇਡ ਨੂੰ ਖੇਡ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਖੇਡ ਕੇ ਹੀ ਸਪੋਰਟਸਮੈਨਸ਼ਿਪ ਦਿਖਾਉਣੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿੱਚ ਖਿਡਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਦੇ ਖੇਡ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਆਏ ਹਨ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮੈਚਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦਾ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਖਿਡਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵ ਕੱਪ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਪਰਤਣ।

-ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ

ਕਾਕਾ ਫਤਿਹਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮਾਸੂਮ, ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਫਤਿਹਵੀਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ 6 ਜੂਨ 2019, ਵੀਰਵਾਰ ਦੀ ਮੰਦਭਾਗੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਰੀਬ 150 ਫੁੱਟ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ 7 ਇੰਚ ਵਿਆਸ ਵਾਲੇ ਡੂੰਘੇ ਬੋਰਵੈਲ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਿਆ। ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਭਗਵਾਨਪੁਰਾ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਖੇਡਦੇ-ਖੇਡਦੇ ਉਸ ਦਾ ਪੈਰ ਬਿਨਾਂ ਢੱਕਣ ਵਾਲੇ ਬੋਰਵੈਲ ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਸੌਂਝੀ ਪਾਈਪ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਜਾ ਡਿੱਗਾ, ਜਿਥੇ ਨਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸੀ ਨਾ ਹਵਾ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਦਿਲ ਕੰਥ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਦੁਰਘਟਨਾ ਉਸ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਡੂੰਘੀ ਖੁੱਡ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਕੀ ਬਣੀ ਹੋਏਗੀ? ਜਿਸ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਰੋਣ ਤੇ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹੀ ਲਾਲ ਕਿਸੇ ਅਣਦੇਖੀ, ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਹਨੇਰੀ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਾ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਹਿੱਲਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪੀੜ ਅਤੇ ਸਹਿਮ ਦੀ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

‘ਜਿਸ ਤਨ ਲੱਗੇ, ਸੋ ਹੀ ਜਣੇ।’

ਸਵਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ? ਅਸੀਂ ਬੋਰਵੈਲ ਕਿਸ ਲਈ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ? ਧਰਤੀ ਦੀ ਹਿੱਕ ਪਾੜ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਵਾਸਤੇ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਈ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬੱਚੇ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਗਏ, ਗਟਰ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਗਏ ਜਾਂ ਬੋਰਵੈਲ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਇਕ ਹਾਦਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਸਬਕ ਲੈਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਣਗਹਿਲੀ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਣੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਸਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਆਪੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਚ ਲੈਣੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੰਦਭਾਗੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਛਤਾਵੇਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, 'ਅਬ ਪਛਤਾਏ ਹੋਤ ਕਿਆ, ਜਬ ਚਿੜਿਆ ਚੁਗ ਗਈ ਖੇਤ'। ਪਰ ਅਫਸੋਸ, ਇਥੇ ਤੇ ਖੇਤ ਨੇ ਹੀ ਚਿੜਿਆ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ।

ਭਾਰਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਤਕਨੀਕੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਬੱਚੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਮਾਹਿਰ ਬਣ ਕੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਭੱਜੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦੀ ਕਦਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਾਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਲਿਖਿਆ ਸਿਆਣਾ ਨੌਜਵਾਨ ਵਰਗ ਦੇਸ਼ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ) ਖਾਲੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਇੱਥੇ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੋਣਾ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ ਦਿਮਾਗ, ਵਧੀਆ ਤਕਨੀਕ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੈਸਾ ਖਰਚ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਵੱਡਮੁੱਲੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕਦੇ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦੇਣਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਰਾਹਤ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਪੰਜ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਹਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਮਲੂਕ ਜਿੰਦ ਹੀ ਹੱਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ।

ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਵਸਾਹ ਨਾ ਕਰੋ। ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੋਈ ਟੋਆ, ਗਟਰ ਜਾਂ ਬੋਰਵੈਲ ਖੁਲ੍ਹਾ ਦਿਸੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਢੱਕਣ ਲਗਵਾਉ। ਜੇ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਤਾਂ ਆਪ ਰਲ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰੋ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਕਦੇ ਵੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਕਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਸੁਖਦ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਿਰਫ਼ ਦੁੱਖ, ਤਕਲੀਫ਼ ਅਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੀ ਵੀ ਪੂਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਫਤਿਹਵੀਰ ਦੀ ਪੁਕਾਰ

-ਗੁਰਦੀਸ਼ ਕੌਰ ਗਰੇਵਾਲ, ਕੈਲਗਰੀ, ਕੈਨੇਡਾ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਕ ਮਾਸੂਮ ਸਾਂ ਬੱਚਾ,
ਭੋਲਾ ਭਾਲਾ ਮਨ ਦਾ ਸੱਚਾ,
ਮਨ ਦਾ ਸੱਚਾ, ਮੱਤ ਦਾ ਕੱਚਾ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੱਸਣ ਖੇਡਣ ਜਾਣਾ,
ਮੱਮੀ ਡੈਡੀ ਤਾਈਂ ਪਛਾਣਾ,
'ਬੋਰ ਵੈਲ' ਨੂੰ ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਾ?

ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਰੱਖਿਆ ਖਿਆਲ,
ਨਾ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਆਪਣੇ ਨਾਲ,
ਮੈਂ ਕੀ ਜਾਣਾ ਆਲ-ਜੰਜਾਲ?
ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਦੋ ਹੀ ਸਾਲ।

ਡਿਗ ਕੇ ਮੈਂ ਰੋਵਾਂ ਕੁਰਲਾਵਾਂ,
ਹਾਲ ਦੁਹਾਈ ਪਾਈ ਜਾਵਾਂ,
ਮੱਮੀ ਡੈਡੀ ਤਾਈਂ ਬੁਲਾਵਾਂ

ਨੁਰੇ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਡਰ ਲੱਗੇ,
ਰੋ ਰੋ ਔਖਾ ਸਾਹ ਪਿਆ ਵੱਗੇ,
ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਭੁੱਖ ਪਿਆਸ ਨੇ ਬੜਾ ਸਤਾਇਆ,
'ਦੁੱਧ' ਕੋਈ ਪਿਆਣ ਨਾ ਆਇਆ,
ਆਖਿਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭਾਇਆ,
ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਗੋਦ ਬਿਠਾਇਆ।

ਮੇਰੀ ਸੁਣ ਲਓ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ,
ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਹੁਣ ਲੈ ਲਓ ਸਾਰ।

ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੇ ਹੈਵਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ,
ਭੇੜੀਏ ਜਿਹੇ ਇਨਸਾਨਾਂ ਕੋਲੋਂ,
ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹੁਣ ਜਾਨ ਬਚਾਓ।
ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਦੇਵੋ,
ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਓ।

-ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ

ਸੰਪਰਕ - 98728-60488

ਜੁਲਾਈ-੨੦੧੯

ਫਤਿਹਬੀਰ ਬੱਚਿਆ

-ਗੁਰਭਜਨ ਗਿੱਲ

ਸੁਭ ਸਵੇਰ ਨਹੀਂ,
ਅੱਜ ਬੇਹੱਦ ਉਦਾਸ ਹੈ ਪ੍ਰਭਾਤ।
ਫਿਰ ਪੈ ਗਈ ਕਾਲ ਕਲੂਟੀ ਰਾਤ।

ਫਤਿਹਬੀਰ ਬੱਚਿਆ!
ਅਸੀਂ ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਲੜਾਈ ਖੇਡੀ
ਪਰ ਮੰਨਦੇ ਨਹੀਂ ਸਾਂ।
ਟੋਟਕਿਆਂ, ਟੂਟੇ ਟਾਮਣਾਂ ਵਾਲੇ
ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਟੋਏ
ਕਿਹੜਾ ਕਿਸਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਬਹਿ ਕੇ ਰੋਏ?
ਪੂਰਾ ਮੁਲਕ ਹੀ ਫਤਹਿਬੀਰ ਜਿਹਾ
ਟੋਏ ਚ ਡਿੱਗਿਆ।

ਹਵਨ ਯੱਗ, ਪਾਠ, ਅਰਦਾਸ
ਨਿਮਾਜ਼ਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ
ਸੰਚਾਰ ਤੰਤਰ ਦੀ ਤਮਾਸ਼ਬੀਨੀ
ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦੀ ਲਿਖੀ ਕਹਾਣੀ
ਟੋਆ ਚੋਤੇ ਆ ਗਈ ਹੈ।
ਮੁਲਕ ਟੋਏ ਚ ਪਿਆ ਹੈ
ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ
ਗੈਬੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇ।

ਡਿਜੀਟਲ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਰਾਮ ਰੋਲੇ ਵਿੱਚ
ਸਮੁੰਦਰ ਅੰਦਰ
ਸੁਰਾਖ ਕਰਦੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ
ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੇ ਭੋਲੇ ਪੰਛੀ।

ਵਿਗਿਆਨ ਪਿੱਟਦਾ ਰਿਹਾ
ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਆਕਸੀਜਨ ਬਿਨਾ

ਵਰਿਆਮ

ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਜਲ ਪਾਣੀ ਬਿਨਾ
ਬੰਦਾ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ
ਪਰ ਅਸੀਂ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟੀ ਗਏ
ਗੁਆਚੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ।
ਪਰ ਤੂੰ ਇਸ ਨਕੰਮੇ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ
ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟ ਗਿਆ ਫਤਹਿਬੀਰ
ਵਕਤ ਝਾਕਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।
ਤੂੰ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਤੁਰ ਗਿਆ
ਪਰ ਵੱਡੇ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਗਿਆ।
ਸੱਚੀਂ ਇਹ ਮੁਲਕ
ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਚ ਵੀ
ਰੱਬ ਆਸਰੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ।
ਫਤਹਿਬੀਰ!
ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੁਕਰੀਆ।

ਤੇਰੇ ਕਤਲ ਵਿੱਚ
ਪੂਰਾ ਮਹਾਨ ਭਾਰਤ
ਮਾਪਿਆਂ ਸਣੇ ਸਭ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਾਂ
ਜੋ ਸਿਰਫ
ਚੁੰਮਣਾ ਚੱਟਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ
ਸੰਭਾਲਣਾ ਨਹੀਂ।
ਅਲਵਿਦਾ ਨਹੀਂ ਬੱਚਿਆ!
ਤੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਵਿਖਾਇਆ ਹੈ
ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ
ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਇਸੇ ਟੋਏ ਚ ਮਰੋਗੇ
ਜਾਗਣ ਦੀ ਥਾਂ
ਜੇ ਨੀਂਦ ਪਿਆਰੀ ਕਰੋਗੇ।

ਸੰਪਰਕ - 98726-31199

ਜੁਲਾਈ-2019

ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਫੇਰੀ

- ਸ੍ਰ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ

ਸ੍ਰ. ਜਗਦੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਵਰਿਆਮ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਇਹ ਲੇਖ ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਫਰਵਰੀ ੧੯੭੭ ਦੇ ਅੰਕ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਛਪਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਵਿਵਰਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ 'ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ' ਰਸਾਲੇ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਸ੍ਰ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਫੇਰੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂਨੂੰ ਉਤੋੜਤੀ ਦੋ ਵਾਰ ਸਰਸਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ। ਦੂਸਰੀ ਫੇਰੀ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਪਿਤਾਮਾ, ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤ ਲੜੀ, ਨਵਤੇਜ, ਬੀਬੀ ਉਮਾ, ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਐਡੀਟਰ ਆਰਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਕਵੀ ਵਰਗੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਹਸਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਥ ਨੇ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਸੀਨ ਤੇ ਯਾਦਗਾਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਪਰਸਪਰ ਪ੍ਰੇਮ,

ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਰਸੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਕਰੜੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬੰਜਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵਖਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਸੀ।

ਭਾਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਲੋਕਵਾਸ ਨਾਲ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਫੇਰੀ ਪਿਛੇ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਗਈ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ।

ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮਾਤਾ ਜਗਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਕਾਰਨ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਫਿਕਰਮੰਦੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤਕ ਅਪੜ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਸਜਨ ਵੱਲੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਚਿੱਠੀ ਰਾਹੀਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਤੌਖਲਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਬੋੜੇ ਸਿਹਤਯਾਬ ਹੋਏ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਵਿਖਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਚੋਂ ਕੁਝ ਵਿਹਲ ਕੱਢਿਆ। ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਭੇਜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਲਿਆਂਦਾ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਨਵਤੇਜ ਜੀ ਤੇ ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਕਵੀ ਜੀ ਤੇ ਮੈਂ।

ਭਾਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਫਿਕਰਮੰਦੀ ਤਾਂ ਹੈ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਤੋਂ ਏਨਾ ਲੰਮਾ ਸਫਰ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਾਰ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਉਤਰਨਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਸ ਹੱਸ ਮਿਲਣਾ, ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਤੁਰਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਭ ਤੌਖਲੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ।

ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸਰਸਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ੨੦ ਕੁ ਮੀਲ ਤੇ ਡਬਵਾਲੀ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਅੰਨ ਤੇ ਨਰਮੇ ਦੀ ਉਪਜ ਵਿਚ ਭਾਰਤ ਭਰ ਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ

ਸ੍ਰ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ

ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਕੋਈ ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਘਣੀ ਵਸੋਂ ਹੈ। ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ, ਸਾਦਗੀ, ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ਰਧਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਫਲਤਾ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਹਨ।

ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜੰਡ, ਕਰੀਰ ਤੇ ਕੰਢਿਆਲੇ ਮਲਿਆਂ ਦੇ ਘਣੇ ਜੰਗਲ ਹੀ ਜੰਗਲ ਸਨ। ਮੀਲਾਂ ਤਕ ਉਜਾੜ ਬੀਆਬਾਨ। ਧਰਤੀ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਇਥੇ 'ਨਾਲੀ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਲੰਘਦੀ ਪਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂ ਫਿਰ ਬਰਸਾਤ ਵਿਚ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਕੋਈ ਰਾਹ, ਸੜਕ, ਨਹਿਰ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੋ ਵਸੋਂ ਸੀ ਉਹ 'ਜਾਂਗਲੀ' ਕਿਸਮ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ। ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਬਕਰੀਆਂ ਭੇਡਾਂ ਪਾਲਦੇ ਅਤੇ ਚੋਰੀ ਚਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਪਰ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਛਾਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਧਰੋਂ ਲੰਘਦੇ ਇਸ ਦੇ ਛਿਪੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਛਾਣ ਗਏ ਸਨ। ਆਉਣ ਵਾਲੀ 'ਜੁਗ ਗਰਦੀ' ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਪੂਜਯ ਮਾਤਾ ਜੀਵਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ 'ਦੱਖਣ' ਵੱਲ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਸੁਰਖਿਅਤ ਥਾਂ ਉਹਨਾਂ ਭਾਲੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਬਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦੇਰੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ। ਅੰਤ ਇਕ ਘਟਨਾ ਨੇ ਇਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਵਾਇਆ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹਨ। ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਮਾਨਾਂਵਾਲਾ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਵਰਤਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਤਾਕਤਾਂ ਲਈ ਵਚਨ ਬੱਧ ਸਨ। ਇਸੇ 'ਜੁਗਮ' ਬਦਲੇ ਉਹ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕੋਲ ਪੁਜੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਹੈ।

ਬਸ ਏਸੇ ਗੱਲ ਨੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਭਾਗ ਜਗਾ ਦਿਤੇ। ਕੋਈ ਪੌਣੇ ਛੇ ਸੌ ਮੁਰਬਾ ਜ਼ਮੀਨ ਚੁਰੂ ਦੇ ਸੇਠਾਂ ਨੇ ਇਕ ਅੰਗਰੇ

ਜ਼ਮਿ. ਸਕਿਨਰ ਤੋਂ ਢਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਖਰੀਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ੩੧ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖਰੀਦੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਧੜਾ ਧੜ ਪੈਸਾ ਗੁਰੂਕੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਜਮਾਂ ਕਰਾਇਆ। ਖਰੀਦ ਉਪਰੰਤ ਆਪ ਹੀ ਮੁਰਬੇਬੰਦੀ ਅਤੇ ਵੰਡ ਵੰਡਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਅਬਾਦ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨ ਭੁਲਾ ਦੇਣੇ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਕੇ ਹੌਸਲੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖੇ। ਸੰਨ ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਜੁਗ ਗਰਦੀ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤੇ ਪਰਵਾਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੋਂ ਉਜੜ ਇਥੇ ਆ ਵਸੇ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਨਿਵਾਜਿਆ, ਟਿਕਾਇਆ ਤੇ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਮੀਲਾਂ ਬੱਧੀ ਜੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਜੂਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਨਹਿਰਾਂ ਵੀ ਆ ਗਈਆਂ ਜਿਹੜੇ ਡੋਲ ਗਏ, ਰਹਿ ਗਏ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਦਕ ਰੱਖਿਆ, ਅੱਜ ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਪੱਕੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਹੁਣ ਬਹਿਸ਼ਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਡਾ ਡੇਰਾ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਕੋਠੀ (ਇਕ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਸਾਰੀ ਸਾਦਾ ਪਰ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰੀ ਹਵੇਲੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਨੂੰ ਕੋਠੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮੁਖ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।) ਤੋਂ ੩ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿਥ ਦੇ ਬਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਮਸਤਾਨ ਗੜ ਵਿਚ ਬਣੀ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਠੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਠੀ ਲੰਗਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਡਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਵਧੀਆ ਘਾਹ ਵਾਲਾ ਲਾਅਨ ਵਿਚ ਮਸਨੂਹੀ ਨਹਿਰ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਨੁਮਾ ਉਚਾਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹਵਾਈ ਪੱਖਾ ਹੈ ਜੋ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਖਿੱਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਬਿਜਲੀ ਆਦਿ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਨਾਲ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਤਗੜੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਡੰਗਰ, ਗਊਆਂ, ਟਰੈਕਟਰ ਆਦਿਕ ਲਈ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਜਗਹ ਹੀ ਪਹਿਲੇ ਦਲਦਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੂਰ ਕੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਥਾਂ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਠੀ ਅਤੇ ਪੱਖਾ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਮੀਲ ਤੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਠੀ ਦੀ ਛੱਤ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖਿਆਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਮੀਲਾਂ ਬੱਧੀ ਪਧਰੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਨਰਮੇ ਦੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਅਤੇ

ਝੋਨੇ ਦੀ ਵਿਛੀ ਪੀਲੀ ਚਾਦਰ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ
ਮਾਂ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੀ ਫੁਲਕਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਬਿਰਾਜ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਦੀ
ਗਊਸ਼ਾਲਾ, ਸੰਤ ਨਗਰ ਤੇ ਜਗਜੀਤ ਨਗਰ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਕਾਰ
ਨਰਮੇ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਵਰਾਇਟੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰੀ
ਸਿੰਘ ਮਹਾਂ ਵਿਦਿਆਲਾ ਵੇਖਣ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ
ਸਾਰਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਰਕੇ ਬਣਿਆ ਸੀ,
ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿਆਲ ਕਰਕੇ
ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੰਖੇਪ
ਜਿਹਾ ਹੀ ਲਗਦਾ ਸੀ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਵਿਚ
ਭੁੰਘੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਫਰ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ
ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਾਰਨ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਲਗ ਗਿਆ। ਸਭ ਤੋਂ
ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਦੀ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵੇਖੀ ਜਿਸ ਨੇ
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਧ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ 'ਚ ਅੱਵਲ ਆਉਣ
ਵਾਲੀਆਂ ਗਊਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
ਜੀ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗਊਪਾਲਨ ਅਤੇ ਨਸਲ
ਸੁਧਾਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਗਊਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ
ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਸਾਹੀਵਾਲ ਨਸਲ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਗਾਵਾਂ
ਦੇਖੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਸਲ, ਵੰਸ਼, ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦਾ
ਰਿਕਾਰਡ ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਗਊਆਂ ਪਿਛੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਤਬੇਲਾ ਵੇਖਿਆ ਜਿਥੇ ਬਹੁਤ
ਵਧੀਆ ਘੋੜੇ ਸਨ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਸਦਾ ਵਰਤ ਲੰਗਰ ਜੋ ਚੌਵੀ
ਘੰਟੇ ਖੁੱਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੇਖਿਆ। ਬਿਰਧਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ
ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਆਸ਼ਰਮ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਰਮੇ
ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਰਾਇਟੀ ਵੇਖਣ ਗਏ। ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਵਿਦਿਆਲੇ
ਵਿਚ ਗਏ ਜਿਥੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ
ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀ ਇੱਕਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ
ਬਹੁਤ ਰੌਚਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ
ਗਾਇਣ ਨੂੰ ਆਏ ਪ੍ਰਾਹੁਣਿਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ
ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲੈਕਚਰ, ਗੀਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ
ਹੋਈਆਂ। ਚਾਹ ਅਤੇ ਲੱਸੀ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਦੋ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ
ਨੇ ਗਾ ਕੇ ਸਮਾਂ ਬੰਨ ਦਿਤਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਬਕਾਵਟ ਹੋਈ ਵੀ ਸੀ
ਤਾਂ ਇਸ ਰੌਚਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੇ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਦੀ
ਰੂਈ ਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਮਿਲ ਤੇ ਵਣੀ ਪਿੰਡ ਲਾਗੇ ਬਣਦੀ ਸੜਕ
ਵੇਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਪਰ ਕਵੀ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ

ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿਚ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸੰਤ
ਤਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਹਿਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ
ਬਣ ਗਿਆ।

ਕਵੀ ਜੀ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ ਕਿ ਵਹਿਮੀ ਜੀ ਬਿਰਧ ਅਵਸਥਾ
ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤਕ ਲਗਨ ਏਨੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਦੀ
ਪੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ
ਪੰਥ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਗ੍ਰੰਥ 'ਜੱਸ ਜੀਵਨ' ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼
ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ
ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਬੇਓੜਕੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੀ
ਉਮਰ ਲਮੇਰੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗੀ।

ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰ, ਨਾਲੀ (ਘੱਗਰ) ਤੋਂ ਪਾਰ ਸੀ।
ਮਸਤਾਨ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦਾ ਰਾਹ ਅਜੇ ਕੱਚਾ ਹੈ। ਨਦੀ ਦੇ
ਉਪਰ ਪੁਲ ਨਹੀਂ। ਭਾਵੇਂ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ਡਰਾਈਵਰ ਬੜੀ
ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲੀ ਤੱਕ ਸੜਕ
ਤੇ ਵਿਛੀਆਂ ਇੱਟਾਂ (ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ
ਲਈ) ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹਜ਼ੋਕੇ ਲਗਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਗੋਂ ਕੱਚੇ
ਰਸਤੇ ਤੇ ਧੂੜ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋ ਰਹੀ
ਬੇਆਰਾਮੀ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸਾਂ ਪਰ ਉਹ ਆਪ
ਬਹੁਤ ਤਗੜੇ ਦਿਸ ਰਹੇ ਸਨ।

ਅਸੀਂ ਵਹਿਮੀ ਜੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਸ਼ਤਾ
ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਡੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਪਤਾ ਤਾਂ ਲਗ ਗਿਆ ਪਰ
ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕੌਣ ਆਇਆ ਹੈ। ਨਾਸ਼ਤੇ ਪਿਛੋਂ
ਜਦੋਂ ਕਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਤੁਆਰਫ਼ ਕਰਾਇਆ ਤਾਂ
ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨਾ ਰਹੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ
ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲੇ। ਪਰਸਪਰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਸ.
ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਬਹੁਤ
ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰ ਕੇ ਗਏ ਸਾਂ ਪਰ
ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੱਖਣ ਵਾਲੀ ਲੱਸੀ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਲੱਸੀ ਤੋਂ
ਪਰਹੇਜ਼ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸ. ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ ਤੇ
ਸ. ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਆਰਸੀ ਨੇ ਲੱਸੀ ਪੀਤੀ ਪਰ ਮਖਣ ਤੋਂ
ਬਗੈਰ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰਾਂ ਦੀ
ਗੱਲ ਬਾਤ ਟੇਪ ਕੀਤੀ।

ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਬਗੈਰ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਉਥੇ ਗਏ ਸੀ ਇਸ

ਕਰਕੇ ਵਹਿਮੀ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰਚਾਰੇ ਚੋਂ ਹੋਰ ਸਜਨ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਾਧੂ ਸਿੰਘ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਸਨ। ਵਹਿਮੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਰਕ, ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਵਾਪਸ ਮਸਤਾਨ ਗੜ੍ਹ ਆਣ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦੂਰ ਦਰਾਜ਼ ਖੇਤਾਂ ਦੀ ਸੈਰ ਗੱਡੀ ਤੇ ਹੀ ਕਰਾਈ ਤੇ ਫੇਰ ਨਾਮਧਾਰੀ ਕਾਟਨ ਮਿਲਜ਼ ਸ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਨਗਰ ਗਏ।

ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਨਰਮਾ ਉਪਜਾਊ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਕ ਉੱਘੇ ਧਨ ਕੁਬੇਰ ਉਦਯੋਗ ਪਤੀ ਨੇ ਇਥੇ ਕਾਟਨ ਮਿਲ ਲਾਉਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੂਹ ਇਲਾਕੇ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਲੱਗ ਗਈ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿਉਂ ਨਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਮਿਲ ਲਾਈ ਜਾਵੇ। ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਚੋਂ ਸਰਦੇ ਪੁਜਦੇ ਪਰਵਾਰ ਸੇਠ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਡਾਲਟਨ ਗੰਜ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸੇਠ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਦਿ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਛਿਆ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰੁੰ ਦੀ ਮਿਲ ਤੇ ਹੁਣ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਮਿਲ ਲਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੈਟਰੋਲ ਪੰਪ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ ਉਸਰਨ ਨਾਲ ਰੋਣਕ ਬਣਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੋਵਾਂ ਮਿਲਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਪਾਰਟੀ ਕਰੀਵਾਲੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਬਣੀ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰਮਦਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬਣ ਰਹੀ ਸੜਕ ਵੇਖਣ ਗਈ।

ਇਸ ਥਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਰੇਤ ਹੀ ਰੇਤ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ ਦੀ ਇਹ ਮਹੱਤਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਥਾਣੀਂ ਰਾਜਸਥਾਨ ਨੂੰ ਮੇਲਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹੀ ਇੱਕੋ ਇਕ ਸੜਕ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਇੱਠਾਂ ਲਾਈਆਂ ਜਾ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਟਰੈਕਟਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬੇੜਾ ਮਿੱਟੀ ਇੱਠਾਂ ਢੋਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੈਂਕੜੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਠਾਂ ਜੋੜ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਿੱਟੀ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੈਕਾਰੇ ਛੱਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਅੱਗੇ ਸੰਤ ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭੱਠਾ ਵੇਖਣ ਜਾਣਾ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਇਸ ਸੜਕ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਲੁਆਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੇਤ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਗੱਡੀ ਰੇਤ 'ਚ ਫਸ ਗਈ। ਪਹਾੜ ਕੱਦੇ ਟਰੈਕਟਰ ਮਦਦ ਲਈ ਆ ਗਏ। ਭੱਠਾ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਜਿਧਰੋਂ ਸੜਕ ਨੇ ਲੰਘਣਾ ਸੀ ਉਹ ਥਾਂ ਵੇਖਿਆ। ਵਾਪਸੀ ਤੇ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਟੇਅਰਿੰਗ ਆਪ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਏਧਰ ਕਦੀ ਉਧਰ - ਕਦੀ ਇਕ ਗੇਅਰ ਕਦੀ ਦੂਸਰਾ ਲਾ ਲਾ ਕੇ, ਫਿਸਲਦੇ ਟਾਇਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਹੜੀ ਹੋਈ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦੀ ਗੱਡੀ ਲਿਆ ਟਿਕਾਣੇ ਖੜ੍ਹੀ ਕੀਤੀ। ਸਰੀਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟਾ ਅਤੇ ਮਨ ਸੁਆਦੋ-ਸੁਆਦ ਹੋਏ ਪਏ ਸਨ।

ਭਾਵੇਂ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸੀ ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਰੀਂ ਕੁਝ ਬਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਪਸੀ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਤੇ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਨਵਤੇਜ ਜੀ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਰਸਪਰ ਝਗੜੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖਣਾ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਬਬ ਨਾਲ ਇਕ ਕੇਸ ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ ਆ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਫਰੀਕਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਮ ਅਦਾਲਤੀ ਬੋਲੀ ਵਾਂਗ 'ਕੇਸ' ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਸੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਲੋਕ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ "ਉਪਰ ਫਲਾਣੇ ਦਾ ਕੇਸ ਲਗਾ ਹੈ। ਫਲਾਣੇ ਕੇਸ ਦਾ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਇਤਿਆਦਿ)"। ਇਹ ਕੇਸ ਜ਼ਮੀਨ, ਰੁਪਏ ਪੈਸੇ ਜਾਇਦਾਦ, ਵਿਆਹ, ਸ਼ਾਦੀਆਂ, ਪਰਬੰਧ ਸਬੰਧੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਬੰਧੀ, ਗੱਲ ਕੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਸਬੰਧੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਵਤੇਜ ਜੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਕ ਕੇਸ ਲਾਉਡ ਸਪੀਕਰ ਸੈਟ ਸਬੰਧੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਨੇ ਸਵੀਕਾਰਿਆ। ਮੇਰੇ ਪਹਿਲੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਦੋ ਕੁ ਕੇਸ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਤਾਂ ਸਰਸੇ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਕਮੇਟੀ ਸਬੰਧੀ ਸੀ। ਇਕ ਕੋਈ ਕਿੱਕਰ ਦੇ ਦਰਖਤ ਸਬੰਧੀ ਸੀ। ਸਕੂਲ ਸਬੰਧੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਬ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਕਿੱਕਰ ਸਬੰਧੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਇਹ ਕਿੱਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਫਰੀਕ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਣ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਸਤਿ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਕਈ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੇਸ ਵੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਅਸਲੂਬੀ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਕਚਿਹਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਇਆ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਨਵਤੇਜ ਜੀ ਤੇ ਭਾਪਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਚੱਲ ਕੇ ਦੋਪਹਿਰੀਂ ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ ਪੁਜੇ। ਉਥੇ ਲੰਗਰ ਛੱਕ, ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਤੇ ਉਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਜਲੰਧਰ ਪੁੱਜੇ।

ਪਿਰ ਦੇਖਨ ਕੀ ਆਸ:

ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ 'ਗਰੰਥ ਗੜ੍ਹ'

—ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ, ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋ ਸਿੱਖ ਸਮੁਦਾਇ ਦੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਫਿਰਕੇ ਸਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਦਾਸੀ, ਨਿਰਮਲੇ, ਨਿਹੰਗ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੈਰ ਸਿੱਖ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਾਲੇ ਬੈਰਾਗੀ, ਗੁਲਾਬ ਵਾਸੀਏ ਆਦਿ ਮੱਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸਾਧੂ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਪੁਨਰ ਜਾਗਰਣ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਮੁਕਤੀ ਸੰਗਰਾਮ ਦੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਨਤਕ ਲਹਿਰ ਵਿਚ, ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਅਕਤ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਕ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਜਾਂ

ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਡਣਸ਼ਾਹੀ

ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। "ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਦੇ ਸੋਦਰਾ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ, ਪੰਮਣ ਗੋਤ ਦਾ ਖੱਤਰੀ ਘਨੱਈਆ ਰਾਮ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਲੰਗਰ ਲਈ ਜਲ ਢੋਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਵੇਲੇ ਇਸ ਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਖਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਭਾਵ ਨਾਲ ਜਲ ਪਿਆ ਕੇ ਅਤੇ ਮਰਹੱਮ ਪੱਟੀ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਘਨੱਈਆ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਸਤੀ ਰੁਮਾਲ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਮਹੰਤ ਬਾਪਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸਹਿਜ ਰਾਮ, ਰਾਣਾ ਰਾਮ, ਲਛਮਨ ਰਾਮ, ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਮ, ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ, ਭੱਦਰ ਰਾਮ, ਸੰਤੋਖ ਰਾਮ, ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਆਦਿ ਮਹੰਤ ਹੋਏ। ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਰਾਮ ਮਹਾਂ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਘਨੱਈਆ ਰਾਮ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀ' ਅਤੇ 'ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਸੇਵਾ ਪੰਥੀਆਂ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਡੇਰਾ ਬਲ (ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ) ਦੋਆਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।" ੧ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਡੇਰੇ ਯਮੁਨਾ ਨਗਰ (ਹਰਿਆਣਾ) ਅਤੇ ਗੋਨਿਆਨਾ (ਬਠਿੰਡਾ) ਵਿਚ ਹਨ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਆਯੂ ਵਿਚ ੧੩ ਸਾਲ ਵੱਡੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰਾਗੀ, ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀਏ, ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਆਪ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਭਾਈ ਸ਼ੋਭਾ ਰਾਮ ਜੀ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀ, ਕਟੜਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੦੩ ਈ. ਦਾ ਹੈ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਲਗਨ ਲੱਗ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਸਰੰਦਾ ਸਾਜ ਵਜਾਉਣਾ, ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਿਆ। ਰਿਆਜ਼ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ। "ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਗਭਗ ਅਠੱਤਰ ਵਰ੍ਹੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪਹਿਲੀ ਚੌਕੀ ਲਗਾਂਦੇ ਸਨ... ਇਸ ਏਨੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਮਜ਼ਾਲ ਕੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਵੀ ਲੋਟ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਝੱਖੜ ਝੁੱਲਣ, ਮੀਂਹ ਜਾਏ ਭਾਵੇਂ ਹਨੇਰੀ, ਆਪ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੱਚਖੰਡ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮਰਯਾਦਾ

ਅਨੁਸਾਰ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤਿੰਨ ਪਹਿਰ ਦੀ ਚੌਕੀ ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਕਿਵਾੜ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਉਧਰੋਂ ਆਪ ਦਰਸ਼ਨੀ ਡਿਓੜੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠ ਕੇ, "ਦਰਮਾਦੇ ਠਾਢੇ ਦਰਬਾਰਿ॥ ਤੁਝ ਬਿਨੁ ਸੁਰਤਿ ਕਰੈ ਕੋ ਮੇਰੀ ਦਰਸਨੁ ਦੀਜੈ ਖੋਲਿ ਕਿਵਾਰ॥" ਦਾ ਗਾਇਣ ਕਰਦੇ।

"੧੯੨੩ ਵਿਚ ਹੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਆਰੰਭ ਸਮੇਂ, ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਦਰਗਾਹੀ ਸੱਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ੧੯੨੮ ਈ. ਨੂੰ ਆਪ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ।" ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸ਼ਮਸ਼ਾਨਘਾਟ ਵਿਖੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀਆਂ ਲੱਕੜੀਆਂ ਦੀ ਚਿਖਾ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।" ੨

ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਪਮਾਲਾ ਦੇ ਪੁਰਬ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਜਦੋਂ ਆਪ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੁਰੂ ਨਗਰੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰੇ ਵੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾਤ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ। ਜਿਸ ਭਾਈ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਮਧੀਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ੧੮੫੭ ਦੇ ਅਖੀਰ ਜਾਂ ੫੮ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ, ਖ਼ਾਲਸਈ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਉਸਨੇ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲ ਪ੍ਰਿਥਮ ਦਰਸ਼ਨ, ਕਟੜਾ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਹੀ ਕੀਤੇ ਸਨ।

"ਕਟੜੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਕੇ ਮਾਂਹਿ॥

ਤਾਂਹਿ ਮਿਲੇ ਵਾਲੀ ਜਗ ਜਾਹਿ॥
 ਕਛ ਕੜਾ ਸੀਧਾ ਦਸਤਾਰਾ॥
 ਬਾਣਾ ਸਵੇਤ ਪਹਿਰਿਆ ਸਾਰਾ॥੨੨॥
 ਲਾਂਬੀ ਭੁਜਾ ਵਾ ਲਾਂਬੀ ਡੀਲ॥
 ਮ੍ਰਿਦੁਲ ਬਾਕ ਪੂਰਣ ਗੁਣ ਸੀਲ॥
 ਛਟੀ ਹਾਥ ਸੁੰਦਰ ਨਿਜ ਮੋਜ॥
 ਚਲੇ ਆਤ ਸੁਆਮੀ ਜਗ ਫੋਜ॥੨੩॥
 ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਧਰਮੀ ਧੀਰ॥
 ਜਾਨ ਸਿਖ ਕੀ ਬਿਰਹੋਂ ਪੀਰ॥
 ਪਹੁੰਚੇ ਰਾਇ ਸਿੰਘ ਕੇ ਪਾਸ॥
 ਦਰਸਨ ਪਾਇਓ ਜਬ ਸੁਖ ਰਾਸ॥੨੪॥"੩

ਇਸ ਉਪਰੋਕਤ ਕਟੜੇ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਵਾਲੀ ਸੁਭ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਹਿਯੋਗ ਵਾਲੀ ਨੀਤੀ ਕਾਰਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਾਗਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਆਪਦੇ ਝੰਡੇ ਹੇਠ ਇੱਕਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀ ਵੀ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅਨੰਦ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਖੋਟੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ੩ ਜੂਨ ੧੮੬੩ ਈ. ਨੂੰ ਆਰੰਭਤਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਰਕਾਰ ਪੱਖੀ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਘਾ ਪੁਰਾਣਾ ਬਾਣਾ ਤੋਂ ਬਾਣਿਉਂ ਬਾਣੀਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਪੁਚਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਠਾਈ ਦਿਨ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਪ ਨੂੰ ਜੂਨ ਜੁਲਾਈ ੧੮੬੩ ਵਿਚ, ਲੁਧਿਆਣੇ ਡੀ.ਸੀ. ਦੀ ਕਚਿਹਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਸੌਂਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ

ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਲਈ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਰੋਜ਼ ਬੰਦਗੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਵੇਰਵਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰੀਕਾਰਡ ਹੋਏ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬੰਦਗੀ ਵੀ ਆਪ ਹਰਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ।

"ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ-
 ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਕੀ ਆਖੀਏ

ਅੱਜ, ਬਈ ਭੁੱਲ ਗਏ- ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀਏ, ਲੋਕ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਫੱਤੇ ਵਾਲੀਏ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਆਖਿਆ- ਬਈ ਜਾਓ, ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਐ, ਤੁਸੀਂ ਭਜਨ ਪੁੱਛੋ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਜਨ ਪੁੱਛਿਆ, ਫਿਰ ਬਾਬੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਭਜਨ ਪੁੱਛਿਆ। ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਬਈ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ ਨੇ ਫੜ ਕੇ ਤੇ ਅਠਾਈ ਦਿਨ ਰੋਜ਼ ਮੁਕੱਦਮਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ- ਅਨੰਦਾਂ ਦੇ ਬਾਬਤ, ਬਾਬੇ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਡੇਢ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਨਾਲ ਗਲ-ਗਲ ਜਲ 'ਚ ਆ ਕੇ, ਖਲੋ ਕੇ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲ ਚਿਹਰਾ ਕਰਕੇ, ਭਜਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਬਈ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਨਿੱਬੜੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ- ਉਹ ਕੰਮ ਨਿੱਬੜ ਗਿਆ- ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ, ਬਾਬੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਹੋਈ- ਬਈ ਕੰਮ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਐ, ਹੁਣ ਨਾ ਜਾਇਓ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਜਾ ਕੇ ਖਲੋਤੇ, ਖਲੋਤਾ ਹੀ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਾਬੇ ਹੋਰੀਂ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ- ਕਿਸੇ ਤੇ ਸ਼ੰਕਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਹਿਣਾ ਇੱਕ ਦੂਏ ਨੂੰ, ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਇਹੋ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਕ-ਦੂਏ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੋ, ਉਠਾਓ- ਬੱਚਾ ਅਜਿਤਿਆ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਆਏਗਾ, ਤੂੰ ਵੀ ਭੁੱਲ ਜਾਏਗਾ।"੪

ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਗਰੰਥ ਗੜ੍ਹ, ਫੱਤੇਵਾਲ ਆਦਿਕ ਪਿੰਡ ਜੋ ਅਜਨਾਲਾ ਤਹਿਸੀਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ, ਇੱਕ ਉੱਘਾ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸੰਤ-ਸਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗਰੰਥ ਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਫੱਤੇਵਾਲ ਗੁਆਂਢੀ ਪਿੰਡ ਹਨ ਅਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਆ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਫੱਤੇਵਾਲ ਦਾ ਸੂਬਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਚੋਬਦਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਨਿਭਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਜੀ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਾਚੇ ਜਾਂ ਤਾਏ ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਮੁਤਾਬਿਕ ਕੱਟੜ ਕੂਕਾ ਸੀ। ਨੇਪਾਲ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਆਦਿ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨਾਲ ਕੂਕਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕੂਟਨੀਤਿਕ ਸੰਬੰਧ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਤਰਧਾਰ, ਭਾਈ ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥ ਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਮਦੱਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮਦੱਤ ਸਿੰਘ, ਹਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨੇ ਭਰਾ ਹੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੩੧ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰ. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗ੍ਰੰਥਗੜ੍ਹ ਜਾਂ ਫੱਤੇਵਾਲ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਿੰਘ, ਇੱਕ ਹੀ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਇਹ ਫੌਜੀ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ, ਜਗੀਰਾਂ, ਸਰਦਾਰੀਆਂ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਘਰਾਣਾ ਸੀ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੁਆਨੀ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ, ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਿੱਖ

ਦਰਬਾਰ, ਕੰਪਨੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਫੌਜੀ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਕ ਫੌਜੀ ਰਸਾਲੇ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੧੮-੧੯ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵੇਰ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲਣ ਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਫੱਤੇਵਾਲ ਆਏ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਿੰਨੇ ਭਾਈ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਘਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਕਰ ਲਏ। ਘਰ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮੱਗਰੀ, ਬਰਤਨ ਵਗੈਰਾ ਖਰੀਦਣ ਲਈ, ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਗਰ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੮੬੫ ਈ. ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ

ਸ੍ਰੀ ਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਲਖਮਨਸਿੰਘ ਜੀ

ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਡਣ ਸ਼ਾਹੀਏ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸਿੱਖੀ ਸੇਵਕੀ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵਿਹਾਰ ਕਾਰ ਵਾਸਤੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਖੇ ਹੀ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਖੇ ਜਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਦਾ ਸੁੰਦਰ, ਸੁਫਲ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਸਾਊ ਦਿੱਖ ਵੇਖ ਕੇ, ਬੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਬਿਠਾ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਭਾਈ ਲੜਕਿਆ ਤੂੰ ਬੰਦਗੀ ਕਰਿਆ ਕਰ।" ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਮੰਗ ਦਾ ਹਾਂ ਪੱਖੀ ਜੁਆਬ ਦੇ ਕੇ ਫਿਰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਵੱਲ ਵੀ ਸਮਝਾ ਦਿਉ ! ਇਸ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪ ਵੀ ਪੂਰਨ ਸਾਧੂ ਸਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਸ ਮਾਲਾ ਦਾ ਉਹ ਮਣਕਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਰੋਣ ਲਈ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਅਸਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ "ਭੈਣੀ" ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਚ ਅਵਤਾਰ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਹੈ ਤੂੰ ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਪੁੱਜ ਜਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ! ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜਨਮ ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਖੋਟੇ ਕਰਮ ਕੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਇੱਥੋਂ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਗਰੰਥ ਗੜ੍ਹ ਜਾਂ ਫੱਤੇਵਾਲ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਗੋਂ ਸਿੱਧੇ, ਪੁੱਛਦੇ ਪੁੱਛਾਉਂਦੇ, ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਹੇ ਪੈ ਗਏ।

ਜਦੋਂ ਕੁ ਜਿਹੇ ਉਹ ਇਸ ਨਵੇਂ ਸਫਰ ਤੇ ਪਾਂਧੀ ਬਣੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਹੋਏ ਤਾਂ ਇਹ ਫੁਰਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨਗੇ।

(੧) ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾਉਣਗੇ (੨) ਆਪਣਾ ਸੀਤ ਪਰਸਾਦ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ (੩) ਨੌਕਰੀ ਬਾਬਤ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਗੇ। ਆਪ ਇਹ ਵਿਚਾਰਦੇ ਗੁਰੂਧਾਮ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ (ਉਸ ਸਮੇਂ) ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁੜ ਦੀ ਸਰਦਾਈ ਬਣਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਕਦੇ ਗੁੜ ਵਾਲਾ ਜਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਛਕਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਸੁਣਨ ਦੇ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਖੰਡ ਦੀ ਸਰਦਾਈ

ਵਰਿਆਮ

ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ।

"ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਆਪ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਰਹੇ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਮੋਹਣੀ ਮੂਰਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਸਨ ਨਾਲ ਹੀ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ ਕੇ, ਆਪ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਛ ਕਹਿਣ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਜਦ ਆਪ ਕੋਈ ਅੱਧ ਮੀਲ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਆਪਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਈ ਕਿ ਚਲੋ ਅੱਜ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਭੀ ਸੁਣ ਚੱਲੀਏ। ਆਪ ਦੀਵਾਨ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਖਲੋ ਗਏ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ

ਸਿੱਖ ਪਿਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿਉ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ- "ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਭਾਂਡੇ ਖਰੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ।" ਝੱਟ ਆਪਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਕ ਕਰੰਟ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਆਪ ਸੰਭਲ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ ਅਜੇ ਦੋ ਹਿੱਸੇ ਬਾਕੀ ਸਨ। (ਫਿਰ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ) "ਕਿਉਂ ਭਾਈ ਅੱਜ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ?" "ਜੀ ਹਾਂ ! ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ !!" ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਲਈ ਸਰਦਾਈ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈ ਆਇਆ। ਸਰਦਾਈ ਛਕ ਕੇ ਉਹੋ ਛੰਨਾ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਲੈ ਕਾਕਾ ਤੂੰ ਵੀ ਜਲ ਛਕ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਹੁਤੀਆਂ ਅਜ਼ਮੈਸ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦੀਆਂ। ਬੱਸ ਆਪ ਨੇ ਝੱਟ ਆਪਣਾ ਆਪ ਛੱਡ ਕੇ ਭਜਨ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਪਰ ਦੀਨ ਦਿਆਲ ਜੀ ਨੇ ਤੀਸਰਾ ਬਚਨ ਭੀ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਲੇਛਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ।"੫

ਜਦੋਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮੋਢਾ ਪਕੜ ਕੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ਵਾਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਿ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਬੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਹੋਰ ਹੁਕਮ ਇਉਂ ਸਾਦਰ ਕੀਤੇ- (੧) ਮਾਸ ਮਦਰਾ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਵਰਤਨਾ (੨) ਘਰ ਆਏ ਸਾਧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ (੩) ਪਰਸਾਦਾ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਛਕਣਾ (੪) ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਭਜਨ ਕਰਨਾ (੫) ਜੇ ਕੋਈ ਬੋਲ ਕਬੋਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਹਾਰਨਾ।੬

ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਝੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੌਰੇ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਫੱਤੇਵਾਲ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੁਬਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਵਾਲਾ ਰਸਾਲਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਵਾਲੇ ਫੌਜੀ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਣ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸਾਈਸ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਵਣ

ਜੁਲਾਈ-੨੦੧੯

ਸਿੰਘ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਏ ਸਨ। ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜੀਤਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਨਮ ੧੮੩੫-੪੦ ਈ. ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੱਤੇਵਾਲ ਵਿਖੇ ਪਧਾਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਚਰਨ ਪਾਉਣ ਸਮੇਂ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਘੋੜਾ ਸਮੇਤ ਜੀਨ ਵਗੈਰਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਾਠੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਾਜ਼ ਜੜਤ ਅਤੇ ਸਣੇ ਸਾਈਸ ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਭਾਈ ਸਾਵਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ, ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦਾ ਦਰੋਗਾ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰਦੇਸ਼ ਗਮਨ ਸਾਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਭੇਰਾ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਅਸਤਬਲ ਦੇ ਘੋੜੇ ਘੋੜੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰਤਾ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮਧਾਰੀ ਬਣਨਾ ਇਸ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਫੈਲਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦਾ ਪਿੰਡ ਫੱਤੇਵਾਲ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਰਾ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਪਾਵਨ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿਆਲਕੋਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਵਿਚੋਂ ਫੱਤੇਵਾਲ ਪੁੱਜ ਕੇ, ਇੱਥੋਂ ਰਾਵੀ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਦੜਪ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਾਬਾ ਜਮੀਅਤ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਪਿੰਡ ਗਿੱਲ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੱਤੇਵਾਲ ਨੂੰ ਦੜਪ ਦੀ ਡਿਉਢੀ ਕਹਿਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਮਗਰਲੀ ਆਯੂ, ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਤਾਈ। ਜਿਹਾ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪਦਾ ਇਹ ਸਾਰਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪਰਵਾਰ, ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਭੋਰਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਮੱਤ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਜੁਆਲਾ ਦੇਵੀ ਵੀ ਇਸੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਸੀ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਆਏ ਅਨੇਕ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮਤਿ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਰੰਗੂਨ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਆਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹੀ ਸੂਬਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਵੀ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਰੰਗੂਨ ਜਾ ਕੇ, ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆਏ ਸਨ।

ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਦਮਕ' ਨਾਮ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ

ਤੱਕ ਪੁੱਜਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ ਦਹਾਕੇ (ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ) ਵਿਚ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਡਾ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਬਿਰਤਾਂਤ, "ਜਗਦਾ ਦੀਵਾ" ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ੧੯੧੨ ਈ. ਵਿਚ ਛਪਵਾਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੁਲਤਾਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਾ. ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਮੁਲਤਾਨੀ' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਜੁਗ ਸਪਤਾਹਿਕ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਦੋ ਲੇਖ ਵੀ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਲੇਖ ਉਸ ਦਿੜ ਅਕੀਏ ਦੀ ਦੱਸ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਸੁਣਕੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।

"ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਨਾਮ (ਭਜਨ) ਦੇ ਦਿਤਾ। ਬੱਸ ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ ਮੈਂ ਉਹ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵਜਦ ਜਿਹਾ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਅਨੋਖੀ ਹੀ ਬਿਜਲੀ ਵੱਤ ਤਾਰ, ਮੇਰੀ ਨਾੜ ਨਾੜ ਵਿਚ ਧੱਸ ਗਈ ਅਤੇ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗ ਪਏ- "ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ" ਅਤੇ ਭਜਨ ਨਾਲ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੀਭ ਹਿੱਲਣ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਫਰਕਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਪਰਤ ਆਇਆ। ਪਰ ਪਹਿਰ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਜਾਗਣਾ। ਸਣੇ ਕੇਸਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਭਜਨ ਦਾ ਇਤਨਾ ਅਭਿਆਸੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲੌਕਿਕ ਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਮਨ ਇਤਨਾ ਉਚਾਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰੀ ਜੂਨ ਨੇ ਪਲਟਾ ਖਾ ਲਿਆ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮਿਹਰ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਭਾਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹੀ ਹੈ।... ਸੱਜਣੋਂ! ਦੂਜੇ ਮੱਤ ਮੱਤਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬੜੇ ਬੜੇ ਠੱਗ, ਡਾਕੂ, ਚੋਰ ਆਦਿਕ ਵੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਜਮਾਇਸ਼ ਕਰਨ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਜਨ ਲੈਣ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ, ਆਯੂ ਪਰਯੰਤ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਭੋਰੇ ਬਣੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੁਟੰਬਾਂ ਸਮੇਤ ਜਨਮ ਸੁਫਲੇ ਕਰ ਗਏ। ਸੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੱਚੇ ਈਸ਼ਵਰ ਅਵਤਾਰ, ਸੱਚੇ ਰਹਿਬਰ ਅਤੇ ਵਲੀ ਅੱਲਾਹ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਜਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ, ਤਰ ਗਏ ਅਤੇ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਸੁਧਰ ਗਏ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸੁਖੀਏ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ ਹੋ ਗਏ।"੮

ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਾਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਸ੍ਰ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਝਾਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਰਜ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ

ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਤਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਦੇਸ਼ ਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੇਸ਼ਕ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮਧਾਰੀ ਪੰਥ ਨਾਲ ਪਹਿਲੋਂ ਜਿਹਾ ਸਬੰਧ ਨਾਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਵੇਸ਼ਭੂਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਸਤਾਰ ਦੇ ਬੰਧੋਜ ਤੋਂ ਉਹ ਪੱਕੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ।

“ਜਦ ਏਨੀ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਤਾਂ ਦਾਸ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਜਨ ਪੁੱਛਣ ਨਾਲ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਫੁਰਮਾਇਆ, ਜਦੋਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਭਜਨ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ। ਇਕਾਂਤ ਸਮੇਂ ਭਜਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੁਗਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਟਿਕਾ ਕੇ, ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਕੇ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦੀਦਾਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੰਗ ਸੰਗ ਸਹਾਈ ਹਨ। ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਭਉ ਚੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਚਾਉ ਹੈ ਕਿ ਆਯੂ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਪੰਜ ਭੂਤਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ-ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰੀਏ ਜਿਸਦਾ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋਣ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮੈਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਿੱਛੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਬੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੁਣ ੨ ਵਜੇ ਸਵੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚੌਂਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਟੜੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਡੇਰਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਪਰਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਪਰਸਿੱਧ ਸੰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ।

“ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ (ਪਿਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਬਚਨ ਸੁਣਨ ਸਮੇਂ) ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੋਣ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਭਾਈ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸੂਬੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਜਨ ਦੱਸਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, (ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ) ਭਜਨ ਪੁੱਛਿਆ। ਭਜਨ ਪੁੱਛ ਕੇ ਕੋਈ ਅਮਲ ਯੁਕਤੀ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੋ ਭਜਨ ਦੱਸਣ ਵੇਲੇ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੀ, ਨਾਂ ਕੀਤਾ। ਬੜੀ ਆਯੂ ਹੋ ਗਈ, ਕਈ ਕੰਮ ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭੈੜੇ ਕੀਤੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਹੁਣ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਠੰਢੀ ਮੂਰਤੀ, ਦੌਰੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਛੱਤੇਵਾਲ ਆਏ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਉਰਫ ਭਾਈ ਦਿੱਤੂ) ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਨਾਲ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਕੇ ਪੰਛੀ ਵੀ ਮਸਤਾਨੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਰਦੇਸ਼ ਗਮਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦਾ ਏ। ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੰਨ ੧੯੨੨ ਈ. ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਾਸਤੇ ਸੇਵਾ ਬਖਸ਼ੀ। ਸੰਨ ੧੯੨੩ ਈ. ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁਖਤਾਰ ਨਾਮ ਆਪ ਦਿਤਾ ਜੋ ਅੱਜ ਤੀਕ ਇਹ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਾ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿੰਡ ਆਇਆ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ

ਉਹਨਾਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਤੂੰ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ ਹੈਂ, ਦੇਖੀਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਲਾਲਚ ਕਰਕੇ ਕੁਲ ਨੂੰ ਗਾਲ ਦਿੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਬਚਨ ਸੁਣਕੇ ਬੜਾ ਕੰਬਿਆ ਅਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭੈ ਆਇਆ ਕਿ ਐਸਾ ਨਾਂ ਹੋਵੇ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ ਕੰਮ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਬਿਗੜ ਜਾਵੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ, ਜੀਵ ਦੇ ਵੱਸ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ, ਤੇਰੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਬਚਾਉ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।”੯

ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗਰੰਗ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਅਤੁੱਟ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਉਹ ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਯਾਦ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ, ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਉਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ, ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਕੀ ਕੰਮ-

“ਹਿੱਕ ਦਿਲ ਆਹਾ ਸੋ ਰਾਂਝਣ ਲੀਤਾ,
ਖੇੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਸਾਂ?”

- ਹੀਰ ਦਮੋਦਰ

ਪਿਤਾ-ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ- ਮੇਰਾ ਮੁਰਸ਼ਿਦ ਕਿਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਖਿਆ ਆਇਆ, ਇੱਕ ਤਾਂ ਸਿਖਿਆ ਹੋਇਆ, ਦੂਜਾ ਅੰਦਰ ਇਸ਼ਕ- ਜਦੋਂ ਨਚਿਆ ਆ ਕੇ-

ਤੇਰੇ ਇਸ਼ਕ ਨਚਾਇਆ ਕਰ ਬਈਆ-ਬਈਆ।

ਬਹੁੜੀਂ ਵੇ ਹਬੀਬਾ ਮੈਂ ਮਰ ਗਈਆਂ।

ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖਦੇ ਨੇ, ਮੁੜਕੇ ਗੋਡੇ-ਗੋਡੇ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, “ਬੁਲ੍ਹਾ ਹੈ।”

ਕਹਿੰਦਾ, “ਨਹੀਂ ਜੀ ਭੁੱਲਾਂ ਹਾਂ”

ਤਾਂ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਮਿਲੀ। ਦਿਵਾਨ ਨੰਦ ਨਾਲ ਨੂੰ ਇਹ ਮਿਲੀ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਸਿੱਖ, ਉਹ ਬਾਬੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ, ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਛੱਤੇਵਾਲ ਦੇ- ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਕਹਿੰਦੇ, “ਪਿਤਾ ਜੀ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਵੇ ਚੰਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੋ!”

ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ, “ਓਏ ਹੋਰ ਹੋਵੇ ਕੋਣ ਚੰਗਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਹੋਰ ਹੈ ਕੀ, ਤੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈਂ- ਓਦੂੰ ਚੰਗਾ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਕੰਧਾਂ ਉਡਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਏ- ਅਸੀਂ ਉਹਦੇ ਵੱਲ ਛਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੇ।”

ਤਾਂ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਹੈ, ਓਸ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਹ ਕਥਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਦੀ ਬੇਅੰਤ ਖੇਡ ਹੈ। ਭਾਈ, ਸਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਹਰ ਇਕ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਾ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤੇ ਨੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ- ਬਈ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਚੌਂਕੀਦਾਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਚੌਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ- ਬਚੇ। ਜਿਹੜੇ ਜਾਗ ਪੈਂਦੇ ਨੇ, ਬਚ ਰਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਨਹੀਂ ਲੁੱਟੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਫਿਰ ਮਗਰੋਂ ਤੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਉਹਨਾਂ ਆਉਣਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ- ਸੂਰਜ ਪਾਣੀ ਵਰਸਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਏ, ਧਰਤੀ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਅੱਗ

ਵਰਸਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਏ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਬੇਸ਼ਕ ਹੋ ਜਾਣ ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ, ਮੇਰਾ ਦਰਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ।"੧੦

"ਪਿਰ ਦੇਖਨ ਕੀ ਆਸ"

ਬੱਸ ! ਇਸ ਖਾਹਿਸ਼ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼, ਉਹ ਸਿੱਖ ਨਾਮਧਾਰੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ, ਬਾਬੇ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ, ਫੱਤੇਵਾਲੇ ਦੇ- ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਹੁਰੀਂ ਨੇ ਸਾਡੇ, ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ- ਫਿਰ ਮੈਂ (ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ) ਆਖਿਆ- ਬਾਬਾ ਜੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਏਦੂੰ ਅੱਗੇ ? ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ- ਓ, ਇਹ ਨਾ ਤੂੰ ਗੱਲ ਕਹੁ, ਏਦੂੰ ਅੱਗੇ ਹੋਰ ਹੈ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ (ਫਰੀਦ ਜੀ) ਨੇ ਇਹੀ ਆਖਿਆ- ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਬੇਸ਼ਕ ਤੂੰ ਢੰਡੋਲ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨੇਤ੍ਰ ਨਾ ਮੇਰੇ ਖੋਹਵੀਂ, ਮੈਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।੧੧

ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਗਰ ਫੱਤੇਵਾਲ ਵਿਖੇ ੧੯੨੬-੨੭ ਈ. ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਗਪਗ ੯੫ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਹੰਡਾਈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪ੍ਰੇਮ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਝਲਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸ਼ ਬਟਵਾਰੇ ਦੇ ਲਾਗੇ ਚਾਗੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਮਧਾਰੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚੱਕਰਵਰਤੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: "ਸਰਦਾਰ ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਦਿਲ, ਕੌਮ-ਪਿਆਰ, ਪੰਥ-ਪਿਆਰ, ਦੇਸ਼-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲਬਾਲਬ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਅਤਿਥੀ ਸਤਿਕਾਰ ਪੰਥ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਰਸਿੱਧ ਹੈ।... ਸ੍ਰੀਮਾਨ ਮਹਾਰਾਜ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ (੧੮੯੭-੧੯੨੯) ਦੀ ਪੰਥ ਸੇਵਾ ਤੇ ਰਾਜਨੈਤਿਕ ਕੰਮ ਲਈ ਬਣਾਈ ਕੌਮੀ ਸੰਸਥਾ, (ਨਾਮਧਾਰੀ) ਸੇਵਕ ਜੱਥੇ ਦੇ ਆਪ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤੀਕ ਪਰਧਾਨ ਰਹੇ।... ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਆਪ 'ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ' ਦੇ ਪਰਧਾਨ ਵੀ ਰਹੇ।... ਆਪ ਸਰੀਰਕ ਅਵਸਥਾ ਕਰ ਕੇ ਭਾਵੇਂ ਕਾਫੀ ਬਿਰਧ ਹਨ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੁਆਨਾਂ ਜਿਹੀ ਹਿੰਮਤ, ਹੌਸਲਾ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਗੈਰੀ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਕਮਾ ਕੇ, ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਛਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਛਕਾਉਂਦੇ ਹਨ।"੧੨

ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗਰੰਥਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫੱਤੇਵਾਲ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਪਰਵਾਰ ਨੇ, ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਘਾਲਣਾਂ ਘਾਲੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਕੂਕਾ ਬਣਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਪਰੋਕ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਭਾਈ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੱਡਣ-ਸ਼ਾਹੀਆ ਵੀ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਰਹੇ। ਜਿੱਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲੰਮਾਂ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਾਂ ਕਿ ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬਹੁਤ ਵਰ੍ਹੇ

ਕੜਾਹ ਪਰਸ਼ਾਦ ਦੀ ਦੇਗ ਵੀ ਮਰਿਆਦਾ ਪੂਰਵਕ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸੁਬਹਾ ਸਵੇਰੇ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਦੌਰ ਸਮੇਂ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਪਰਦਾ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਤਾ ਕੂਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜੋੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਸੇਵਾ ਪੰਥੀ ਜਾਂ ਅੱਡਣ-ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਵੀ ਅਪਵਾਦ ਨਾਂ ਰਹੇ।

- ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ -

(੧) ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਛਾਪ ੧੯੯੦ ਈ., ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਸਫਾ ੫੦

(੨) ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੰਵਲ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ, ਦੂਜੀ ਛਾਪ, ੨੦੧੭, ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਫਾ ੧੧੧-੧੧੩

(੩) ਸੰਤ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਦਰਾਬਾਦ-ਮਿੰਟਗੁਮਰੀ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਿਲਾਸ (ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਬਾਰੂਵੀਂ), ਤੀਜੀ ਛਾਪ ੧੯੯੮ ਈ., ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਫਾ ੩੨

(੪) ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਉਪਦੇਸ਼-੩, ਲਾਲ ਏਹਿ ਰਤਨ, (ਸਵ. ਪ੍ਰਿ. ਬੇਅੰਤ ਕੌਰ), ਸਫਾ ੨੧੮, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ੯-੨-੧੯੫੪ ਨੂੰ ਬੰਕੋਕ (ਥਾਈਲੈਂਡ) ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਉਪਦੇਸ਼।

(੫) ਸੰਤ ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਲਾਇਲਪੁਰੀ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਤਿਜੁਗ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਤ ਅੰਕ, ੯ ਚੇਤਰ ਸੰਮਤ ੧੯੯੬ ਬਿ., 'ਸੰਤ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਗ੍ਰੰਥ ਗੜ੍ਹ' ਵਾਲਾ ਲੇਖ, ਸਫਾ ੨੦੫-੨੦੬

(੬) ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ, ਪਰਧਾਨ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ, ਸਤਿਜੁਗ (ਸਪਤਾਹਿਕ) ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, ੧੮ ਫੱਗਣ ੧੯੯੦ ਬਿ., ਸਫਾ ੧੦-੧੧

(੭) ਲਾਲ ਏਹਿ ਰਤਨ-੩, ਸਫਾ ੨੧੯

(੮) ਡਾਕਟਰ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਦਮਕ', ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸਤਿਜੁਗ ਦਾ ਬਸੰਤ ਅੰਕ, ੧੮ ਮਾਘ ੧੯੮੯ (ਬਿ.), ਲੇਖ, ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਫਾ ੫੧-੫੩

(੯) ਸ੍ਰ. ਲਛਮਣ ਸਿੰਘ, ਉਪਰੋਕਤ ਲੇਖ, ਸਫਾ ੧੦-੧੧

(੧੦) ਲਾਲ ਏਹਿ ਰਤਨ-੩, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬੰਕੋਕ ਵਿਚ ੨੫-੬-੧੯੫੩ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼, ਸਫਾ ੧੩੬-੧੩੭

(੧੧) ਲਾਲ ਏਹਿ ਰਤਨ-੫, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਬੰਕੋਕ ਵਿਚ ੩੦-੧੨-੧੯੫੮ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼, ਸਫਾ ੩੨੩

(੧੨) ਸੰਤ ਇੰਦਰ ਸਿੰਘ ਚੱਕਰਵਰਤੀ, ਕੂਕਿਆਂ ਬਾਰੇ, ੧੯੫੬ ਈ., ਪਟਿਆਲਾ, ਸਫਾ ੨੩੯-੨੪੧

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਕਰੀਵਾਲਾ,

ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ: ਸਿਰਸਾ (ਹਰਿਆਣਾ)-੧੨੫੦੭੫

ਸੰਪਰਕ: ੯੯੯੬੩-੭੧੭੧੬

ਗੁਸਾ ਮਨਿ ਨ ਹੰਢਾਇ

-ਸ੍ਰ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਅਨਜਾਣ

ਮਨੁੱਖਾਂ ਅੰਦਰ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨੇ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਤਮੋ ਗੁਣ, ਰਜੋ ਗੁਣ ਤੇ ਸਤੋ ਗੁਣ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਵੇਲੇ ਤਮੋ ਗੁਣ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਬੰਦਾ ਆਪਿਓਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਦਾ ਕੀ ਆਪਣਾ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਉਂਜ ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਹਿਰ ਖਾਣਾ ਯਮ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਹਿਰ ਖਾ ਕੇ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ-ਪੜਤਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਧੂਹ ਘਸੀਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਹਿਰ ਕਿਸ ਨੇ ਦਿੱਤਾ? ਕਿਉਂ ਦਿੱਤਾ? ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤਾ? ਅਤੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਫੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਗੁੱਸਾ ਜ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਹਿਰ ਜਿਸ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਦਾ ਪਰ ਗੁੱਸਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਨੀ ਚੇਤੇ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੁਕਤਾਵਲੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਪੰਡਤ ਹਰਦਿਆਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

ਕਾਲਕੂਟ ਅਰ ਕ੍ਰੋਧ ਮੈਂ, ਬੜੇ ਅੰਤਰੇ ਆਹਿ।

ਕ੍ਰੋਧ ਨਿਜਾਸੈ ਕੋ ਦਹੈ, ਵਿਖ ਨਹਿ ਸੁਸੈ ਦਾਹਿ।

ਭਾਵ ਕਾਲਕੂਟ, ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸੁਸੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਾੜਦਾ, ਪਰ ਕ੍ਰੋਧ ਨਿੱਜ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਹਿਸਕ੍ਰਿਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਲੜਾਈ ਝਗੜੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈਂ, ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦਇਆ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਵਿਸ਼ਈ ਲੋਕ ਤੇਰੇ ਕਰੋਤਿ-ਕ੍ਰੋਧ-ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਬਾਂਦਰ ਵਾਂਗ ਨੱਚਦੇ ਹਨ।

ਹੇ ਕਲਿ ਮੂਲ ਕ੍ਰੋਧ ਕਦੰਚ ਕਰੁਣਾ ਨਾ ਉਪਰਜਤੇ॥

ਬਿਖਯੰਤ ਜੀਵੰ ਵਸੰਕਰੋਤਿ ਨਿਰਤੁੰ

ਕਰੋਤਿ ਜਥਾ ਮਰਕਟਹ॥

ਬਾਂਦਰ ਚੰਚਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਾਬੂਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਮਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆਇਆ ਬਾਂਦਰ ਕਿਵੇਂ ਬਾਂਦਰ-ਬਾਂਦਰੀ ਦੇ ਤਮਾਸ਼ੇ ਵਿਚ ਵਿਹਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਈਆਂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਨੱਚਦੇ ਨੂੰ।

ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਲਾਲ-ਪੀਲਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੈ ਗੁੱਸਾ ਬੁੱਕ ਦੇ। ਗੁਸੈਲ ਕਹੇ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਵੇਂ ਗੁੱਸਾ ਪੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਅਜੇ ਵਿੱਸ ਘੋਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਚਾਰੀਆ ਰਜਨੀਸ਼ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ:

“ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਨਾਲ ਕ੍ਰੋਧ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਕਲਿਆ ਕ੍ਰੋਧ ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਕ੍ਰੋਧ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਲਈ ਸਾਥੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕ੍ਰੋਧ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਪੂਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਚਾਣਕਿਆ ਇਸ ਨੂੰ ਯਮਰਾਜ ਦੀ ਮੂਰਤ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਯਮਰਾਜ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਮਿੱਤਰ ਹੈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਰੇਗਾ ਗੁੱਸਾ। ਭਾਵੇਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੇ, ਡਾਂਗ ਸੋਟਾ ਮਾਰੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਰਫਲ-ਬੰਦੂਕ ਵਰਗਾ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰ ਚਲਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ। ਤਦੇ ਸਿਆਣਿਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਬੋਲ ਜ਼ਬਾਨੋਂ ਤੇ ਤੀਰ ਕਮਾਨੋਂ ਕੱਢਿਆ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਕ੍ਰੋਧ ਚੰਡਾਲ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿੱਥ ਰੱਖਣ ਲਈ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਅੰਦਰ ਇਸ ਚੰਡਾਲ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ:

ਓਨਾ ਪਾਸਿ ਦੁਆਜਿ ਨ ਭਿਟੀਐ

ਜਿਨ ਅੰਤਰਿ ਕ੍ਰੋਧ ਚੰਡਾਲੁ॥

ਬੱਚਾ ਕੌਰਾ ਕਾਗਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਅੜੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਬੜਾ ਗੁਸੈਲ ਹੈ,

ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵਿਹਾਰ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਸਮਝਾ ਬੁਝਾ ਕੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਮਾਰ ਚਪੇੜ, ਕੱਢ ਗਾਲ੍ਹ ਤੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਉੱਤੇ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਧਿਆਨ ਕਰਦੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲਾਡ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਐਸਾ ਵਿਗਾੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਹੇ ਰਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਥਾਂ ਛੋਟਿਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਛੋਟਾ ਉਸ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ। ਵੱਡਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ। ਆਮ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੇ ਭੈਣ ਭਰਾ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਲੈ ਲਈ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਧੌਲ ਧੌਫਾ ਕੀਤਾ। ਛੋਟਾ ਰੁੰ-ਰੁੰ ਕਰਦਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਜਦ ਮਾਂ ਪਿਓ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਉਹ ਦੀ ਵੱਟੀ ਨਹੀਂ ਵਾਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸਾ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਚੰਗੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਕਿਤੇ ਮਾਰ ਵੀ ਖਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਵਿਚਾਰੀ ਔਰਤ ਕੀ ਕਰੇ? ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ, ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਸਹੁਰੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੁੱਖ ਭੋਗੇਗੀ ਪਰ ਜੇ ਪਤੀ ਵੀ ਅੱਗ ਦੀ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੱਸ ਨਨਾਣ ਵੀ ਬਲਦੀ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ? ਬੰਦਾ, ਬੰਦਾ ਬਣੇ ਤਾਂ ਹੀ ਸੁੱਖ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਹੇ ਕਿ ਆਟਾ ਗੁੰਨੁਦੀ ਹਿਲਦੀ ਕਿਉਂ ਹੈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੀ ਕਰੇ! ਕਈ ਵਾਰ ਦੋਹਾਂ ਜੀਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਧੌਸ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਇੰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਤੁਰੇ-ਤੁਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਮੂੰਹ ਸੁਜਾ ਲਵੇਗਾ। ਜੇ ਔਰਤ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਜੇ ਠੀਕ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਅਕਲ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਗੱਲ ਜਾਂ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਰਹਿ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਕੀ ਸਿਖਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁੱਝ ਹੋਰ?

ਇਕ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ, ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜੀਅ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੁੱਸੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਵੀ ਬੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਗੁੱਸਾ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।" ਤਾਂ ਬਣ ਗਿਆ ਬਾਤ ਦਾ ਬਤੰਗੜ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਕਿ ਜਨਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਤੇ ਸੱਸ ਵੀ ਆ ਗਈ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨੇ ਐਸਾ ਭਿਆਂਕਰ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂਅ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

"ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ, ਠੀਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ, ਠੀਕ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਲੀਕੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ।"

ਗੁੱਸਾ ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰੋਂ ਘਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਅਖਾਣ ਹੈ, ਡਿੱਗੀ ਖੋਤੀ ਤੋਂ, ਗੁੱਸਾ ਘੁਮਿਆਰ 'ਤੇ। ਆਪ ਤਾਂ ਸੰਭਲਣਾ ਨਹੀਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਦੇਣਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਇੱਕ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਰੁਕੀ ਸੀ ਪਰ ਉੱਚੇ ਥਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਉਸ ਵਾਲਾ ਡੱਬਾ ਅੱਗੇ ਜਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਉੱਚਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਉਤਰਿਆ ਚਾਨਚੱਕ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਲੱਤ ਟੁੱਟ ਗਈ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਆਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗੱਡੀ ਜਾਂ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਕੱਢਿਆ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਰੇਲਵੇ 'ਤੇ ਪਰਚਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ।

ਬੰਦਾ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਮੂੰਹ ਸੁਜਾਈ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਫਸਰ ਘਰੋਂ ਲੜ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਪ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੜਿਆ ਭੁਜਿਆ ਭਾਂਡੇ ਭੰਨਦਾ ਹੈ, ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਖਰ੍ਹਵਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਵਾਲੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਚੀਚੀਆਂ ਲੈ ਲੈ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਗੱਲ ਤੋਂ ਕਲਹ-ਕਲੰਦਰ ਵੱਸੇ, ਘੜਿਓਂ ਪਾਣੀ ਨੱਸੇ।

ਜਿਹੜੇ ਵੱਡੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਢੁੱਕਵਾਂ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਹੀ, ਚੰਗੇਰਾ ਤੇ ਵਧੇਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਘਰ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਰਗੀ ਜੀਵੜੇ ਉਹੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਘਰ ਕਾਹਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਿਰਫ਼ ਘਰਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ, ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੰਥਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਦੇਸਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ

ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠੇ ਵਿਅਕਤੀ ਧੀਰਜਵਾਨ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਹੋਏਗਾ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁੱਸਾ ਸਭ ਕੁੱਝ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਨਾ ਸਵਾਬ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਮੰਦਰ ਮਸੀਤਾਂ, ਗਿਰਜੇ, ਬੁੱਤ ਢਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੈ ਪਰ ਇੱਕੋ ਧਰਮ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਡਾਂਗ-ਸੋਟੇ ਦੀ, ਵੋਟ ਦੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਸਲ ਲੜਾਈ ਤਾਂ ਕਬਜ਼ੇ ਦੀ ਹੈ, ਚੌਧਰਾਹਟ ਦੀ, ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਭੁੱਖ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਕਿ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤਣ ਦੇਣਾ। ਉਸ ਦੀ ਨਾ ਚੱਲੇ, ਮੇਰੀ ਚੱਲੇ। ਧਰਮ ਕਿਥੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਗੁੱਸਾ ਜਾਨ ਲੇਵਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜਾਨਾਂ ਉਦੋਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜਦੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਦੋ ਧੜੇ ਲੜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਧੜੇ, ਜਾਤਾਂ, ਬਰਾਦਰੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਲੱਤ ਹੇਠਾਂ ਲੰਘਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਬੀਜ ਨਾਸ ਕਰਨ ਦੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਆਪਣਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਦੋ ਮਹਾਂ-ਕਾਵਿ ਰਮਾਇਣ ਤੇ ਮਹਾਭਾਰਤ ਗੁੱਸੇ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਮਹਾ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ ਪਰ ਲੜਾਈਆਂ ਫਿਰ ਵੀ ਹੋਈਆਂ। ਕਿਸੇ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਬੁੱਕਿਆ ਸਗੋਂ ਵਿੱਸ ਘੋਲਦੇ ਰਹੇ।

ਗੁੱਸਾ ਬੁੱਕਣ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸਮਰਾਟ ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲਿੰਗਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਜਿੱਤ, ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਲਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲੱਗ ਗਏ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਮਨ ਪਸੰਦ ਬਣ ਗਿਆ, ਅਮਨ ਪੁਜਾਰੀ।

ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਯੁੱਧਾਂ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਸੀ। ਲੱਖਾਂ ਜਾਨਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਹੋਇਆ। ਦੇਸ਼ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਏ। ਜੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰਖ ਕੇ ਜਿਓ ਤੇ ਜੀਣ ਦਿਓ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਵੀ ਵੱਡੇ ਦੇਸ਼ ਮਾਰੂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਧਮਾਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਘਰ ਸੁੰਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁੱਖ ਤਾਂ ਹੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੁੱਸਾ ਬੁੱਕਣਾ ਹੈ। ਲੜਾਈ ਛੱਡਣੀ ਹੈ, ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟਣੇ ਹਨ।

ਗੁੱਸਾ ਬੁੱਕਣ ਦਾ ਸਫਰ ਪਿਛਲ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰਨ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਧਰਮ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨਿਜ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ।

ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਦਾ ਵੀ ਕੀ ਲਾਭ ਜੇ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਸਗੋਂ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪੁਰਾਣ ਕਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਰਿੱਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਦੁਰਬਾਸਾ ਰਿਖੀ ਦਾ, ਬੜਾ ਗੁਸੈਲ ਸੀ। ਗੱਲ-ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੀ ਰਿਖੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਅਨਸੂਈਆ ਤਾਂ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ, ਇਸ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਪੱਠੇ ਨਾ ਪੈਣ ਕਾਰਨ, ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਹੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ਕੁੰਤਲਾ, ਇੰਦਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਕੁੰਤੀ ਆਦਿ ਸਭ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦ ਸੂਰਜ ਬੰਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅੰਬਰੀਕ ਨੇ ਕੱਤਕ ਦੀ ਇਕਾਦਸੀ ਦਾ ਰੱਖਿਆ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੇਵਨੇਤ ਆਏ, ਦੁਰਬਾਸਾ ਰਿਖੀ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਭੋਜਨ ਛਕਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਰਬਾਸਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅੰਬਰੀਕ ਜਿਹੜਾ ਸੂਰਜ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਇਸ਼ਵਾਕੂ ਦਾ ਅਠਾਈਵਾਂ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸੀ, ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਤੋਂ ਚਰਨਾਮ੍ਰਿਤ ਲੈ ਕੇ ਵਰਤ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਖੁਦ ਭੋਜਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਰਿਖੀ ਆ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਭੋਜਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਰਾਦਰ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਕਾਲ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜਾ ਪਰ ਉਹ ਪਰਤਾਪੀ ਰਾਜੇ ਅੰਬਰੀਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪੈ ਕੇ ਹੀ ਬਚਿਆ।

ਮਤਲਬ ਕਿ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸੇਰ ਨੂੰ ਸਵਾ ਸੇਰ ਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਭਾਅ ਦੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਕਿਉਂ ਨਾ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਨਿਜਾਤ ਪਾਈ ਜਾਏ।

ਅਸੀਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਸੁਖੀ-ਸੁਹੇਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਨੂੰ ਉੱਤਮ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਸੜਦੇ-ਕਿਝਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਉਸਾਰੂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਤਰੱਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੁੱਸਾ ਬੁੱਕ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਕਿੰਨੀ ਊਰਜਾ ਨਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਸਮਝਾਉਣਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈਏ ਕਿ ਗੁੱਸਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢ, ਇਸ ਨੂੰ ਛੱਡ। ਇੰਜ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਲੀਲ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣੀ ਪਏਗੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਗ਼ੈਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਮੰਦਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਪੁਸਤਕ 'ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰ' ਵਿਚੋਂ

ਜਿਸ ਡਿਠੈ ਸਭਿ ਦੁਖ ਜਾਇ

-ਰਮੇਸ਼ ਬੱਗਾ ਚੌਹਲਾ

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਮਾਨਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਸੀ ਪਿਆਰ, ਭਾਈਚਾਰੇ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਅਤੇ ਨਾਮ ਜੱਪਣ ਨੂੰ ਪਰਨਾਇਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਤਰਜਮਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਂਚ ਹੀ ਬਾਬੇਕਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਡਿਆਈ ਅਤੇ ਸਲਾਹੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਵਿਹਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ ਰੱਦ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਰੀ ਵੀ ਸਮਝਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸੋ ਸਿੱਖ ਸਖਾ ਬੰਧੁ ਹੈ ਭਾਈ,
ਜਿ ਗੁਰ ਕੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚਿ ਆਵੈ।
ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਜੋ ਚਲੇ ਭਾਈ, ਵਿਛੜਿ ਚੋਟਾ ਖਾਵੈ।

ਭਾਵ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਨ ਦੀ ਮਤ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਮਤ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਲੋਕ ਤੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੋਵੇਂ ਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ (ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ) ਵਿਛੋੜੇ ਦੀਆਂ ਸੱਟਾਂ ਹੀ ਖਾਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਟਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਪਰਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਹਾਮੀ ਵੀ ਭਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਰਾਗ ਗਾਉੜੀ, ਸੁਖਮਨੀ, ਪੰਨਾ 266 ਉਪਰ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੇਸਟ ਧਰਮੁ॥
ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ॥

ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਵਨ ਪੰਕਤੀਆਂ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਮ ਤੋਂ ਖਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਲੋਕਾਈ ਵੱਲੋਂ ਰੱਜ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰੇ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਪਾਥੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪੰਧ ਬੇਸ਼ੱਕ ਛੁਟੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਗੁਣ

ਸਦਕਾ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰ ਬਣਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਕ ਨਾਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਜੋਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ।

ਦੁਨਿਆਵੀਂ ਤੌਰ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਬਰੂਹਾਂ ਤੇ (ਸਵਾ ਕੁ ਪੰਜ ਸਾਲ) ਹੀ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਕੁੱਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਮਝ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਵਡੇਰੀ ਅਤੇ ਉਚੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਜਿਥੇ ਇਸ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਨਦੇਹੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ (ਢਾਈ ਕੁ ਸਾਲ) ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪਿਰਤਾਂ ਵੀ ਪਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਦਕਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਿਕਰ 'ਜਿਸ ਡਿਠੈ ਸਭਿ ਦੁਖਿ ਜਾਇ' ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ 7 ਜੁਲਾਈ 1656 ਈ: (ਬ੍ਰਿਕਮੀ ਸੰਮਤ 8 ਸਾਵਣ 1713) ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਸ੍ਰੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਭੱਟ ਵਹੀਆਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੈਦਾਇਸ਼ੀ ਦਿਹਾੜਾ ਸੰਨ 1652 ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਮੁੱਖੜੇ ਦੀ ਦਿੱਖ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਅਤਿ ਕੋਮਲ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਨਿਭਾਅ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਹੀ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਲੰਗਰ-ਪਾਣੀ ਛਕਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਰਾਜਸੀ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਦੀ ਤਾਕ ਵਿਚ ਧੀਰਮੱਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਕਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਕੰਨ ਭਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੀ ਧੀਰਮੱਲ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੰਨ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕੰਨ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਇਲਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੱਤਵੇਂ

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਰਾਇ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਲਈ ਸੰਮਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੁੱਝ ਨਿਮਰ ਅਤੇ ਆਦਰਮਈ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਲੈ ਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਹਾਜ਼ਰ-ਜਵਾਬ ਵੀ ਸਨ।

ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਸੰਵਾਦ ਰਚਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਦਿਮਾਗਦਾਰੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਖਾਤਿਰ ਰਾਮ ਰਾਇ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬਾਣੀ (ਮਿੱਟੀ ਬੇਈਮਾਨ ਦੀ .....) ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਚੋਂ ਦੁਰਕਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਨਾਬਖ਼ਸ਼ਣਯੋਗ ਗੁਨਾਹ ਬਦਲੇ ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀ ਇਸ ਨਾਲਾਇਕੀ ਕਾਰਣ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 1661 ਈ. (ਸੰਮਤ 1918) ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਗੁਰੂ) ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰੇਸ ਸਵਾ ਕੁ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਦੁਨਿਆਵੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਸਮਾਂ ਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ-ਮੱਲਣ ਦਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਕਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦਾ ਵੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਦੋਖੀ (ਧੀਰਮੱਲੀਏ ਅਤੇ ਰਾਮ ਰਾਈਏ) ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕੋਝੇ ਜਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਮਰ ਛੁਟੇਰੀ ਪਰ ਅਕਲ ਵਡੇਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦਿਆਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ (1661 ਤੋਂ 1664) ਸਾਬਤ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਈ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੀ ਸਨ। ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਨਾਮਕ ਚੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਕੱਟਣ ਦੀ

ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਘੁਸ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਸਨਮੁੱਖ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿਦ ਚੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਿਆ:-

‘ਚੋਰ ਦੀ ਹਮਾ ਭਰੇ ਨਾ ਕੋਇ॥

ਚੋਰ ਕੀਆ ਚੰਗਾ ਕਿਉ ਹੋਇ॥

ਇਸ ਮਹਾਂਵਾਕ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜਸਵੰਤ ਰਾਇ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਚੋਰੀ ਤੋਂ ਤੋਬਾ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਗੋਂਦਾ ਮਲ ਨਾਂ ਦੇ ਜੁਆਰੀਏ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ ਅਤੇ ਛੱਡੇ ਹੀ ਨਾ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਪੇ ਜਾਹਿ।” ਗੋਂਦਾ ਮਲ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਮਨ ਹਿਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗ ਲਈ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਬੁਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਰਾਮ ਰਾਇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਕਾਰਣ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਤੌਖਲੇ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਖਾਤਿਰ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਕਮ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਖਾਸ ਅਫਸਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਲਗਾਈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਕੁੱਝ ਸਤਿਕਾਰਤ ਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਕੁੱਝ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਦਰਗਾਹ ਮੱਲ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਹਾਮੀ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਤਾਂ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਕੰਮ ਭਾਈ ਭਗਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬਾ ਮਸੰਦ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਸੰਗਤੀਆਂ, ਦੀਵਾਨ ਸਤੀ ਰਾਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਗਤਾਂ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚੱਲ ਪਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਿਥੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦਾ (ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ) ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਦੇਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸਫਰ ਤਹਿ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ

ਪੰਜੋਖਰੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਦਾ ਇਕ ਹੰਕਾਰੀ ਪੰਡਤ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ “ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਕਹਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਆਪਰ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਗੀਤਾ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਇਕ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾ ਦੇਣ।” ਇਹ ਗੱਲ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਭਾਈ ! ਮੇਰੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਤੱਕਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਕਸਬੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੂਰਖ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਹੀ ਤੇਰੇ ਸ਼ਿਕਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਿਰਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।”

ਪੰਡਤ ਇਕ ਛੱਜੂ ਨਾਮਕ ਝੀਉਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਇਹ ਝੀਉਰ ਜਮਾਂਦਰੂ ਗੁੰਗਾ ਸੀ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਸਦਕਾ ਛੱਜੂ ਇਕ ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਵਿਦਵਾਨ ਵਾਂਗ ਗੀਤਾ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਉਥੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੋਖਾ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੜਾਅ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰੀਤਵਾਨ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੋਤ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਦੀ ਠਾਣ ਲਈ। ਉਸ (ਰਾਣੀ) ਨੇ ਅਮੀਰ ਘਰਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ ਕਿ, “ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਅੰਤਰਜ਼ਾਮੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਮੇਰੀ ਹੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬੈਠੇਗਾ।” ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਰਾਣੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਵਾਂਗ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਘਰ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਧਰਮੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਹੀ

ਤਰਫਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਡਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਨ ਬਦਲਾਉਣ ਹਿੱਤ ਕਈ ਬੇਸ਼ਕੀਮਤੀ ਤੋਹਫੇ ਵੀ ਭੇਜੇ ਪਰ ਸਾਧ ਬਚਨ ਅਟੱਲ ਹੀ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਇਹ ਸਲੋਕ ਵੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ :-
‘ਕਿਆ ਖਾਧੈ ਕਿਆ ਪੈਧੈ ਹੋਇ ਜਾ ਮਨਿ ਨਾਹੀ ਸਚਾ ਸੋਇ॥
ਕਿਆ ਮੇਵਾ ਕਿਆ ਘਿਉ ਗੁੜ ਮਿਠਾ ਕਿਆ ਮੈਦਾ ਕਿਆ ਮਾਸੁ॥
ਕਿਆ ਕਪੜੁ, ਕਿਆ ਸੇਜ ਸੁਖਾਲੀ ਕੀਜਹਿ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ॥

ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਚੇਚਕ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹਤ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਵੀ ਅਜੇ 8 ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਆਯੂ ਵਿਚ ਚੇਚਕ ਦੀ ਮਾਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ-ਸੇਵਾ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਭਾਵਨਾ ਸਦਕਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਵੱਲ ਕੋਈ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਵੀ ਚੇਚਕ ਦੀ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਕੜ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅੰਤਲਾ ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਆਉਂਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਾ।

ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਹੱਲ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਡੇਰਾ ਜਾ ਲਾਇਆ। ਇਧਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਲੇਵਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ।

ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਬੋਝ-ਚਿਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਦੀਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਅਤੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਨੌਵਾਂ ਵਾਰਿਸ (ਗੁਰੂ) ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਖੀਰ 30 ਮਾਰਚ 1664 ਈ (ਸੰਮਤ 1721) ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਡੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਸੰਪਰਕ : 09463132719

ਮੁਲਾਕਾਤ

-ਪ੍ਰੋ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕ ਵਾਰੀ ਫਿਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਏ। ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਹੋਏ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਹੋਣ - ਅੰਗੂਠੇ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਹ ਰਗ ਤੇ ਹੋਣ। ਨਾ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਾਂ ਨਾ ਮਰਨ ਦਿਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਬਿੱਲੀ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚੂਹੇ ਨੂੰ ਝੰਝੜਦੀ ਏ, ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਕੜਣ ਅਤੇ ਮਾਰਨਾ ਸਿਖਾਣ ਲਈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਆਕੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਫੜਕ ਪੈਂਦੀਆਂ, ਬੁੱਲ ਫਰਕਦੇ ਅਤੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਲੂੰ ਲੂੰ ਕੰਡਾ ਬਣ ਕੇ ਉਠ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ 'ਹਨੀ ਟਰੈਪ' ਵਿਚ ਲਿਆਣਾ। ਮੇਰਾ ਸਹਾਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਸਤਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਠੰਡ ਬਹੁਤ ਪੈਂਦੀ, ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਪੈਗ ਪੈਗ ਰੱਖ ਮਿਲਦੀ। ਪੀਂਦਾ, ਖਾਣੇ ਦੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਲਗਦਾ, ਖਾਣਾ ਲੈ, ਖਾ ਪੀ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੌ ਜਾਂਦਾ। ਸੁਬਾਹ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਸੈਂਡੋ ਬੁਨੈਣ, ਖਾਕੀ ਨਿਕਰਾਂ, ਫਲੀਟ ਜੁਰਾਬਾਂ ਪਾਈ ਦੌੜ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ,

ਪੀ ਟੀ ਕਰਦਾ ਉਹ ਮੇਰੀ ਚਾਹ ਬਣਾਂਦਾ। ਉਹ ਪਰੇਡ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਬਰੇਕਫਾਸਟ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਸ਼ਸਤਰ ਸਿਖਲਾਈ ਲੈ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਇਹ ਮੈਸ ਮੇਰੇ ਦੁਪਿਹਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਲੈਣ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ।

ਮੈਂ ਮਿਲਟਰੀ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਵਿਚ, ਅਜੇ ਜੂਨੀਅਰ ਅਫਸਰ ਸਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕੁਆਰਟਰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਕਮਰਾ ਅੱਗੇ, ਸਿਟਿੰਗ ਰੂਮ, ਇਕ ਕਮਰਾ ਪਿੱਛੇ ਬੈਡ ਰੂਮ ਅਤੇ ਬੋੜੀ ਜਗ੍ਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸਹਾਇਕ ਲਈ ਇਕ ਛੋਟਾ ਕਮਰਾ। ਅਨਵਿਆਹੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਕੁਆਰਟਰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੀਨੀਅਰ ਅਫਸਰਾਂ ਲਈ ਇਕ ਕਮਰੇ ਹੋਰ ਵਾਲੇ ਘਰ ਸਨ। ਹੈ ਤੇ ਫੀਲਡ ਏਰੀਆ ਸੀ ਪਰ ਅਮਨ ਅਮਾਨ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਅਵਸਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਲੋਕਲ ਮੇਡ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਚਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ, ਇਹ ਹੋਰ ਬਾਵੇਂ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭ ਲੈਂਦੀਆਂ।

ਮੈਂ ਤੇ ਅਜੇ ਜੂਨੀਅਰ ਅਫਸਰ ਸਾਂ, ਕੰਵਾਰਾ ! ਮੇਡ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾਂ।

ਸਾਡਾ ਮਿਲਟਰੀ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮਪਲੈਕਸ ਜ਼ਰਾ ਹਟਵਾਂ ਸੀ। ਪਕੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੁਛਤਾਛ ਜ਼ਰਾ ਸਖਤ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਯੂਨਿਟਾਂ ਵਾਲੇ ਐਵੇਂ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਕਿਉਂ ਸੁਨਣ।

ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜੋ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਦੱਸ ਦਿਆਂ। ਮੇਰਾ ਸਹਾਇਕ ਉਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸੈਂਟਰ ਤੋਂ ਕੁਲ ਚਾਲੀ-ਪੰਜਾਹ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ। ਉਸਦਾ ਪਿੰਡ, ਘਰ, ਮਾਪੇ, ਭੈਣ ਭਰਾ, ਬੀਵੀ...

ਪਰ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਕਰਕੇ ਮਿਲਾਇਆ ਉਹ ਨਾ ਉਸਦੀ ਬੀਵੀ ਸੀ ਨਾਂ ਬੱਚਾ। ਕੌਣ ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਨੂੰ 'ਹਨੀ ਟਰੈਪ' ਲਈ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਜਾਨਕਾਰੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਚਿੜੀਆ ਚੁਗ ਗਈ ਖੇਤ।

ਮੈਂ ਮਿਲਟਰੀ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਵਿੰਗ ਵਿਚ ਅਫਸਰ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਹਾਇਕ ਵਤਨਫਰੋਸ਼, ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਦਾ ਕਾਰਕੁਨ ! ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਠੋਕਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ਇਹ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਤਨਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਪੈਸਾ, ਅੱਛੀ ਸ਼ਰਾਬ ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਲੈ ਡੁੱਬੀ। ਉਹ ਵੀ ਤਿਲਕ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਪੈਸੇ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ, ਜੇ ਪੀਣੀ ਹੋਏ, ਨਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਕਮੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਰਾਏ ਹੁਸਨ ਦੀ ਖਾਹਸ਼। ਮੇਰੇ ਪਰਸ ਵਿਚ ਇਕ ਫੋਟੋ ਸੀ - ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸਾਂ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ - ਮੇਰੀ ਮੰਗੋਤਰ। ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਲ ਨਾ ਉਠਦੀ ਨਾ ਟਿਕਦੀ।

ਆਰਮੀ ਪਬਲਿਕ ਸਕੂਲ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਹਮ ਜਮਾਤ - ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਵਖਰੇ ਬੈਂਚਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠਦੇ - ਰੋਲ ਨੰਬਰ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਇਕ ਬੈਂਚ ਤੇ ਦੋ ਦੋ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਕੋ ਬੈਂਚ ਤੇ ਬੈਠਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੋਨੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੋਨੇ, ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਥ। ਕੋਈ ਬੋਲਚਾਲ ਨਾ ਪਰ ਕਦੋਂ ਤਕ - ਕਦੀ ਪੈਸਲ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਦੀ ਰਬੜ ਦੀ, ਕਦੀ ਪਰੋਟੈਕਟਰ ਦੀ, ਕਦੀ ਡਿਵਾਈਡਰ, ਕਦੀ ਕਾਪੀ ਦੀ, ਕਦੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ, ਕਦੀ

ਉਹਨੂੰ ਕਦੀ ਮੇਨੂੰ।

ਦੂਰੀਆਂ ਹੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਹਿਸਤਾ ਆਹਿਸਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਕੋਨੇ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਕੋਨੇ - ਸੁਕੜ ਸੁਕੜ ਕੇ, ਪਰ ਵਿੱਥਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਥੋੜੀ ਹਨ ਘਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਕੋਈ ਡਿਗਣਾ ਥੋੜੀ ਸੀ। ਵਿੱਥਾਂ ਘਟਨਾਂ ਸੀ, ਘੱਟ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ।

ਅਸੀਂ ਫੌਜੀ ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ ਸਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ - ਧਰਮ, ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ, ਮਜ਼ਹਬ, ਵਿਧਾਨ, ਜਾਤਪਾਤ, ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ, ਸਾਥੀ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੋਰ ਪਰਵਾਰ ਵੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਜ਼ਹਬ ਵੀ - ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਕੋਈ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿੱਖ, ਈਸਾਈ। ਹੋਰ ਵੰਡ - ਕੋਈ ਜੱਟ, ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਕੋਈ ਖਤਰੀ, ਕੋਈ ਬਾਣੀਆਂ। ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਮੁਲਕ, ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਭਾਈਚਾਰਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਖ ਵੱਖ, ਮੁਹੱਲੇ ਗਲੀਆਂ, ਪਿੰਡ ਵੱਖ ਵੱਖ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ, ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਾਂ ਪੰਚਾਇਤਾਂ। ਉਹ ਬਾਰਾਂ ਜਮਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ, ਮੈਂ ਕੋਚਿੰਗ ਲੈ ਕੇ ਮਿਲਟਰੀ ਅਕਾਦਮੀ। ਉਸ ਗ੍ਰੈਜੂਏਸ਼ਨ ਬਾਅਦ ਐਮ.ਏ. ਕੀਤੀ ਮੈਂ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਬਾਅਦ

ਅਫਸਰ ! ਵਕਤ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਪੇ ਉਸ ਲਈ ਵਰ ਲੱਭਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੁਲਹਨ। ਅਸੀਂ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਚਾਇਤਾਂ ਜੁੜੀਆਂ, ਅਸੀਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ।

ਅਸੀਂ ਮੰਗੇ ਗਏ - ਮੰਗੇਤਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ - ਹਨੀਮੂਨ ਲਈ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।

ਕਿੱਥੇ ਹਨੀਮੂਨ ਤੇ ਕਿੱਥੇ 'ਹਨੀ ਟਰੈਪ'। ਇਹ ਬਲਾ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਆ ਪਈ ?

ਮੇਰਾ ਸਹਾਇਕ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ,

"ਸਾਹਬ ਜੀ, ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਯੂਨਿਟ ਐਥੇ ਆਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਪਿੰਡ ਨੇੜੇ ਹੀ ਹੈ, ਮਸਾਂ ਚਾਲ੍ਹੀ-ਪੰਜਾਹ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ।"

"ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਹੋ ਆ। ਕੌਣ ਰੋਕਦਾ ਹੈ। ਛੁੱਟੀ ਡਯੂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।"

"ਇੰਝ ਨਹੀਂ, ਸਾਹਬ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਡ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਿੱਛੇ ਛੋਟੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਲਏਗੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਗਿਆ ਦਿਓ, ਲੈ ਆਵਾਂ।"

"ਨਹੀਂ," ਮੈਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਸਿਰ ਸੁੱਟੀ ਨਿਮੋ ਝੀਨਾ ਹੋ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਨਾਲ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਘਰ ਵਿਚ

ਕਿਸੇ ਮੇਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੇਡ ਨੂੰ ਝਿੜਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਮੇਰੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਹਾ,

"ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ, ਸਾਹਬ ਜੀ, ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਲ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਾਣਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ।"

"ਨਹੀਂ।"

ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅੱਥਰੂ ਭਰੀ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਮੀਆਂ ਬੀਵੀ ਇਤਨੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇਤਨੀ ਦੂਰ। ਕੁਲ ਚਾਲ੍ਹੀ ਪੰਜਾਹ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦਾ ਫਾਸਲਾ। ਇਤਨਾ ਫਰਸਟਰੇਟਿਡ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਮੇਡਜ਼ ਤੇ ਹੈ ਹੀ ਸਨ - ਪਿੱਛੇ ਛੋਟੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਹੀ।

ਸਹਾਇਕ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਗਿਆ ਨਾਲ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਸਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਡੇਢ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਬਾਲ। ਬੋਤਲ ਨਾਲ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ। ਦੁੱਧ ਸੁੱਕ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਜਿਸਮ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ। ਰੰਗ ਰੂਪ - ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਣ। ਕੋਈ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਕਿਵੇਂ ਮਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਅਫਸਰ - ਕੀ ਵਾਕਈ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਹਾਇਕ ਦੀ ਬੀਵੀ ਸੀ? ਹੱਥ ਪੈਰ ਕੂਲੇ ਰੇਸ਼ਮੀ, ਕੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਪੜੇ ਧੋਤੇ ਹੋਏ, ਸਾਫ ਸੁੱਥਰੇ, ਕੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਣਾ ਕੀ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੇਸ਼ਾਵਰ ਸ਼ੱਕੀ ਮਿਜ਼ਾਜ਼। ਮੱਥਾ ਤੇ ਠਣਕਿਆ ਪਰ ਕਾਉਂਟਰ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਵਾਸਤੇ ਰੁਕਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਸ ਮੂੰਹ ਸਿਰ ਮੋਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟੀ ਰਖਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਕ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਈ। ਰੋਟੀ ਸਬਜ਼ੀ ਤਿਆਰ ਕਰ, ਮੇਜ਼ ਲਗਾ ਉਹ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ। ਪੌਦਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ, ਗੋਡੀ ਕਰਦੀ, ਪਾਣੀ ਦੇਂਦੀ ਹੀ ਦਿਸਦੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਚੇਹਰਾ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਚਾਦਰ ਲਹਿ ਗਈ। ਚੁੰਨੀ ਕਦੀ ਲਟਕ ਜਾਂਦੀ, ਕਦੀ ਸਰਕ ਜਾਂਦੀ, ਸਾਂਭਣੀ ਪੈਂਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਫਾਈਲ ਮੈਂ ਮੇਜ਼ ਤੇ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਆ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਫਰੋਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੁਛਿਆ। ਉਸ ਕਿਹਾ, "ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਪਈ ਸੀ। ਝਾੜਦਿਆਂ ਪੁੰਝਦਿਆਂ ਕੁਝ ਕਾਗਜ਼ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਵਾਪਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ।" ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਹ ਫਾਈਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਇਕ ਹੋਰ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਨਵੀਂ। ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਰਕੇ

ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦਬਾਏ ਗਏ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਸਿੱਧੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਖਦਸ਼ਾ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਤੂੰ ਸੁਣਿਆ, ਦੇਖਿਆ, ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਲੱਗਿਆ ਲਿਖ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦਸਖਤ ਕਰਾ ਤੇ ਤਾਲਾ ਬੰਦ ਕਰ। ਕੈਮਰਾ ਜੇ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਸਬੂਤ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਤੇ ਐਕਸ਼ਨ ਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਕੈਮਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸੁਖਦੇਵ, ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਉਹ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।"

ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਦਫਤਰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਫ਼ ਰਾਹ ਸੀ, ਸਿਰਫ ਇਕ ਥਾਂ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟਿੱਬੀ ਸੀ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਢਲਾਣ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾਲ ਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਰਿਵਾਲਵਰ ਲੋਡ ਕਰਕੇ, ਹੱਥ ਨੇੜੇ ਕਰ ਦਫਤਰ ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਐਵੇਂ ਟਿੱਬੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਢਲਾਣ ਵਿਚ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਹਿਲਜੁਲ ਹੋਈ। ਕੋਈ ਪੰਛੀ, ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ, ਦੂਰੋਂ ਕੋਈ ਰੱਸੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਪੈਂਦੇ ਹਿਲਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਸਾਵਧਾਨ, ਪਰ ਨਜ਼ਰ ਤੇ ਉਪਰ ਗਈ। ਧਿਆਨ ਉਸ ਤਰਫ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਕੰਬਲ ਮੇਰੇ ਤੇ ਆਣ ਡਿੱਗਾ। ਦੋ ਸੈਕੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਕੰਬਲ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਰੱਸਾ ਕੱਸ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਢਲਾਣ ਤੇ ਰੋੜ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਸੇ ਪੱਥਰ ਦਾ ਕੋਨਾ ਲੱਗਾ ਜਾਂ ਸਿਰ ਤੇ ਡਾਂਗ ਸੋਟਾ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦੋਂ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਕੰਬਲ ਹਟਾਇਆ ਹੋਇਆ। ਸਿਲਾਖਾਂ ਵਾਲੀ ਖਿੜਕੀ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਹਵਾ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਠੰਡੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਦੇਖ ਕੇ ਦੋ ਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਖੰਦਕ ਵਿਚ ਤੋਰਦੇ ਉਹਨਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਕੁਰਸੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੇਜ਼ ਉਪਰੋਂ ਲਟਕਦੀ ਲਾਲਟੈਨ। ਸਾਹਮਣੀ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਬੰਦਾ ਮਸਾਂ ਸਾਡੇ ਪੰਜ ਫੁੱਟ ਦਾ ਮਾੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਵਲ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਕਿਹਾ, "ਖੁਸ਼ ਆਮਦੀਦ"। ਮੈਂ ਵੀ ਤਪਾਕ

ਨਾਲ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, "ਯੂ ਆਰ ਵੈਲਕਮ, ਸਰ।"

"ਟਾਈਮ ਇਜ਼ ਪ੍ਰੀਸ਼ਿਅਸ; ਵਾਈ ਵੇਸਟ ਇਟ। ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਐਥੇ ਕਿਉਂ ਆਏ?"

"ਮੈਂ ਆਖਿਆ, ਨਹੀਂ, ਲਿਆਇਆ ਗਿਆ ਹਾਂ।"

"ਆਹ ! ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੇ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਕੂਲ ਜਵਾਬ ਤੇ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਜਾ ਸਕੋਗੇ।

"ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਮਾਕੂਲ ਜਵਾਬ ਮੇਰੇ ਗਲੇ ਵਿਚ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਫੰਦਾ ਜਾਂ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਕਿਸੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਧਕੇਲ ਦੇਣਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬੂਲ ਕਰਾਂ?"

"ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।" ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਹੀ ਦੋ ਆਦਮੀ ਆਏ, ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਇਕ ਗੁਫਾ ਨੂੰ ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ, ਸਾਉਂਡ ਪਰੂਫ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਕੇ ਟਾਰਚਰ ਚੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਬੈਂਚ ਤੇ ਪੁਠਾ ਲਿਟਾ, ਉਪਰਲੇ ਕਪੜੇ ਉੱਪਰ, ਹੇਠਲੇ ਹੇਠਾਂ ਖਿਸਕਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਦੋ ਮੋਟੀ ਖੱਲ ਦੇ, ਮੁੱਠੇ ਲੱਗੇ ਛਿੱਤਰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਰ੍ਹਨ ਲੱਗੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ - ਕੋਣ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਖੱਲ ਪੱਛੀ ਗਈ, ਲਹੂ ਸਿਮ ਆਇਆ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਉਦੋਂ ਤਕ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕਿ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੋਸ਼ ਆਈ। ਕੋਈ ਮਰਹਮ ਮੇਰੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਤੇ ਲਗਾਈ ਗਈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇਕ ਕਪ ਚਾਹ ਅਤੇ ਦੋ ਪੀਸ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਗੁਫਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪਾਖਾਨਾ ਸੀ, ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸੀ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਸੀ ਅਫਸਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ।

ਉਸ ਕਿਹਾ, "ਬੈਠੋ।" ਮੈਂ ਬੈਠ ਗਿਆ।

"ਸੋਰੀ, ਤੁਸੀਂ ਫਜ਼ੂਲ ਇਤਨੀਆਂ ਅਜ਼ੀਅਤਾਂ ਸਹਿ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਕ ਦੋ ਤੇ ਸਵਾਲ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।"

ਮੈਂ ਚੁਪ ਰਿਹਾ।

"ਤੁਸੀਂ ਇੱਧਰ ਕਿਉਂ ਆਏ। ਬਸ ਇਕ ਹੋਰ। ਤੁਹਾਡੇ ਮੋਰਚਿਆਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲੈਂਡ ਮਾਈਨ ਹਨ। ਹੈਵੀ ਵਹੀਕਲਜ਼, ਲਾਈਟ ਵਹੀਕਲਜ਼, ਐਂਟੀ ਪਰਸਨਲ - ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਕੀ ਹਨ - ਦੱਸੋ ਤੇ ਘਰ ਜਾਓ। ਉਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਹਲਕੀ ਮੁਸ਼ਕਰਾਹਟ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਤਨੀ ਕੁ ਤਕਲੀਫ ਸਹਿਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਤੇ ਹੁਕਮ ਮਨਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ। "ਨਾ ਚੀਜ਼ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।"

ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਕਚੀਚਿਆਂ ਵੱਟ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਉਹਦੇ

ਮੋਢਿਆਂ ਤੇ ਐਸੇ ਦੋ ਹੱਥ ਮਾਰਾਂ ਕਿ ਇਹ 'ਨਾਚੀਜ਼' ਕੁਰਸੀ ਸਮੇਤ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਧੱਸ ਜਾਏ 'ਨਾਚੀਜ਼' ਹੀ ਹੋ ਜਾਏ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਵਿਚ ਰਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਜਨਾਬ, ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ, ਝੂਠ ਬੋਲਣ, ਐਸੇ ਰਾਜ਼ ਜੋ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੱਸਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦਾ ਗੱਦਾਰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਗ਼ੁਲਾਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਜ਼ੀਅਤਾਂ ਸਹਿੰਦਿਆਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਬੇਹਤਰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।"

"ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ।" ਕੋਈ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਵੀ ਇਤਨਾ ਕਮੀਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। (One may smile and still be a villain - Shakespear) ਪਹਿਲੇ ਵਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਫਿਰ ਟਾਰਚਰ ਚੈਂਬਰ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਠਿੱਥੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਫਰਸ਼ ਤੇ ਸੁਟ, ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਬੂਟਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ, ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ - ਮਸਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦਾ ਅਸਰ...!

ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਚ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਲਿਟਾ ਕੇ, ਮੂੰਹ ਤੇ ਤੋਲੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਉਪਰ ਫੁਹਾਰਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਣੀ ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ, ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਧਾ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚ। ਹੋਰ ਡੁਬਣਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਮਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਉਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਤੇ ਸਵਾਲ ਹੋਰ-

ਕਰੈਕ ਯੂਨਿਟ ਕਿੱਥੇ ਕਿੱਥੇ?

ਆਰਮਰ ਤਾਏਨਾਤ ਕਹਾਂ ਕਹਾਂ?

ਆਰਟਿਲਰੀ ਸ਼ੂਟ ਐਂਡ ਸਕੂਟ ਪੈਟਰਨ?

ਸਭ ਫਜ਼ੂਲ - ਇਹ ਪੈਟਰਨ ਤੇ ਪਲ ਪਲ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲੀ ਸਵਾਲ ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਾਂ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਸੂਸ ਹਾਂ। ਜਾਸੂਸ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਅਫਸਰ, ਗੱਦਾਰ! ਇਸ ਤੋਂ ਮੌਤ ਕੀ ਬੁਰੀ? ਪਰ ਨਾ ਮੈਂ ਮਰ ਸਕਦਾ ਸਾਂ, ਨਾ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਹੋਣਾਂ ਇਹੀ ਸੀ। ਕਮਾਂਡ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ - ਬਹਿਸ ਸਥਾਇਸ, ਹੀਲੇ ਹੁਜ਼ਤਾਂ - ਆਖਿਰ ਸਰਹਦ ਤੇ ਗ਼ਸ਼ਤ ਕਰਦਿਆਂ ਗ਼ਲਤੀ ਨਾਲ ਦੋ ਕਦਮ ਇੱਧਰ ਉੱਪਰ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਛੱਡ ਦਿਓ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦੇਣੇ ਹਾਂ।

ਮੇਰੀ ਰਿਹਾਈ ਅਜੇ ਦੂਰ ਸੀ।

ਉਹੀ ਕਮਰਾ! ਉਹੀ ਅਫਸਰ! ਉਹੀ ਸਵਾਲ! ਮੇਰਾ ਉਹੀ ਜਵਾਬ!

ਟਾਰਚਰ ਚੈਂਬਰ - ਮੈਨੂੰ ਉਲਟਾ ਲਿਟਾਇਆ ਗਿਆ, ਹੱਥ ਫਰਿਆਮ

ਪੈਰ ਬੰਨੇ ਗਏ। ਕਪੜੇ ਉਤਾਰੇ ਗਏ। ਇਕ ਨਲੀ ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾਈਪ ਤੇ ਪਾਈਪ ਨਾਲ ਪੈਡਲ ਮਾਰ ਕੇ ਹਵਾ ਭਰਨ ਵਾਲਾ ਪੰਪ। ਨਲੀ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗਾਈ ਗਈ, ਪੈਡਲ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਹਵਾ ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਭਰਦੀ ਗਈ। ਆਂਦਰਾਂ ਗ਼ੁਬਾਰੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁਲਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਕਦੀ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਬੈਂਚ ਨਾਲ ਨਾ ਲੱਗਣ ਕਦੀ ਕੂਹਣੀਆਂ। ਚੀਕਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਸਨ, ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਧਰੇ ਦੂਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਟਾਰਚਰ ਅਧੂਰਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਭਰੀ ਹਵਾ ਨਿਕਲਣ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਹਿਜ ਹੋਣ ਤੇ ਉਹ ਮਾੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅਫਸਰ ਟਾਰਚਰ ਚੈਂਬਰ ਆਪ ਆਇਆ।

ਉਸ ਕਿਹਾ, "ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ; ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ।"

ਬਾਰਬਰ ਆਇਆ - ਸ਼ੇਵ, ਕਟਿੰਗ ਅਤੇ ਕੰਘੀ ਕਰ ਗਿਆ। ਕੋਸਾ ਪਾਣੀ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਮਿਲਿਆ। ਕਪੜੇ ਧੋਤੇ ਪੈਸ ਕੀਤੇ, ਜਿੱਥੇ ਖੁੰਘੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ - ਸੀਤੇ ਹੋਏ। ਜਰਾਬਾਂ ਧੁਲੀਆਂ, ਬੂਟ ਪਾਲਿਸ਼। ਜੀਪ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਫਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਚੌਕੀ। ਸੌ ਗਜ਼ ਦੇ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਸਫੈਦ ਪਿੱਲਰ। ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰਾ ਵਤਨ। ਲੜਖੜਾਉਂਦਾ, ਇਕ ਪੈਰ ਤੁਰਦਾ, ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਵਿੰਟਲ ਕਵਿੰਟਲ ਭਾਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸਫੈਦ ਪਿੱਲਰ ਤੇ ਹੱਥ ਰਖਿਆ ਚਾਰ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਝੁਪ ਲਿਆ। ਸਟਰੈਚਰ ਤੇ ਪਾ, ਐਂਬੂਲੈਂਸ ਵਿਚ ਫੀਲਡ ਹਾਸਪਿਟਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਸਾਧਾਰਨ ਅਬਜ਼ਰਵੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੇਸ ਹੋਸਪਿਟਲ, ਰੀਹੈਬਲੀਟੇਸ਼ਨ ਸੈਂਟਰ। ਐਕਸ ਰੇ, ਐਮ ਆਰ ਆਈ, ਲਾਈ ਡਿਟੈਕਟਰ ਹੋਰ ਕਿੰਨੇ ਟੈਸਟ। ਸਾਈਕੋਟਰਿਸਟ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆਈ, ਫਿਜ਼ਿਓਥੈਰੇਪਿਸਟ ਮੇਰੇ ਮੁਰਦਾ ਅੰਗਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਲੱਗਾ।

ਮੇਰੀ ਮੰਗੇਤਰ ਆਈ, ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਵਿਚ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਆਈ, ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਮੈਂ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਵਿਚ ਹਮਜ਼ਮਾਤ, ਦੋਸਤ, ਮਹਿਬੂਬਾ ਅਤੇ ਮੰਗੇਤਰ ਹਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਖਤਮ। ਮੈਂ ਉਦਾਸ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਮੇਰੀ ਸਾਈਕੋਟਰਿਸਟ ਮੈਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਲੱਗੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤਕ ਕੋਈ ਦਰਦ ਨਾ ਸਾਂਝਾ ਹੋਏ ਹਮਦਰਦੀ ਉਪਰੀ ਉਪਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ - "ਪਿਆਰ ਉਸ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਨਾ ਜ਼ਾਤ ਦੇਖੀ ਨਾ ਪਾਤ। ਨਾ ਧਰਮ ਨਾ ਕਰਮ। ਮਾਂ ਪਿਓ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਸੋਚਿਆ ਆਪੇ ਮੰਨ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਤੇ ਓਰੀਅਨਟੇਸ਼ਨ ਹੀ ਹੋਰ ਸੀ। ਜ਼ਨਾਨਾ, ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਾਈਕੋਟਰਿਸਟ

ਪਰ ਉਸ ਤੇ ਹਰ ਹੀਲਾ, ਹਰ ਦਲੀਲ ਬੇਅਸਰ। ਜੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ
ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਅੱਧਵਾਟਿਓਂ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ।
ਨੌਬਤ ਤਲਾਕ ਤੇ ਆ ਗਈ।

“ਇਕ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਸਹੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ
ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੀ ਖੱਡ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਆ
ਇਸ ਇੱਕਲ ਦੇ ਸਰਾਪ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੀਏ।”

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਂ।”

“ਜੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ। ਕੀ ਪਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ
ਕੀ ਕਰਵਟ ਬਦਲਦੀ ਹੈ।”

ਉਹ ਮੇਰੀ ਸਾਈਕੋਟਰਿਸਟ ਸੀ, ਫੀਜ਼ੀਓਥਰਾਪਿਸਟ ਵੀ
ਬਣ ਗਈ। ਕਦੀ ਮਾਯੂਸੀ ਛਾ ਜਾਂਦੀ, ਕਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਗਾਂਹ
ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ। ਇਕ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚੋਂ ਦੋ
ਬੂੰਦਾਂ ਖਿੱਚਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਹੋਏ,
ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਏ।

ਏਨੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਅੱਧੀ ਅੱਧੀ
ਰਾਤ ਤਕ ਜਾਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਨੀਂਦ ਪੈ ਵੀ ਜਾਏ
ਅੱਬੜਵਾਹੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਉਠ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ
ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਕਿਹਾ, “ਬਹੁਤ ਸਾਧਨ ਹਨ, ਮੀਡੀਆ
ਬਹੁਤ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਦੋਹਾਂ
ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੇ ਹਨ। ਸਭ
ਦੁਸ਼ਮਣੀਆਂ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾ ਰੱਲ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਕਰ ਉਹ ਹੈ
ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਐਵੇਂ ਮਰ ਮੁੱਕੇ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਕਰੀ ਜਾਣੈਂ, ਡਰੀ
ਜਾਣੈਂ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਨਹੀਂ ਇਹ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ
ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਤਕ ਨਾ
ਪਹੁੰਚਣ।”

ਜਾਣੇਂ ਅਨਜਾਣੇ ਅਸੀਂ ਮੀਡੀਆ ਵੇਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਕ
ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਛਪਿਆ ‘ਐਡ’ ਵਰਗਾ
ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਕੋਲੋਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣਾਂ
ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਤੇ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਤਸੱਦਦ ਹੋਇਆ।
ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ਖ਼ਸ ਚਿਨ੍ਹ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜ਼ੀਅਤਾਂ ਦਾ
ਜੋ ਅਸਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਕੜੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ।
ਅਨਵਰ ਰਸ਼ੀਦ - ਟੈਲੀਫੋਨ ਨੰਬਰ...

ਮੇਰੀ ਸਾਈਕੋਟਰਿਸਟ (ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬੀਵੀ) ਨੇ ਕਿਹਾ,
“ਚੁਕੋ ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੇ ਮਿਲਾਓ ਨੰਬਰ।”

ਮੈਂ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾਇਆ। ਅੱਗੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਮੈਂ

ਅਨਵਰ ਰਸ਼ੀਦ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।”

“ਮਿਲਟਰੀ ਇੰਟੈਲੀਜੈਂਸ ਅਫਸਰ?”

“ਜੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਲਈ ਹੈ।”

“ਸ਼ੁਕਰੀਆ।”

“ਮੈਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।”

“ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ
ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਜੱਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ।
ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਤਰਲਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ
ਤਲਖੀ।

ਮੈਂ ਲਾਹੌਰ ਸਾਂ। ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਬਾਰਾਦਾਰੀ ਵਿਚ
ਖਲੋਤਾ, ਭੀੜ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਉੱਮੜ ਆਇਆ ਹੋਏ।
ਉਸ ਅਨਜਾਣ ਭੀੜ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਣਿਆਂ ਪਹਿਚਾਣਿਆ
ਚੇਹਰਾ, ਢੂੰਡਦਾ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮਾੜੂਆ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜੂ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੋਟੀ, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ
ਪੈਰ ਪੁੱਟਦਾ। ਮੈਂ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਤਨਾਓ ਘਟ
ਗਿਆ। ਉਸ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਖੁਸ਼ ਆਮਦੀਦ।”

ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਪਕੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਯੂ ਆਰ ਵੈਲਕਮ,
ਸਰ।”

“ਜੋ ਮੇਰੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਦਫ਼ਤਰ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਮੈਂ ਕੀਤਾ।
ਤੁਹਾਡਾ ਮੁਲਕ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਕਤਵਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ
ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੀ ਪੈਂਦੀਆਂ
ਹਨ। ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮੈਂ
ਯਕੀਨ ਰਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਭਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜਿਆ
ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦਗਾਰ। ਇਕ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਕਤਲ ਸਾਰੀ
ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰੋ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਵੀ
ਮੈਨੂੰ ਮੁਆਫ ਕਰੇ। ਦੁਆ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।”

“ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਆਫ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਮੈਂ ਆਉਂਦਾ ਹੀ
ਕਿਉਂ।” ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਰਦਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ “ਪਰਮਾਤਮਾ
ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਅਤੇ ਸਭ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੇ ਰਹੀਏ। ਰੱਬ ਕਰੇ
ਅਸੀਂ ਮਿਲਦੇ ਰਹੀਏ। ਪਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ, ਹਸਨ
ਅਬਦਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਟਰੇਨ ਦਾ ਵਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ
ਚਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੱਛਾ,

“ਰੱਬ ਰਾਖਾ।”

“ਖੁਦਾ ਹਾਫਿਜ਼।”

ਸੰਪਰਕ: ੦੧੧-੨੨੭੫੩੮੬੮

ਡਾ. ਹਰਬਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਐਮ. ਡੀ.,

ਭਰੂਣ ਨੂੰ ਹਿਚਕੀ ਲੱਗਣੀ

ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਢਿੱਡ ਅੰਦਰ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਅਜੀਬ ਜਿਹੇ ਪੌਪਕੌਰਨ ਭੁੰਨੇ ਜਾਣ ਵਰਗਾ ਹਲਕਾ ਭੁੜਕਣ ਦਾ ਇਹਸਾਸ ਕਿੰਨਾ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਭਰੂਣ ਵੱਲੋਂ ਹਲਕਾ ਮੁੱਕਾ ਜਾਂ ਪਾਸਾ ਬਦਲਣਾ ਜਾਂ ਨੁੱਡਾ ਵੱਜਣਾ ਕਿੰਨਾ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਹਲਕਾ ਭੁੜਕਣਾ ਦਰਅਸਲ ਭਰੂਣ ਦੀ ਹਿਚਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਚੌਥੇ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਰੂਣ ਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਤੇ ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪਰਤ 'ਡਾਇਆਫਰਾਮ' ਦੀ ਹਿਲਜੁਲ ਸਦਕਾ ਹੀ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਭਰੂਣ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ, ਬੱਚੇਦਾਨੀ ਵਿਚਲਾ ਪਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਅੰਦਰ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਡਾਇਆਫਰਾਮ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਿਚਕੀ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਈ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਨੁੱਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਹਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਕਈ ਚਿਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨੁੱਡੇ ਦਰਅਸਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਹਿਚਕੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅਜਿਹੀ ਹਿਚਕੀ ਜੱਚਾ ਨੂੰ ਸੱਤਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅਲਟਰਾਸਾਊਂਡ ਵਿਚ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤੀਜੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹਿਚਕੀ ਲੈਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵੱਡਿਆਂ ਲਈ ਹਿਚਕੀ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਭਰੂਣ ਦੀ ਹਿਚਕੀ ਪਿੱਛੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਹੈ।

1. ਸਾਹ ਦੇ ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਰਵਾਂ ਕਰਨਾ :-

ਡਾਇਆਫਰਾਮ ਦੀ ਬਣਤਰ ਸਹੀ ਰੱਖਣ ਤੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੀ ਲਚਕ ਲਈ ਹਿਚਕੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਹਿਚਕੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ।

2. ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਨਸਾਂ ਨੂੰ ਰਵਾਂ ਰੱਖਣਾ :

ਡਾਇਆਫਰਾਮ ਤੋਂ ਜਾਂਦੀ ਨਸ ਨੂੰ ਰਵਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਹਲਕੀ ਹਿਲਜੁਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਰੀੜ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਬਣ ਰਹੇ ਸੈੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹੁਲਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਮਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਸੈੱਲਾਂ ਦਾ ਵਧਣਾ

ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

3. ਹਿਚਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਰੂਣ ਅੰਗੂਠਾ ਵੀ ਚੁੰਘਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਬਾਸੀ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੇ ਬਰੂਕਲਿਨ ਵਿਖੇ ਮੈਡੀਕਲ ਸੈਂਟਰ ਤੇ ਡੈਨਵਰ ਦੇ ਗਾਈਨੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਖੋਜ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਤੱਥ ਉਜਾਗਰ ਹੋਏ ਹਨ।

ਹਰ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਅੰਦਰ ਪਲ ਰਹੇ ਬਾਲ ਦੀ ਹਿਚਕੀ ਬਾਰੇ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਭਰੂਣ ਹਿਚਕੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੁੱਝ ਭਰੂਣ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਿਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁੱਝ ਘੱਟ। ਭਰੂਣ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਭਾਰ, ਮਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਵੱਧ ਜਾਂ ਘੱਟ ਹਿਚਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਜਿਉਂ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜੰਮਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਵੇ, ਹਿਚਕੀ ਘਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ, ਜੇ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਵੇ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਨਾੜੂਆਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਅੰਦਰ ਪਲ ਰਹੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨੁੱਡਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚਾ ਘਸ਼ੁੰਨ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਗੰਢ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹਿਚਕੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੁੱਝ ਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਜਾਂ ਮੀਟਿੰਗ ਦੌਰਾਨ ਜਾਂ ਸੌਂਦੇ ਹੋਏ ਭਰੂਣ ਦੀ ਲੋੜੇਂ ਵੱਧ ਹਿਲਜੁਲ ਨਾਲ ਤੰਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਮਾਂ ਹਲਕਾ ਤੁਰ ਫਿਰ ਕੇ ਜਾਂ ਪਾਸਾ ਲੈ ਕੇ ਭਰੂਣ ਦੀ ਹਿਲਜੁਲ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਹਿਜ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾਉਣ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਅੰਦਰਲੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਖੇਡ ਸਕੇ।

ਜੰਮਣ ਬਾਅਦ ਵੀ ਨਵਜੰਮੇਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਹਿਚਕੀ ਨੂੰ ਦਾਦੀਆਂ ਨਾਨੀਆਂ 'ਵਧਣੀ' ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਮਿੰਟ ਤੋਂ ਇਕ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਹਿਚਕੀ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤੰਗ

ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਤੋਂ ਇਕਦਮ ਬਾਅਦ ਢਿੱਡ ਅੰਦਰ ਹਵਾ ਭਰਨ ਤੇ ਡਾਇਆਫਰਾਮ ਦੇ ਖਿੱਚੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਹਿਚਕੀ ਆਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਠੰਡ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਵੀ ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹਿਚਕੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖੰਘ ਨਾਲ, ਦੁੱਧ ਕੱਢਣ ਨਾਲ, ਰੋਣ ਬਾਅਦ, ਆਦਿ ਵੀ ਲਗਾਤਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹਿਚਕੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਜੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਖਰਾਬ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬੱਚਾ ਲਗਾਤਾਰ ਆ ਰਹੀ ਹਿਚਕੀ ਤੋਂ ਖਿਝ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਘੁੱਟ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪਿਆਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਹਲਕਾ ਥਾਪੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਗਾਤਾਰ ਹਿਚਕੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਡਾਕਟਰੀ ਸਲਾਹ ਲੈ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਵੱਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿੰਗਮ ਖਾਣ, ਕੋਲਡ

ਡਰਿਕ ਪੀਣ, ਮਿਰਚਾਂ ਵਾਲਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣ, ਬਹੁਤੀ ਘਬਰਾਹਟ ਜਾਂ ਤਣਾਓ, ਇਕਦਮ ਲੱਗੀ ਠੰਡ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਬਦਬੂਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਸੁੰਘਣ ਨਾਲ ਵੀ ਹਿਚਕੀ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਵੱਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚ ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਖਿੱਚ ਕੇ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਰੋਕਣ, ਬੰਦ ਲਿਫਾਢੇ ਅੰਦਰ ਕੁੱਝ ਚਿਰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ, ਇਕਦਮ ਔਧਾ ਗਿਲਾਸ ਪਾਣੀ ਪੀਣ, ਬੈਠ ਕੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਕੇ ਗੋਡਿਆਂ ਨਾਲ ਢਿੱਡ ਨੂੰ ਨੱਪਣ ਜਾਂ ਇਕਦਮ ਡਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਵੀ ਹਿਚਕੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਹਰ, 28, ਪ੍ਰੀਤ ਨਗਰ,

ਲੋਅਰ ਮਾਲ ਪਟਿਆਲਾ।

ਫੋਨ ਨੰ: 0175-2216783

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਮੌਕੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਿਖੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ

ਵਰਲਡ ਕਾਉਂਸਲ ਆਫ ਚਰਚਿਜ਼ ਵੱਲੋਂ ਜਨੇਵਾ, ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 550ਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੇ ਵਰ੍ਹੇ ਮੌਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਜਨੇਵਾ ਵਿਚ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਈਸਾਈ ਮਤ ਵੱਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹਾ ਜਤਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਲੋਬਲ ਸਿੱਖ ਕਾਉਂਸਲ ਨੇ ਵੱਡਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਵੱਕਾਰੀ ਕਾਨਫਰੰਸ ਲਈ ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ, ਬਤੌਰ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਕ ਪਰਚਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਜੁਲਾਈ 2019 ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ “ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਜਗਾਈ ਚੇਤਨਾ ਤੇ ਔਰਤ ਜਾਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਚੁੱਕੀ ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼” ਬਾਰੇ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਖੋਜ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਪੇਨੀਅਲ ਨੇ ਸਵਿਟਜ਼ਰਲੈਂਡ ਤੋਂ ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਸੱਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਦੇ ਸਮਾਜ ਸੇਵੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਨ। ਡਾ. ਪੇਨੀਅਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਆਪਸੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਾਨਫਰੰਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰੀ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੋਚ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਧਾਰਮਿਕ ਦੰਗਿਆਂ ਉੱਤੇ ਠੱਲ੍ਹ ਪਾ ਕੇ ਇੱਕੋ ਰਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਚੁਫੇਰੇ ਫੈਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਡਾ. ਹਰਸ਼ਿੰਦਰ ਕੌਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸ ਕਾਨਫਰੰਸ ਵਿਚ ਡਾ. ਓਲੇਵ ਫਿਕਸੀ, ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਵਰਲਡ ਕਾਉਂਸਲ ਆਫ ਚਰਚਿਜ਼, ਸ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਲੋਬਲ ਸਿੱਖ ਕਾਉਂਸਲ, ਡਾ. ਸਿਆਫਿਕ ਮੁਗਨੀ (ਸਪੇਸ਼ਲ ਐਨਵਾਏ ਆਫ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਆਫ ਇਡੋਨੇਸ਼ੀਆ) ਤੇ ਬਿਸ਼ਪ ਮਿਗੁਅਲ ਆਉਸੋ (ਬਿਸ਼ਪ ਆਫ ਲੁਪਰ ਸਿਆਨਾ, ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਆਫ ਪੌਂਟੀਫਿਕਲ ਕਾਉਂਸਲ), ਡਾ. ਈਵ ਰਿਬੈਕਾ ਪਾਰਕਰ (ਮਾਨਚੈਸਟਰ), ਡਾ. ਏਥੀਨਾ ਪੇਰੈਲਟਾ ਤੇ ਰੇਵ ਜੈਕੀ ਮਨੁਪੁੱਟੀ ਵੀ ਪਰਚੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਕੌਰ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਲਡ ਕਾਉਂਸਲ ਆਫ ਚਰਚਿਜ਼ ਤੇ ਗਲੋਬਲ ਸਿੱਖ ਕਾਉਂਸਲ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ੀ ਸਮੂਹ ਲੋਕਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਧਰਮ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਦੰਗਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਠੱਲ੍ਹ ਪਵੇਗੀ। ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸੁਨੇਹੇ ਲਗਾਤਾਰ ਦੇਣੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਭਜਨ ਗਿੱਲ

ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਸਵਾਗਤਯੋਗ

ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਦਾ, ਔਖਰਾਂ 'ਚ ਪਰੋਂਦਾ ਉਹ ਲੋਕ-ਕਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਸਰਸਬਜ਼ ਮੌਸਮ ਵਾਂਗ ਹਰ ਪਲ ਸਿਰਲਜ਼ਸ਼ੀਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪਸਰੇ ਕੂੜ ਕੁਸ਼ੱਤ, ਕੁਰਾਹੇ ਪਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੱਥੋਂ ਖੱਜਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਵਾਤਾਵਰਣ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਰਾਸਤ ਬਾਰੇ ਅਲਗਰਜ਼ੀ ਵਰਗੇ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਉਸਦੇ ਗੀਤ ਸਾਨੂੰ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਭਵਿੱਖ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਾਲੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਹਮਸਫ਼ਰ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ਬਦ ਇੰਜ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਨੇ। ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਆਕਾਰ 'ਚ ਢਲ ਕੇ ਗੀਤ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਨੇ।

ਜਣਨਹਾਰੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਧਰਤੀ ਮਾਂ, ਮਾਪੇ, ਪੋਣ, ਪਾਣੀ, ਜੀਵ-ਜੰਤੂ, ਦੇਸ਼ ਦਾ ਅੰਨਦਾਤਾ ਕਿਸਾਨ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਾਤਾ ਪ੍ਰਬੰਧ, ਲੋਕ ਸਿਆਣਪਾਂ, ਮੌਸਮਾਂ ਦੀ ਫੁਲਕਾਰੀ, ਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮਹਾਤਮ, ਔਰਤ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣ, ਖੁਦਮਖਤਾਰ ਸੰਵਿਧਾਨ ਤੇ ਸੰਵਿਧਾਨ-ਘਾੜੇ, ਪੱਕੀਆਂ ਫਸਲਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਚਾਅ, ਮਲੂਰ, ਧੀ ਤੇ ਨੂੰਹ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਹਾਰਕ ਅੰਤਰ, ਦਰਿਆਈ ਜਲ ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ, ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ, ਅੰਗਦਾਨ, ਰੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਰਸਾਰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂਜਲੀ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ੇ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਮਾਪੇ, ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਾਨਵ ਵਿਕਾਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਦੋਸਤੀ ਵਿਸ਼ਵ ਅਮਨ ਦੀ ਆਧਾਰ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਾਖੋਰੀ, ਪ੍ਰਦੇਸੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਤਾਪ, ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਾਰਤ ਵਿਸ਼ੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਸੱਲੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਮਿੱਟੀ ਰੰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੱਚੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਗੂੰਦਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਖੱਜਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਤ੍ਰੈਕਾਲਦਰਸ਼ੀ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹੋ

ਜਹੇ ਸਾਂ ਤੇ ਇਸ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਹੜੇ ਤੱਤ ਹਨ, ਨਾਲ ਹੀ ਜੇਕਰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਟੋਏ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਕਾਸ ਮੁਖੀ ਰੁੱਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਵਿਰਸੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦਾ ਪਿਆਰਦਾ ਅਤੇ ਦੁਲਾਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਰੋਸ਼ਨ ਟੀਚੇ ਵੀ ਮਿਥਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਜੈ ਜਵਾਨ, ਜੈ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜੈ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ। ਉਹ ਤਿਰੰਗੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਮਾਨ-ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਕੌਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਸਭ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਖਟਕੜ ਕਲਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ਜਾਂ ਜੱਲਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਗ 'ਚ ਹੋਏ ਕਤਲਾਮ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸੂਰਮੇ ਦੀ ਗਾਥਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜੰਗੇ-ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੂਰਮਾ, ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਲਈ ਉਹ ਸਾਡਾ ਵੱਡਾ ਪੁਰਖਾ ਹੈ।

ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਨਗਰ ਨਿਰਮਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਹਰ ਚੰਗੇ ਬੁਰੇ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਵਾਕਿਫ਼ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਨਕਸ਼ ਸੰਵਾਰਨ ਤੇ ਨੁਹਾਰ ਸੁਧਾਰਨ ਵੱਲ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਬੁੱਢੇ ਦਰਿਆ ਸਤਿਲੁਜ ਦਾ ਗੰਦੇ ਨਾਲੇ 'ਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣਾ ਉਸਨੂੰ ਔਖਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਕਲੰਕ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਲੋਕ-ਸਾਥ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਸਾਦਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਝਲਦਾਰ

ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਗੀਤ ਗਾਇਨਯੋਗ ਹੋਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੁਰ-ਅਭਿਆਸੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਮਾਈਕ੍ਰੋਫੋਨ ਤੋਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੁਲੰਦ ਪੁਸ਼ਤਗੀ ਹੈ। ਸਰੋਦੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋਕ-ਮੁਹਾਵਰੇ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਈ ਵੇਰ ਨਾਅਰੇ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਕ ਬੁਲਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਖੁਦ ਆਖੇ। ਪਰ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਗੀਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਤਾਬਕ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ।

ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਚ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਹਨ
ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭੁੱਲ ਜਾਇਓ,
ਪਰ ਮਾਂ ਨਾ ਭੁੱਲਿਓ
ਪੁੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਚੁੰਨੀ ਦੀ,
ਉਹ ਛਾਂ ਨਾ ਭੁੱਲਿਓ

ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਦਾ ਮਿੱਟੀ, ਕੱਚੇ ਵਿਹੜਿਆਂ, ਕਿਰਤੀ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨੇੜ ਹੈ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵੀ ਪਰਾਲੀ ਨਾ ਸਾੜਨ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਚਲਾ ਕੇ ਕਿਸਾਨ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਲੱਗਪਗ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਕੁਰੀਤੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ ਤੇ ਗੀਤ ਲਿਖਣ ਉਪਰੰਤ ਗਾ ਕੇ ਲੋਕ-ਅਰਪਣ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਨਾਓ ਕਿਸਾਨ ਵੀਰਾ,
ਜਾਲ ਨਾ ਪਰਾਲੀ ਓਇ।
ਹੋਇਆ ਅਸਮਾਨ ਕਾਲਾ,
ਧਰਤੀ ਵੀ ਕਾਲੀ ਓਇ।

ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਨੂੰ ਨਾਨਕੇ ਪਿੰਡ ਮਾਣੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਪਲ ਮੁਹਾਰਨੀ ਵਾਂਗ ਚੇਤੇ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਚੋਂ ਸਰਵੋਤਮ ਨਾਨਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ

ਲੋਕਾਂ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਣਾਏ ਨੇ।
ਜਦੋਂ ਯਾਦ ਆਏ, ਯਾਦ ਨਾਨਕੇ ਹੀ ਆਏ ਨੇ।
ਖੋਆ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਖੁਆਈਆਂ ਹੱਥੀਂ ਪਿੰਨੀਆਂ।
ਕਦੇ ਮਾਲੂ ਪੂੜੇ, ਕਦੇ ਖੀਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿੰਨੀਆਂ।
ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਸੰਵਾ ਕੇ ਗਲ ਪਾਏ ਨੇ।

ਰੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸਰਬਕਾਲੀ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਇਹ

ਰਿਸ਼ਤਾ ਪੰਝੂੜੇ ਤੋਂ ਅਰਬੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਅਗਨਭੇਟ ਹੋਣ ਤੀਕ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਹੋਰ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਸਿਵਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਬਿਰਖ ਹੀ ਨਾਲ ਸੜਦਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਰੁੱਖ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪ੍ਰਪੱਕ ਸਾਂਝ ਬਾਰੇ ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋ ਵੀਰਨੋ,
ਇਹੋ ਰੁੱਖ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗਹਿਣੇ।
ਜੇ ਧਰਤੀ ਤੇ ਰੁੱਖ ਨਾ ਰਹੇ,
ਏਸ ਜੱਗ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੇ।

ਔਰਤ ਸ਼ਕਤੀਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਾਹੌਲ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਦੇ ਕਰੂਪ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਰੂਪਤਾ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸਤਿਕਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਾਰੀ ਨੂੰ।
ਫੁਰੀ ਤੇਜ਼ਾਬ ਤੇ ਗੋਲੀ ਮਿਲਦੀ ਕਰਮਾਂ-ਮਾਰੀ ਨੂੰ।

ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਦੇ ਗੀਤ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਕਈ ਥਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਜ਼ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਗੁਣ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਗੀਤ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਾਹਾਂ ਸਵਾਸਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਗੀਤਾਂ ਵਾਂਗ ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੁਹਾਰਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਸਾਹਿਤ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਕਵੀ ਜਾਂ ਗੀਤਕਾਰ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾੜੂਨੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਉਹ ਕੜ੍ਹ-ਕੜ੍ਹ ਕੇ ਗੇਗੂਆ ਰੰਗ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕੜ੍ਹਨਾ ਹੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਰੀ ਹੈ।

ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਦੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਸੁਜਿੰਦ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪੀੜਾ ਦੇ ਵੰਨਸੁਵੰਨੇ ਪਾਸਾਰ ਅੰਕਿਤ ਹਨ। ਇਹ ਗੀਤ ਸਾਨੂੰ ਜਗਾਉਂਦੇ, ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਤੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋ ਤਾਂ ਜੋ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਵਕਤ ਨੇ ਜਦ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦੇ ਸੁੰਦੇ ਬਦਰੰਗ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਹੱਥ ਨਾ ਲੱਗੇ।

ਮੈਂ ਅਮਰਜੀਤ ਸ਼ੇਰਪੁਰੀ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਸਆਗਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਸੰਪਰਕ - 98726-31199

***

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਮੌਕੇ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ 200ਰੁਪਏ ਅਤੇ 10 ਰੁਪਏ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਜਾਰੀ

ਰਜਿਸਟ੍ਰੀ ਸੰ० ਡੀ० ਐਲ०-33004/99

REGD. NO. D. L.-33004/99

भारत का राजपत्र The Gazette of India

असाधारण
EXTRAORDINARY
भाग II—खण्ड 3—उप-खण्ड (i)
PART II—Section 3—Sub-section (i)
प्राधिकार से प्रकाशित
PUBLISHED BY AUTHORITY

सं. 336]

नई दिल्ली, सोमवार, जून 03, 2019/ज्येष्ठ 13, 1941

No. 336]

NEW DELHI, MONDAY, JUNE 03, 2019/JYAISTHA 13, 1941

वित्त मंत्रालय

(आर्थिक कार्य विभाग)

अधिसूचना

नई दिल्ली, 3 जून, 2019

सा.का.नि. 401(ब).—केंद्रीय सरकार, सिक्का निर्माण अधिनियम, 2011 (2011 का 11) की धारा 24 की उप-धारा (2) के खंड (घ) और (ड.) द्वारा प्रदत्त शक्तियों का प्रयोग करते हुए, निम्नलिखित नियम बनाती है, अर्थात्:—

1. संक्षिप्त नाम और प्रारम्भ.—(1) इन नियमों का नाम सिक्का निर्माण (श्री सतगुरु राम सिंह जी की द्वितीय जन्म शताब्दी के अवसर पर दो सौ रुपये और दस रुपये मूल्य के स्मारक सिक्के जारी करना) नियम, 2019 है।

(2) ये राजपत्र में प्रकाशन की तारीख को प्रवृत्त होंगे।

2. सिक्कों का अंकित मूल्य.—“श्री सतगुरु राम सिंह जी की द्वितीय जन्म शताब्दी” के अवसर पर केन्द्र सरकार के प्राधिकार के अधीन जारी करने हेतु एकसाल में निम्नलिखित मूल्यवर्ग के सिक्कों का निर्माण भी किया जाएगा, नामतः:—

(i) दो सौ रुपये;

(ii) दस रुपये।

3. सिक्कों की विमाएं और संरचना.—नियम 2 में उपर्युक्त अंकित मूल्य के सिक्के निम्नलिखित विमाओं और संरचना के अनुरूप होंगे, अर्थात्:—

सिक्के का अंकित मूल्य	आकृति और बाह्य व्यास	दांतों की संख्या	धातु संरचना
(1)	(2)	(3)	(4)
दो सौ रुपये	वृत्ताकार 44 मिलीमीटर	200	चतुर्भुज मिश्र धातु रजत-50 प्रतिशत

			तांबा - 40 प्रतिशत निकल - 05 प्रतिशत जस्ता - 05 प्रतिशत
दस रुपये	घृणाचगर 27 मिलीमीटर (द्वि-धातु)	-	बाह्य वलय (एल्युमीनियम कांस्य) तांबा- 92 प्रतिशत एल्युमीनियम - 06 प्रतिशत निकल- 02 प्रतिशत मध्य भाग (कूप्रो निकल) तांबा- 75 प्रतिशत निकल- 25 प्रतिशत

4. डिज़ाइन.—मिक्कों का डिज़ाइन इन नियमों की पहली अनुसूची में निर्दिष्ट किए अनुसार होगा।

5. मानक वजन तथा अनुज्ञात छूट.—श्री सतगुरु राम सिंह जी की द्वितीय जन्म शताब्दी मनाने के लिए उपर्युक्त अंकित मूल्य के मिक्के का मानक वजन और ऐसे मिक्के को बनाने में अनुज्ञात छूट इन नियमों की दूसरी अनुसूची में विनिर्दिष्ट किए अनुसार होगी।

पहली अनुसूची
(नियम 4 देखें)

(I) दस रुपये

अग्र भाग

मिक्के के मुख भाग पर मध्य में अशोक स्तम्भ का सिंह शीर्ष होगा, जिसके नीचे "सत्यमेव जयते" उत्कीर्णित होगा, उसकी बायीं परिधि पर देवनागरी लिपि में "भारत" शब्द और दायीं परिधि पर अंग्रेजी में "INDIA" शब्द होगा। सिंह शीर्ष के नीचे रुपये का प्रतीक "₹" और अंतरराष्ट्रीय अंकों में अंकित मूल्य "200" भी होगा।

पृष्ठ भाग

मिक्के के इस भाग पर मध्य में "श्री सतगुरु राम सिंह जी" का चित्र होगा। मिक्के की ऊपरी परिधि पर देवनागरी लिपि में "श्री सतगुरु राम सिंह जी की द्वितीय जन्म शताब्दी" तथा निचली परिधि पर अंग्रेजी में "2nd BIRTH CENTENARY OF SRI SATGURU RAM SINGH JI" उत्कीर्णित होगा। चित्र के नीचे अंतरराष्ट्रीय अंकों में वर्ष "1816-2016" अंकित होगा।

(II) दस रुपये

अग्र भाग

मिक्के के मुख भाग पर मध्य में अशोक स्तम्भ का सिंह शीर्ष होगा, जिसके नीचे "सत्यमेव जयते" उत्कीर्णित होगा, उसकी बायीं परिधि पर देवनागरी लिपि में "भारत" शब्द और दायीं परिधि पर अंग्रेजी में "INDIA" शब्द होगा। सिंह शीर्ष के नीचे रुपये का प्रतीक "₹" और अंतरराष्ट्रीय अंकों में अंकित मूल्य "10" भी होगा।

पृष्ठ भाग

मिक्के के इस भाग पर मध्य में "श्री सतगुरु राम सिंह जी" का चित्र होगा। मिक्के की ऊपरी परिधि पर देवनागरी लिपि में "श्री सतगुरु राम सिंह जी की द्वितीय जन्म शताब्दी" तथा निचली परिधि पर अंग्रेजी में "2nd BIRTH CENTENARY OF SRI SATGURU RAM SINGH JI" उत्कीर्णित होगा। चित्र के नीचे अंतरराष्ट्रीय अंकों में वर्ष "1816-2016" अंकित होगा।

**ਰੂਸਰੀ ਅਨੁਸੂਚੀ
(ਜਿਧਗ 6 ਵੇਰੋ)**

ਜਿਧਗ ਦਾ ਅੰਕਿਤ ਸੂਚਕ	ਸਾਨਕ ਕਜਨ	ਅਨੁਸੂਚੀ ਚੁਣ	
		ਸੰਘਟਨ ਮੇਂ	ਸਾਨਕ ਕਜਨ ਮੇਂ
(1)	(2)	(3)	(4)
ਕੋ ਜੀ ਕਪਰੋ	35 ਗਰਾਮ	ਰਜਤ ਮੇਂ 1/500ਵਾਂ ਹਿਸਾ ਕਸ ਯਾ ਅਧਿਕ ਅਥਾਤ੍ ਰਜਤ ਕੇ ਅੰਸ਼ ਮੇਂ ਪਰਿ 1000 ਮੇਂ 498 ਸੇ 502 ਤਕ ਕਾ ਅੰਤਰ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।	1/100ਵਾਂ ਕਸ ਯਾ ਅਧਿਕ ਅਥਾਤ੍ ਕਜਨ 34.65 ਗਰਾਮ ਸੇ 35.35 ਗਰਾਮ ਕੇ ਕੀਚ ਹੋ ਸਕੇਗਾ ਹੈ।
ਕਹ ਕਪਰੋ	7.71 ਗਰਾਮ (ਕਾਹ ਕਜਨ) 4.45 ਗਰਾਮ ਤਥਾ ਕਹ ਧਾਗ 3.26 ਗਰਾਮ)	ਕਾਹ ਕਜਨ (ਏਲੂਮੀਨਿਯਮ ਕਾਂਸਯ) ਏਲੂਮੀਨਿਯਮ 5.5 ਪਰਿਸ਼ਤ ਸੇ 6 ਪਰਿਸ਼ਤ ਤਕ। ਨਿਕਲ- 1.75 ਪਰਿਸ਼ਤ ਸੇ 2 ਪਰਿਸ਼ਤ ਤਕ ਤਥਾ ਕਚਾ ਫੁਆ ਹਿਸਾ ਸਾਂਕਾ। ਸਥਾਯ ਸਾਧ (ਕੂਪਰੋਨਿਕਲ) ਸਾਂਕਾ ਏਵ ਨਿਕਲ ਕੀਨੋਂ ਕੇ ਲਿਏ 1 ਪਰਿਸ਼ਤ ਕਸ ਯਾ ਅਧਿਕ ਅਥਾਤ੍, ਧਾਧੇ ਮੇਂ 74 ਪਰਿਸ਼ਤ ਸੇ 76 ਪਰਿਸ਼ਤ ਤਕ ਤਥਾ ਨਿਕਲ ਮੇਂ 24 ਪਰਿਸ਼ਤ ਸੇ 26 ਪਰਿਸ਼ਤ ਤਕ ਕਾ ਅੰਤਰ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।	2.5 ਪਰਿਸ਼ਤ ਕਸ ਯਾ ਅਧਿਕ ਅਥਾਤ੍ ਕਜਨ ਮੇਂ 7.52 ਗਰਾਮ ਸੇ 7.90 ਗਰਾਮ ਤਕ ਕਾ ਅੰਤਰ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

[ਫਾ. ਜੰ. 04/06/2016-ਜਿਧਗ]

ਪ੍ਰਸ਼ਾਂਤ ਗੋਧਲ, ਸੰਯੁਕਤ ਸਕਿਕ

ਡਾ. ਥਾਪਰ ਦੀ ਸੰਪਾਦਤ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ' ਲੋਕ-ਅਰਪਨ

ਡਾ. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਥਾਪਰ ਦੀ ਸੰਪਾਦਤ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਭਰਾਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ' ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਲੋਕ-ਅਰਪਨ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਕਨਵੀਨਰਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਲੋਕ-ਅਰਪਨ ਕੀਤਾ। ਡਾ. ਥਾਪਰ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਈਵਨਿੰਗ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਹੋਏ ਦੋ-ਦਿਨਾ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸੈਮੀਨਾਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਪਰਚਿਆਂ ਦਾ ਸੰਕਲਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਸੈਮੀਨਾਰ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਬਾਰੇ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਉਨੱਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪਰਚੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਰਚਾਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ-ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ, ਡਾ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੀਰ, ਨਮਿਤਾ ਰਾਕੇਸ਼, ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕਰਾਂਤੀਪਾਲ, ਡਾ. ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਸ਼ਟ, ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਡਾ. ਸੰਜੀਵ ਕੁਮਾਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ ਪੰਜਾਬੀ, ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਬਿਦਰਾ, ਸਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇਜ, ਨਦੀਮ ਅਹਿਮਦ ਨਦੀਮ, ਸੀਮਾਬ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਅਤੇ ਹੋਰ। ਸੈਮੀਨਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਪੇਪਰ ਵੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਡਾ. ਥਾਪਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਖ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਰਦੂ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਹਿੰਦੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਨਿੱਠ ਕੇ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ, ਕਵਿਤਾ, ਕਹਾਣੀ, ਨਾਵਲ, ਨਾਟਕ ਆਦਿ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਮੁੱਲਵਾਨ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀ ਇਸ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈ ਸਕਣਗੇ। ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਵਿਚ ਇਹ ਮੀਲ-ਪੱਥਰ ਸਿੱਧ ਹੋਏਗੀ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਲੋਕ-ਅਰਪਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ-ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮਲਹੋਤਰਾ, ਡਾ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕੁਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ, ਡਾ. ਵਿਨੋਨੀਤ ਕੌਰ, ਡਾ. ਅਮਰਬੀਰ ਕੌਰ, ਡਾ. ਮਨਜੀਤ ਕੌਰ, ਅਮੀਆਂ ਕੁੰਵਰ ਅਤੇ ਡਾ. ਨਿਰਮਲ ਸ਼ਾਹਿਦ।

ਡਾ. ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਰਾਜ ਥਾਪਰ ਦੀ ਸੰਪਾਦਤ ਪੁਸਤਕ ਲੋਕ-ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਕੌਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਾਲਜਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬਾਨ।

ਭਾਈ ਲਾਲੋ

- ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਮਾਂ ਸਾਨੂੰ
ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ
ਹੱਕ ਸੱਚ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਾਉਂਦੀ
ਜਾਣੇ, ਕੋਰਿਆਂ ਸਫਿਆਂ 'ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਅੱਖਰ ਪਾਉਂਦੀ।

ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਲਾਲੋ
ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ
ਵੰਡ ਕੇ ਛਕਦਾ
ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ
ਧਰਮ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨਾ ਡੋਲਦਾ.....

ਮਾਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਾਖੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ
ਮੈਨੂੰ ਭਾਈ ਲਾਲੋ 'ਚੋਂ
ਦਾਦੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ।

ਮੇਰਾ ਦਾਦਾ ਵੀ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਵਾਂਗ
ਟਿੱਕੀ ਉੱਗਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ
ਦੀਵਾ ਜਗਣ ਤਕ
ਸੁੱਚੀ ਕਾਰ ਕਰਦਾ
ਆਰੀ...ਤੇਸਾ...ਰੰਦਾ ... ਵਾਹੁੰਦਾ
ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ
ਮੰਜਿਆਂ ਪੀੜੀਆਂ ਚਰਖਿਆਂ 'ਚ ਵਟਾਉਂਦਾ
ਆਏ ਗਏ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਪੁੱਛਦਾ
ਸਾਧ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਪਰਛਾਦਾ ਛਕਾਉਂਦਾ
ਰੁੱਖੀ ਮਿੱਸੀ ਖਾ ਕੇ ਰੱਬ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਂਦਾ।

ਮੈਂ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ...

ਮਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸੁੱਚੇ ਅੱਖਰ ਉੱਘੜਦੇ
ਮੈਨੂੰ ਦਾਦੇ ਦਾ ਮੋਹ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ

ਮੈਂ ਮਾਂ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ:
“ਮਾਂ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਕਦੋਂ ਆਉ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ”

ਮਾਂ ਕੁਝ ਪਲ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ...ਸੋਚਦੀ...ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ:
“ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਕਿਰਤੀਆਂ ਦੇ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ, ਪੁੱਤ!
ਹੱਕ ਸੱਚ ਦਾ ਚਾਨਣ ਬਣ ਕੇ”

ਮੈਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਾ ਆਉਂਦੀ
ਤੇ ਮੈਂ ਜਗਦੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਨ ਲੱਗਦੀ
ਨਿਹਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਦੇਰ ਤੱਕ
ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਾ ਕੇ...

ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਬਾ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ
ਹਰ ਜਗਦੀ ਚੀਜ਼ 'ਚੋਂ
ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ 'ਚੋਂ
ਚੰਨ 'ਚੋਂ
ਤਾਰਿਆਂ 'ਚੋਂ
ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਰਫਲ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ
ਕੋਈ ਨੂਰ ਜਿਹਾ ਸਿੰਮ ਆਉਂਦਾ
ਲੱਕੜਾਂ ਘੜਦੇ ਮੇਰੇ ਦਾਦੇ ਦਿਆਂ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ...

ਤੇ ਲਗਦਾ
ਹੁਣੇ ਜਗ ਪਵੇਗਾ ਬਾਬਾ
ਕਾਲੇ ਨੂਰਿਆਂ 'ਚੋਂ ਵੀ
ਹੱਕ ਸੱਚ ਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਬਣ ਕੇ...

ਬਾਬਾ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ।

ਸੰਪਰਕ: 98555-44773

ਰਾਮਪੁਰ (ਯੂ.ਪੀ.) ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਸਤਾਦ ਲਤਾਫਤ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ

-ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਠਾੜੂ, ਲੰਡਨ

ਲੰਡਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਾਉਥਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫ਼ਰਮ "ਬੀਨਾਂ ਮਿਊਜ਼ੀਕਲਜ਼" ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਸ੍ਰ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸੂਰਾ ਬੜੇ ਹੀ ਮਿਲਣਸਾਰ ਸੱਜਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬ੍ਰਾਂਚ ਸਾਉਥਾਲ ਦੇ ਮੇਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬਰਾਡਵੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤਬਲਾ ਵਾਦਕ ਸ੍ਰ. ਰਿਪੁਦਮਨ ਸਿੰਘ (ਦਮੀ), ਹਫ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬ੍ਰਾਂਚ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਈਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਅਕਸਰ ਲੋਕਲ ਜਾਂ ਭਾਰਤ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ੧੦-੧੧ ਸਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਇਕ ਦਿਨ ਗਏ ਤਾਂ ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜੋ ੬੦ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿੱਚ, ਸਰੀਰ ਪਤਲਾ ਪਰ ਚੇਹਰਾ ਬੜਾ ਬਾਰੋਅਬ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਤਸਬੀ (ਮੋਟੇ ਮਣਕਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮਾਲਾ) ਫੜੀ ਬੈਠੇ ਦੇਖੇ। ਉਹ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਾਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿੱਚ ਵਿੱਚ ਸੂਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਸੂਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਡੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਨ ਕਰਵਾਈ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਇਹ ਰਾਮਪੁਰ ਯੂ.ਪੀ. ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਸਤਾਦ ਮੁਸਤਾਕ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਸਾਹਿਬ "ਪਦਮ ਭੂਸ਼ਨ" ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਉਸਤਾਦ ਲਤਾਫਤ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵੀ ਰਾਮਪੁਰ ਨਾਲ ਤਾਅਲੁਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ੧੯੭੧ ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਨੈਣੀਤਾਲ ਰੋਡ ਉੱਪਰ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਪਾਸ ਇਕ ਐਗਰੀਕਲਚਰ ਫ਼ਾਰਮ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਕੋਈ ੨੦ ਸਾਲ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਜਾਣ ਕੇ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਗਾਣੇ ਦਾ ਭੀ ਸ਼ੌਂਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਾਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਰ ਵਾਇਲਨ ਜ਼ਰੂਰ ਵਜਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਮਝ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੇ ਬਣੇ ਫਲੈਟਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਸੂਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ੋ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ੧੯੧੬ ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ੪੦ ਮੀਲ ਅੱਗੇ ਬਰੇਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੀ। ਦਾਦਕੇ ਅਤੇ ਨਾਨਕੇ ਦੋਨੋਂ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਸੰਗੀਤ ਸਿਖਿਆ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਬੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਉਸਤਾਦ ਮੁਸਤਾਕ ਹੁਸੈਨ ਖਾਂ ਮੁੰਬਈ ਸੈਂਟ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਅਪਣੀ ਗਾਣੇ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਪੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਬੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਮੁੰਬਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਰਾਮਪੁਰ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਕਈ

ਉਸਤਾਦ ਭਿੰਡੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੁੰਬਈ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਭਿੰਡੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਾਲੇ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਉਸਤਾਦ ਅਮਾਨ ਅਲੀ ਖਾਂ ਸਨ ਜੋ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਮੂ ਲੱਗਦੇ ਸੀ। ਲਤਾ ਮੰਗੇਸ਼ਕਰ ਨੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹੀ ਮੁੰਬਈ ਰਹਿੰਦੇ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਆ ਦੀ ਲੜਕੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁੰਬਈ ਰਹਿੰਦੇ ਉਸਤਾਦ ਲਤਾਫਤ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਬੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਕੋਈ ੧੫ ਤੋਂ ਵੱਧ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦਿੱਤਾ। ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੋਸ਼ਾਦ ਅਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬਤੌਰ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਾਗਿਰਦੀ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਫਿਲਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮੁੰਬਈ, ਕਲਕੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬੜੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਗੁਜ਼ਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ੧੯੪੭ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਨਵਾਂ ਮੁਲਕ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਲੋਕ ਵੀ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚੋਂ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਨਿਕਲ ਆਏ ਤੇ ਏਧਰੋਂ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤਾਂ ਟਿਕੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕੁਛ ਇਸ ਉਮੀਦ ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ ਕਿ ਓਥੇ ਜਾ ਕੇ ਜਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਬੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਇਲਮੇ ਮੌਸੀਕੀ ਦੀ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਕਦਰ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੁਲਕ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾਂ ਜਾ। ਪਰ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਉਮਰ, ਤਬੀਅਤ ਵਿੱਚ ਅਖੜਪਣ ਅਤੇ ਇਰਾਦਾ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਕਤ ਬੜਾ ਖਰਾਬ ਸੀ, ਲੋਕ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਏ ਸੀ ਅਤੇ ਅਫਰਾ ਤਫਰੀ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਸੀ। ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿੱਚ ਗਾਣਾ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਲਾਸੀਕਲ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਨਣਾ ਕੀ ਜਾਂ ਸਿੱਖਣਾ ਕੀ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ ਬੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਹੁਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਂ ਮਨ ਕੇ ਕਿੱਡੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ 'ਅਬ ਪਛਤਾਏ ਹੋਤ ਕਿਆ ਜਬ ਚਿੜੀਆਂ ਚੁਗ ਗਈ ਖੇਤ' ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪ 'ਗਲ ਪਾਇਆ ਢੋਲ ਵਜਾਣਾ' ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਗਾਣੇ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਬੱਚੇ ਪਾਲਣੇ ਵੀ

ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਏ। ਟਿਕ ਟਿਕਾ ਹੋਣ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਇੰਨਾ ਘੱਟ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਟੱਬਰ ਦਾ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਰਾਸ਼ਨ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਹਾਂ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਛ ਗਾਣਾ ਸਿਖਣ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਵੀ ਬਣ ਗਏ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਚੱਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਕਈ ਸਾਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਰਿਆਜ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਨੂੰ ਸਮਝਨ ਤੇ ਕਦਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਟੇ ਵਿੱਚ ਨਮਕ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਹਨ। ਹਾਂ ਗੁਣੀਜਨ ਮੇਰੀ ਗਾਇਕੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬੜੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮੈਂ ਇੱਕਲਾ ਹੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸੀ। ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਅਪਣੇ ਲੜਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇਕ ਕੱਵਾਲ ਪਾਰਟੀ ਬਣਾ ਲਈ। ਇਕ ਲੜਕਾ ਢੋਲਕ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਗਾਣੇ ਨਾਲ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਸੀ। ਸੂਫੀਆਨਾ ਅਤੇ ਨਾਤੀਆ ਕਲਾਮ ਬੜਾ ਯਾਦ ਸੀ, ਸੋ ਦਰਗਾਹਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫੀ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਵਾਲੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰਾਂ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਵੀ ਚੱਲਨ ਲਗਾ। ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਫਿਰ ਕਦੀ ਭਾਰਤ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ੧੯੮੨ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁੰਬਈ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਨੌਸ਼ਾਦ ਅਲੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵੀ ਕਰਵਾਏ। ਉਹ ਬੜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅਪਣਾ ਗੁਰੂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਮੁੰਬਈ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਰਾਗ ਮੁਲਤਾਨੀ ਪੰਚਮ ਸਵਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਗਾ ਕੇ ਸਬ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਪੰਚਮ ਸਵਰ ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨੀ ਰਾਗ ਦਾ "ਵਾਦੀ" ਸਵਰ ਹੈ। ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਦਸਾਂ ਕਿ ਹਰ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਰਾਗ ਦੇ ੨ ਸਵਰ ਐਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਰਾਗ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰ ਨੂੰ "ਵਾਦੀ" ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨੂੰ "ਸੰਵਾਦੀ" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਇਕ ਬੈਠਕ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮੌਸੀਕੀ ਤੋਂ ਲੁਤਫ਼ਅੰਦੋਜ ਹੋ ਸਕੀਏ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਦਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕਰ ਕੇ ਅਸਰ ਗਾਣੇ ਤੇ ਵੀ ਪਿਆ ਬਲਕਿ ਗਾਣਾ ਬੰਦ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਂ ਮੁਲਤਾਨੀ ਵਾਲੀ ਕੈਸਿਟ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਾਈ ਜੋ ਵਾਕੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਅੱਡੀ ਗਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਵਕਤ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਤੰਗੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਆਖਰ ਉਹ ਮੁਲਕ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਥੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਬਣ ਜਾਏ। ਪੁੱਛਿਆ ਕਈ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵੀ ਭਾਰਤ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਦਾਂ ਬੀਤੀ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਚੋਂ ਤਾਂ

ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਕਈ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਨਾਮ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਗਵੱਈਏ ਵੀ ਸਨ ਉਹ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾ ਗੌਰਮਿੰਟ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਕਦਰ ਕੀਤੀ। ਸਬ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਨਾਮ ਉਸਤਾਦ ਝੰਡੇ ਖਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤਾਂ ਗੁਲਾਮ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਂ ਸੀ ਪਰ ਸੰਗੀਤ ਮੁਕਾਬਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਪਣੇ ਗਾਣੇ ਨਾਲ ਐਸੇ ਝੰਡੇ ਗੱਡੇ ਕਿ ਨਾਮ ਹੀ ਝੰਡੇ ਖਾਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿਨੇਮਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਥਿਏਟਰ ਕੰਪਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਥਿਏਟਰ ਕੰਪਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਗਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਧੁਣਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਕਈ ਫਿਲਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਐਡੇ ਗੁਣੀਜਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦਰ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਰ ੧੯੫੨ ਵਿੱਚ ਗੁਮਨਾਮ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਹੀ ਹਾਲ ਉਸਤਾਦ ਭਾਈ ਲਾਲ ਹੁਰਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਕਾਨਫਰੰਸਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਨਾਮ ਸੀ ਬਲਕਿ ਇਕ ਕਾਨਫਰੰਸ ਨੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ "ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ" ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਮੁਤਬੱਰਕ ਸਥਾਨ ਸਵਰਨ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਏਥੇ ਦੀ ਪਬਲਿਕ ਐਨਾ ਸਤਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ ਚੋਂ ਜਦ ਲੰਘਦੇ ਸੀ ਤਾਂ ਲੋਕ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਸਲਾਮ ਦੁਆ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਲਾਹੌਰ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਫਾਰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਤੰਗੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ੧੯੬੨ ਵਿੱਚ ਅੱਲਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਬ ਨੂੰ ਤਕਲੀਫਾਂ ਦਾ ਸਾਮ੍ਹਣਾ ਕਰਣਾ ਪਿਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਗੁਜ਼ਰ ਲਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪਏ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਹੰਦੀ ਹਸਨ ਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਮੁਰੰਮਤ ਤੇ ਤੁਫੈਲ ਨਿਆਜੀ ਨੂੰ ਦਹੀਂ ਦੁੱਧ ਤੇ ਕਾਜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਉਲ ਹੱਕ ਜੋ ਵ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਨ, ਨੂੰ ਦੇਸੀ ਘੀ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਇਹ ਸਬ ਗਏ ਤਾਂ ਇਸ ਉਮੀਦ ਤੇ ਸੀ ਕਿ ਨਵੇਂ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਜਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਵਾਂਗੇ ਪਰ ਜਲਦੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਏਥੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਨਣ ਤੇ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੇਡੀਓ ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਿਲਣਾ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਐਨਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਾਪਿਸ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ ਇਸ ਲਈ ਕਈਆਂ ਨੇ ਮੈਹੰਦੀ ਹਸਨ ਵਾਂਗ ਕਲਾਸੀਕਲ ਛੱਡ ਕੇ ਗਜ਼ਲ ਜਾਂ ਹਲਕਾ ਫੁਲਕਾ ਗਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਕੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਜੋ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚ ਤਾਂ ਚਲ ਸਕੇ।

ਸੰਪਰਕ: ੦੦੪੪-੭੪੧੭੫੪੮੨੩੬

ਕਹਿਥੇ ਕਉ ਸੋਭਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪਰਵਾਨ

-ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮਧਾਰੀ

ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਸੰਨ ੨੦੧੩ ਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਹ ਦਾ ਉਹਲਾ ਕੀਤੇ ਅਜੇ ਇਕ-ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਨਿਊਯਾਰਕ ਯੂ.ਐਸ.ਏ. ਦੇ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਇਥੇ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਕਿੱਥੇ ਜਾਈਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਝੱਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਪਰਤੀਤ ਬਣ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ੧੦੧ ਐਵਿਨਿਊ, ੧੧੪ ਨੰ. ਸਟਰੀਟ, ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਲੁਭਾਣਾ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੜਕੋਂ ਆਰ-ਪਾਰ ਆਹਮਣੇ-ਸਾਹਮਣੇ। ਉਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਬਰਫ਼ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਬੰਦ ਪਏ ਸਨ। ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪੈਸੇ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਭਾਜੀ ੧੧੨ ਨੰ. ਸਟਰੀਟ, ਜਮੈਇਕਾ ਐਵਿਨਿਊ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੀ ਡਿਊਟੀ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਡਿਊਟੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।" ਮੈਂ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਤੋਂ ਐਤਵਾਰ ਤਕ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸੀ। ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ। ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ਾਮ ੬-੮ ਵਜੇ ਤਕ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ, ਪਾਠੀ ਦੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀਅ ਅਤੇ ਪਾਠ ਸੁਣਨ ਵਾਲੀ ਸੰਗਤ ਵੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਅੱਠ ਵਜੇ ਮੇਰੀ ਬਦਲੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਅੱਠ ਵੱਜਣ ਵਿਚ ਦਸ ਮਿੰਟ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਚੀਚੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਉਂਗਲ ਦੇ ਪੋਟੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਦਰਦ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਪੀੜ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਮਨ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਪੀੜ ਹੈ, ਸਮਾਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਘੰਟੀ ਮੈਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸੇ ਸਪੀਡ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰੀ ਗਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਘੁੱਟੀ ਗਿਆ। ਪੀੜ ਪੂਰੀ ਬਾਹ ਤੇ ਮੋਢੇ ਤਕ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ, ਜਿਸ ਪਾਠੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।

ਇਸ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਫੇਰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਾ ਕਰ ਦੇਣ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਠੀ ਸਾਡੇ ਘਰੋਂ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਨਹੀਂ ਛਕਦੇ, ਮੈਂ ਇਕ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕ ਲਿਆ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਵਿਚ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਪੀੜ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਮਨ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਪੀੜ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇੱਥੇ ਨਾ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਬੰਦਾ ਪਾਠੀ ਵਿੱਚ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵੇ, ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬਚਾਅ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮੌਕੇ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਬੇੜੀ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲਦੀ? ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਹਾ, "ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਜੇ ਤੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਸਣ ਦਾ ਸੱਚਾ ਮਾਲਿਕ ਹੈ ਤਾਂ, ਮੇਰੀ ਇਹ ਪੀੜ ਹਟ ਜਾਵੇ।" ਬਸ ਏਨੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੋਈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੀੜ ਹਟ ਗਈ। ਅੱਖੀਆਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨੀਂਦਰ ਆ ਗਈ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਉੱਘੜੀ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਧੰਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਾਉਣਾ ਸੀ।"

ਮੇਰੀ ਡਿਊਟੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪਾਠ ਤੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਨਿਊਯਾਰਕ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬੋਲਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਬੋਲਿਆ-"ਕਹਿਥੇ ਕਉ ਸੋਭਾ ਨਹੀ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪਰਵਾਨ।" ਸਾਰੇ ਸ਼ੰਕੇ ਦੂਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਮੁਰੀਦ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਘਸੀਟਪੁਰ, ਮੁਕੇਰੀਆਂ।
ਸੰਪਰਕ: ੭੫੨੮੯-੫੫੩੮੫

ਪ੍ਰੋ. ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਮੁਖੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਡੀ.ਏ.ਵੀ. ਕਾਲਜ, ਜਲੰਧਰ ਪਿਛਲੇ 13 ਸਾਲ ਤੋਂ ਗੀਤ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੇ ਕੈਂਸਰ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਂਸਰ ਦੌਰਾਨ ਬਿਤਾਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ 'ਹਿੰਮਤ ਯਾਰ ਬਣਾਈ' ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਅਧਿਆਪਨ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਸਲਾਮ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਸਵੈ-ਜੀਵਨੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਰਿਆਮ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਲਈ ਲੜੀਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। - ਸੰਪਾਦਕ

ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਮਸੀਹਾ - ਲਖਬੀਰ

ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਅਕਤੀ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਜਿਊਂਦਾ-ਜਾਗਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਦਾ, ਕੋਈ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ, ਕੋਈ ਦਯਾ ਦਾ ਆਦਿ। ਆਪਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲਾ ਦੋਸਤ ਲਖਬੀਰ ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਿੰਮਤ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹਰ ਵਾਰੀ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਮਤ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ' ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੁੱਲੀ ਫਿਜ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਲੰਮੇ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿਚ ਉਰਜਾ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦੂਜਾ ਖਿਆਲ ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਾਇਰ ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਜੇ ਆਈ ਪਤਝੜ...' ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਣਾਮਈ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:-

ਬੁਰੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਡਰੀਂ ਨਾ ਪਾਤਰ,
ਭਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਆਸ ਖ਼ਾਤਰ।
ਤੂੰ ਸਿਦਕ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤੇ ਆਸ ਰੂਹ ਵਿਚ,
ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਸੁਪਨੇ ਹਸੀਨ ਰੱਖੀਂ।

.....
ਜੇ ਆਈ ਪਤਝੜ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕੀ ਹੈ,
ਤੂੰ ਅਗਲੀ ਰੁੱਤ 'ਚ ਯਕੀਨ ਰੱਖੀਂ।

ਲਖਬੀਰ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਸੀਨ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਮੋਈ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਣਾ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਝ ਆਸਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਾਨ-ਹੁਲਵੇਂ ਸੰਕਟ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਰੂਹ 'ਚ ਆਸ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲੀ ਰੱਖਣਾ ਕਿਸੇ ਲਖਬੀਰ ਵਰਗੇ ਵਿਰਲੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਲਖਬੀਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਫੀ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ। ਸਾਲ 1986-87 ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਡੀ ਏ ਵੀ ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਲੈਕਚਰਾਰ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸਾਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਏ ਸਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਭਰਾਵਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਬੜੀ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਨਿੱਭ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ 1992 ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ਆ ਗਿਆ ਪਰ ਸਾਡਾ ਭਰੋਸਾ ਉਥੇ ਹੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ।

ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਲਖਬੀਰ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸਦੀ 'ਕਿੰਗ ਸਾਇੰਸ' ਜਾਂ ਸ਼ਾਨਾ-ਮੱਤੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਇੱਛਾ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਕੜ ਨੂੰ ਰੋੜਾ ਨਹੀਂ ਬਣਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਲ 2006 ਵਿਚ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਂਸਰ ਵਰਗੀ ਨਾਮੁਰਾਦ ਬਿਮਾਰੀ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਸ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਮੱਧਮ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਇਸ ਮੁਸੀਬਤ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਹੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਜੀਵਨ-ਸ਼ੈਲੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਅਣਗਿਣਤ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ਿਰਫ ਇਕ-ਅੱਧ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਬੇਨ ਮੈਰੇ ਦੇ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਰਿਪੋਰਟ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਖੁਦ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਇਲਾਜ਼ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਹਸਪਤਾਲ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕਰਵਾਏਗਾ। ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗਾਂ-ਸਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣ ਲਈ ਮਗਰ ਭੱਜਣ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸ਼ਖ਼ਤ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਫੋਨ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਰੋਣੇ ਰੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਉਮਾਂਹ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਪਿਆਰੇ

ਬਲਦੇਵ ! ਫਿਰ ਐਂ ਕਰੀਂ, ਭਾਬੀ ਜੀ ਤੋਂ ਘਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਬਣਵਾ ਕੇ ਲਈ ਆਵੀਂ, ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਬੋਸੁਆਦ ਜਿਹਾ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ”

ਲੰਮੀ ਸਾਂਝ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਲਖਬੀਰ ਦੇ ਸੁਹਜ-ਸੁਆਦਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਹੀ ਸਾਂ, ਸੋ ਉਸਦੇ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹੇ ਵਾਕ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਸਮਝਦਿਆਂ ਮੈਂ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਵੇਰੇ ਪੰਜ ਵਜੇ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਬੱਸ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਲੰਚ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂ। ਉਸ ਦਿਨ ਲਖਬੀਰ ਮੁੱਢਲੇ ਇਲਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੈਲਟ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਣ-ਉਠਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਵੜਿਆ ਤਾਂ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਲਖਬੀਰ ਇੰਨੀ ਖੌਫਨਾਕ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਗੁਜ਼ਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਬੈੱਡ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਨੂੰ ਡਾਈਨਿੰਗ ਹਾਲ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਿਆਂ ਇਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮੇਜ਼ ਉਤੇ ਬਹੁ-ਰੰਗੇ ਸਲਾਦ ਦੀ ਪਲੇਟ ਪਈ ਸੀ। ਪਲੇਟਾਂ, ਗਿਲਾਸ, ਕਟੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਚਮਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਚੰਗੇ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੁਰਸੀ ਉਤੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਲਖਬੀਰ ਬੈਠਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣ ਵਿਚ ਵੀ ਹੱਥ ਵਟਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਦਾ ਵਾਂਗ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਸੰਪੂਰੀ ਰੰਗਤ, ਬਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਖਿੜ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਣੇ ਨੂੰ ਮਾਣਨ ਦਾ ਚਾਅ ਲਖਬੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਡੁੱਲ੍ਹ-ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਕੁਝ ਵੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੈ ਘਰ ਵਾਂਗ' ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਸਕੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਸ਼ਾਹਾਨਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਲੰਚ ਕੀਤਾ।

“ਬਲਦੇਵ ਚੱਲ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੋਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਡਰ ਕਿਥੇ ਸੀ? ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਲਖਬੀਰ ਨੇ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਵਗ੍ਹਾ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਲਖਬੀਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਸਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਕਾਰੀਡੋਰ ਵਿਚ ਟਹਿਲਣ ਲੱਗ ਪਏ।

“ਬਲਦੇਵ ਕੈਂਸਰ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਲੋਕ ਐਨਾ ਦਹਿਲ ਜਾਂਦੇ ਐ ਕਿ ਬੱਸ ਮਰਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰਨਊ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਐ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੌਂਸਲਿੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਐ, ਆਪਾਂ ਲੜਾਂਗੇ ਸਾਥੀ.....” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਹੱਸਣ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਈ ਜਰਬ ਨਾਲ ਪੀੜ੍ਹ ਦੀ ਲਹਿਰ ਜਿਹੀ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਲੰਘੀ ਪਰ ਝੱਟ ਕਾਬੂ ਪਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਪੀੜ੍ਹ ਨੂੰ ਜ਼ੀਰਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਭਰ ਲਿਆ।

ਮੈਂ ਦਿੱਲੀਓਂ ਪਰਤਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਮਧੋਲੇ ਲਖਬੀਰ ਦੇ ਅਕਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਚੜ੍ਹੇ ਪੁੱਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੈਲ ਬਾਂਕੇ” ਵਾਲੀ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਲਖਬੀਰ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਹੈ।

ਲਖਬੀਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਭਿਆਨਕ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣ-ਸੁਣਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੱਗ ਦੇ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਕਿਵੇਂ ਸਿਦਕ-ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਤਰਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਿ ਆਪਣੇ ਇਸ ਖੌਫਨਾਕ ਸਫ਼ਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਕਰਕੇ, ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਿਖਤ ਦਾ ਪਾਤਰ ਲਖਬੀਰ ਕੈਂਸਰ ਨਾਲ ਪੋਟਾ ਪੋਟਾ ਮੌਤ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਬਲਕਿ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕਦਮ ਦਰ ਕਦਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਐਵਰਿਸਟ ਨੂੰ ਫ਼ਤਿਹ ਕਰਦਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਇਸ ਲਿਖਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਸ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਂਸਰ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਲੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁੱਟਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੈਂਸਰ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜੀ ਆਪਣੀ ਜੰਗ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਵਾਰਤਕ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਦ ਅਤੇ ਸੁੱਖਦ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਚੁਣੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਰੂਪਕਾਂ, ਉਪਮਾਵਾਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਲਿਖਤ ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਰੋਗ ਸੰਬੰਧੀ ਸਿਰਫ ਸੂਚਨਾ ਹੀ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਉਸ ਹਾਲਾਤ 'ਚ ਲੰਘ ਰਹੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਡੂੰਘੇ ਫਲਸਫੇ ਵਾਲੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਚਿੰਤਨੀ ਆਪਾ ਹਰੇਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵਾਰਡ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕਮਰਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :-

“ਬਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਇੰਨੀ ਕੁ ਈ ਏ”

ਲਖਬੀਰ ਦੀ ਇਹ ਲਿਖਤ ਜਿਥੇ ਕੈਂਸਰ ਦੇ ਰੋਗ ਅਤੇ ਇਲਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ ਦਾ ਵੀ ਉਤਮ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਡਮੁੱਲੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੈਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਭਲਾ ਮੈਂ ਹੀ ਕਿਉਂ

-ਪ੍ਰੋ. ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਤਿਮ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਦਮ ਹਵਾ ਜਾਂ ਯਮ ਯਮੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਨਸਾਨ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਬੁਝਾਰਤ ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਹ ਓਨਾ ਹੀ ਗਹਿਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਵੇਦ, ਦਰਸ਼ਨ, ਸਾਹਿਤ ਕੋਈ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਨਿਰਣਾ ਕਰਕੇ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਰਨ ਤੱਕ ਕੀ, ਕਿਵੇਂ, ਕਿੱਥੇ, ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਏ, ਕੁਝ ਵੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੰਤਿਮ। ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਤੇ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਬੱਬ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਫਲਸਫਾ ਹੈ। ਇਕ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਫਤਾਂ, ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਤੇ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ, ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤੇ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਤਕਰੀਬਨ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੇੜ ਨਾਲ ਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਬੰਦਾ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਬਹੁਤੀ-ਦੁਹਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੀ ਚਾਲੇ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸੋਚ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਰਸ਼ਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੁਖਦ ਅਤੇ ਦੁਖਦ। ਮਨੁੱਖੀ ਜਨਮ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਘਟਨਾ ਹੈ ਨਵਜਾਤ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੁਖਦ ਹੈ ਜਾਂ ਦੁਖਦ, ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਚੂੰਕਿ ਨਵਜਾਤ ਖੁਦ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਆਸਪਾਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸੁਖਦ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੀ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਬਦਲ ਕੇ ਤਜ਼ਰਬਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹੀ ਤਜ਼ਰਬਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਰਮਾਇਆ ਬਣ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਤਜ਼ਰਬਾ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਸੁਖਦ ਤਜ਼ਰਬੇ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਖ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਚਾਵਾਂ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਚਾਹ ਕੇ, ਹੁੱਥ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹਾਂ। ਸੁਖਦ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਤੇ ਸਾਡੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਹੱਸਦੇ, ਨੱਚਦੇ, ਗਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਵੋਲ ਵਜਾਉਂਦੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੇ ਸੁਖ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਕੀ ਹੈ? ਜਿਥੇ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਵਸਥਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਆਨੰਦ ਤੇ ਤੀਜੀ ਪਰਮਾਨੰਦ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਲੂ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਰੂਪੀ ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਐਸਾ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਹੈ, ਜੋ ਦੁੱਖ ਉਪਜਾਉਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਦੁਖਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੂਰਨਭਾਂਤ ਬਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ:-

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਗ਼ਮ ਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਮੁਹਾਲ
ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਭਿੱਜਿਆਂ ਬਿਨ ਤਰ ਸਕੇ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਸੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਅਹਿਮ ਭਾਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਚਾਹੁਣਾ ਨਾ ਚਾਹੁਣਾ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਦੁਖਦਾਈ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ। ਐਸਾ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਵਾਪਰਨ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਗਵਾਚਦਾ ਤੇ ਟੁੱਟਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਕੋਈ ਇਨਸਾਨ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਲਈ ਕਦੀ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ! ਬਿਲਕੁੱਲ ਨਹੀਂ! ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸਹੀ ਵਕਤ 'ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਸਹੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ, ਸੁਖੀ ਹੋਣ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਮਝ ਅਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤਾਂ ਇਸੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ

ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਕਾਸੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਵੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਨਾਲ ਝੱਲਣ, ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਨਾਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਸਪਾਸ, ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ, ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਹਰ ਪਲ ਹੀ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਫਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖੁਦ ਨਾਲ ਵੀ ਇੰਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ! ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਕੇਵਲ ਦੂਸਰਿਆਂ ਲਈ ਹੀ ਹੈ, ਖੁਦ ਲਈ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੁਖ ਹੀ ਸੁਖ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਭਰਮ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਦੁੱਖ ਵਧੇਰੇ ਝੱਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਨੁੱਖ ਬੀਮਾਰੀ, ਦੁਰਘਟਨਾ, ਮੌਤ, ਮੁਸੀਬਤ ਨਾਲ ਪੈਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਸਵੀਕਾਰਨ ਲਈ ਕਦੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੀ ਸੁਖ ਮਾਣਨ ਦੀ ਸੋਚ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅਚਨਚੇਤੀ ਠਾਹ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਬੀਮਾਰੀ, ਦੁਰਘਟਨਾ, ਮੁਸੀਬਤ ਜਾਂ ਮੌਤ ਆ ਦਸਤਕ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਸੱਟੇ ਮਨੁੱਖ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਹੀ ਇਨਕਾਰੀ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਨ ਤੋਂ ਨਾਬਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਫਸੇ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਵੱਈਆ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਅਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ! ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਬਸ ਇਕੋ ਹੀ ਸਵਾਲ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ? ਭਲਾ ਮੈਂ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਮੈਂ ਐਸਾ ਕੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੰਜ ਵਾਪਰਿਆ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਕਿਸਮਤ, ਕਰਮਾਂ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕੋਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਵੀ ਸਭਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹੱਡਮਾਸ ਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇੰਜ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਨਿਤ ਭਲਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੇਰੀ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਸੁਖਾਵੇਂ ਵਿਚ ਅਚਾਨਕ ਐਨਾ ਵੱਡਾ ਕਸ਼ਟ ਬੰਬ ਬਣ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਰਵਾਰ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਡਿੱਗਿਆ। ਆਖਿਰ ਮੈਂ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਭਲਾ ਮੈਂ ਹੀ ਕਿਉਂ?

ਜ਼ਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੋਚੀਏ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਜੋ ਹਾਂ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਜਾਂ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਹਾਂ? ਜਾਂ ਫਿਰ ਇਤਫ਼ਾਕਨ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੱਜ ਵਾਲੇ ਮੌੜ 'ਤੇ ਲੈ ਆਈ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਹਾਲਾਤ, ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਕਿਥੇ ਲੈ ਜਾਣ, ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਗੱਲ ਦਰੁਸਤ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਯਾਬ ਅਤੇ ਸਫਲ ਤਾਂ ਉਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ “ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੋਵੇਂ ਸਮ ਕਰ ਜਾਣੈ” ਵਾਂਗ “ਇਹ ਭੀ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ” ਕਹਿ ਕੇ ਨਾਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਵਕਤ ਵਿਚ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਬਖੇਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਜੀਰ ਜਾਣ। ਸਧਾਰਨ ਜੀਵਨ ਜਿਉਂਦਿਆਂ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਨਾਲ

ਚਲਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਸੋਚ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਊਰਜਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੰਕਟ ਤੇ ਨਾਖੁਸ਼ਗਵਾਰੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੋਚ ਤੇ ਊਰਜਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਮਨ ਇਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਲਾ ਮੈਂ ਹੀ ਕਿਉਂ!! ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ? ਜਦ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਸਾਡੇ ਮਨੋ-ਜਗਤ 'ਚ ਘੋੜ-ਦੌੜ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਇ, ਕੁਝ ਗਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਭੈਅਭੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਦਰਿਆ ਦੀ ਮਨਿੰਦ ਨਿਰੰਤਰ ਚਲਾਏਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਚਾਲ ਕਦੀ ਪਹਾੜੀ ਚਸ਼ਮੇ ਵਰਗੀ, ਕਦੀ ਵਾਦੀਆਂ 'ਚ ਸ਼ੁਕਦੇ ਦਰਿਆ ਵਰਗੀ, ਕਦੀ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਤਾਂ ਚਲਣਾ ਹੀ ਏ। ਮਾਅਨੇ ਰੱਖਦੀ ਏ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਰਵੱਈਆ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦੇ ਵਾਪਰਨ, ਸਵੀਕਾਰਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੇ ਰਵੱਈਏ 'ਚ 10 ਫੀਸਦੀ ਤੇ 90 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਅਨੁਪਾਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਵਾਪਰਦਾ ਏ ਸ਼ਾਇਦ 10 ਫੀਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸਾਡੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਸਾਡਾ ਰਵੱਈਆ 90 ਫੀਸਦੀ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦਾ ਏ। ਜ਼ਰਾ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੋਚੀਏ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਏ ਕਿ 90 ਫੀਸਦੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 10 ਫੀਸਦੀ ਕਿੰਨਾ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਅਗਰ 90 ਫੀਸਦੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਬਣਾ ਕੇ ਸਬਰ, ਹਿੰਮਤ, ਦੂਰਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਾਲਾ ਕਰ ਲਈਏ ਤਾਂ 10 ਫੀਸਦੀ ਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਲੋੜ ਹੈ ਹਰ ਪਲ ਨੂੰ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ, ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਸਬਰ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਦੀ। ਇੱਛਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਭਲਾ ਕੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਅਸਮਾਨ 'ਚ ਵੀ ਛੇਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਗਰ ਪੱਥਰ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਭਵ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਦੁਰਗਮ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟਕਾਰੀ ਜਾਪੇ, ਆਸ ਬਾਕੀ ਰਹੇ ਤਾਂ ਸਵਾਸ ਵੀ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਖੇ! “ਜੀਵੇ ਆਸਾ, ਮਰੇ ਨਿਰਾਸਾ”। ਮੇਰੇ ਮਨ ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸਵਾਲ ਆਏ, ਬੜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਅੱਜ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਲੇਕਿਨ 90% ਨੂੰ ਦਰੁੱਸਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਲੱਭਦਾ-ਲੱਭਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖੋ!!! ਹਾਰ ਮੰਨਣਾ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਲਈ ਮਿਹਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਰੰਤਰ ਜੂਝਦੇ ਜਾਣਾ ਸੂਰਮਗਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸੂਰਮਗਤੀ ਹੀ ਰੁਮਾਂਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਚਲਦਾ...

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ - ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ

-ਡਾ. ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਜੇ, ਅਤਿ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਵਾਰਤਕਕਾਰ, ਕਵੀ, ਅਧਿਆਪਕ, ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਸਪੂਤ, ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ੧੪ ਅਪਰੈਲ ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਸਾਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਬੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਸੁਮਨ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ੯ ਜੂਨ ੨੦੧੯ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ, ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਆਏ।

ਦੋਪਹਿਰ ਨੂੰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਰਾਗੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਰਸਮਈ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਿਆ:-

ਧੰਨੁ ਸੁ ਕਾਗਦ ਕਲਮ ਧੰਨ ਧਨ ਭਾਂਡਾ ਧਨੁ ਮਸੁ
ਧਨੁ ਲੇਖਾਰੀ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨਿ ਨਾਮ ਲਿਖਾਇਆ ਸਚੁ॥

ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਸ. ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਜੀ ਨੇ ਸਟੇਜ ਸੰਭਾਲਦੇ ਹੋਏ ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਸੱਜਣਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਸੇਲ ਜੀ ੯੨ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕਣ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣੀ ਆਰਾਮ ਕੁਰਸੀ ਤੇ ਬੈਠੇ-ਬੈਠੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਗਏ। ਉਸ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਕੱਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਜ਼ਿਰ ਸਨ। ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਸਤਾਰਬੰਦੀ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ (ਭੋਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ, ੧੦ ਸਤੰਬਰ ੧੯੫੯) ਅਤੇ ਸਦਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ।

ਗਦਰ ਲਹਿਰ ਦੀ ਪੂਰਵਜ ਕੂਕਾ ਲਹਿਰ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਪ੍ਰਿ. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ-ਏ-ਆਜ਼ਮ ਆਖਦੇ ਸਨ। 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ

ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁ ਚਰਚਿਤ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ, ਬੀਰ ਸਾਹਿਤ, ਕਿੱਸਾ ਸਾਹਿਤ, ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ, ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ੧੫੦੦ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ 'ਆਤਮਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੀਵਨੀ 'ਰਾਜ ਹੰਸ' ਵੀ ਲਿਖੀ। ਨਾਮਧਾਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਵਾਰੀਖ ਸੰਤ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਲਿਖੇ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਭਾਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਭਾਗ ਬਾਅਦ ਵਿਚੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਕੇ ੨੪ ਜੂਨ ੨੦੧੭ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਸਲਾਂ ਲਈ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਬਿਖੇਰ ਕੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦਾ ਭਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਮੁਕਤ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਲੋਚਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਧੀਰ, ਡੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਮਧਾਰੀ

ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਆਭਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਂ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਸੇਲ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਭ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਭ ਦੀਆਂ ਦੋ ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੀਸਰੀ ਅੱਖ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਚੁੱਭੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਜੀ ਰਿਖੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵਨਾ ਦਾ, ਆਤਮਾ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹ ਦੇ ਹੀ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਕਸੇਲ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਕਵੀਸ਼ਰ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਅਤੇ ਆਖਿਰੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬੜਾ ਸਬਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗਦਰੀ ਬਾਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋਗੀਆਂ ਤੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਇਸ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਪੁੱਜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਜਦੋਂ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਜੋਤ ਚਲੇ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੋਤ ਉਦੈ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਵਰਿਆਮ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੰਦਾ ਨੇ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਵਭੀਨੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦੇਂਦੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨਾਲ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੀ ਹਰ ਲਿਖਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ੬ ਜੂਨ ੧੯੭੮ ਤੋਂ ੨੦੦੪ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਮਨਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਉਹ ਇਹ ਕਰ ਨਾ ਸਕੇ।

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਤਿਜੁਗ, ਵਰਿਆਮ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਅੰਕ ਭੇਂਟ ਕੀਤੇ ਗਏ।

ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਨ ਸ਼ੁਰੂਕੀਤਾ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਕਸੇਲ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਗੁਨਾਹ ਕਰਾਂਗੇ।

ਡਾ. ਹਰਸਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਕਸੇਲ ਜੀ ਮਿੱਤਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਤਨੋਂ ਉੱਜੜ ਕੇ ਆਏ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਰਦ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਭੁਲਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਨੇਹਾ ਅਗਲੀ ਪੁਸ਼ਤ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਆਪਣਾ ਵਤਨ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਣਗੇ? ਜੇ ਇਹੀ ਰੁਝਾਨ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਪੰਜਾਬ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਮੋਹਨਜੋਦੜੋ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਆਸਵੰਦ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰਾ ਪੰਜਾਬ ਉੱਜੜ ਵੀ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਨਾਮਧਾਰੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਲੱਥ ਕੌਮ ਵਲੋਂ ਝੁਲਾਇਆ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾਬਾਦ ਰਖਣਗੇ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੋਂ ਡਾ. ਗੁਲਜਾਰ ਸਿੰਘ ਪੰਧੋਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦੇ ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ' ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੇ ਵੀ ਲੜ ਲੱਗੇ। ਕੱਟੜ ਧਾਰਮਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਉਹ ਮਾਰਕਸਵਾਦੀ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਹ ਉੱਚ ਪਾਏ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਰਚ ਸਕੇ। ਉਹਨਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣਾ ਬੇਇਮਾਨੀ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਲੜਾਈ ਲੜਨਾ ਅਤੇ ਪਖੰਡਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿ ਕੇ ਹੱਕ ਸੱਚ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਡਮੁੱਲੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਇਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਚਲਾਈ-੨੦੧੬

ਪੜ੍ਹੀਏ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨ ਜੋਗਾ ਕਰੀਏ।

ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਭਾ. ਨਵਜੋਤ ਕੌਰ ਕਸੇਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾਜੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਨਹੀਂ, ਐਥੇ ਹੀ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦਿਨਚਰਯਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਨਿਸ਼ਠਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਰੁਲ ਨਾ ਜਾਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਰਪਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਯੋਗ ਥਾਂ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਸੰਤ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਕਸੇਲ ਜੀ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹਿਤਕਾਰ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੋਣ ਕੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਤਨੇਮੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਪਰੀਤ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੱਧ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਮਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿਣ।

ਗੁਰਭੋਜ ਸਿੰਘ ਗੁਰਾਇਆ ਸਕੱਤਰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਸਰੋਤ ਸਨ - ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਦਰੀ ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਨਾਮਧਾਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖ ਕੇ ਏਡਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਇਹ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀਆਂ, ਜਿਹੜਾ ਕਸੇਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਵਿਕਾਸ' ਲਿਖ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ੧੭-੧੮ ਵਾਰੀ ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਰ ਲਿਖਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਕਰਦੇ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਰਚਿਆ। ਨਵੰਬਰ ੧੯੯੬ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਸੰਤ ਤਰਨ ਸਿੰਘ ਵਹਿਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ' ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਕਸੇਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਗੁਰਾਇਆ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਪੜ੍ਹ ਲਿਖ ਕੇ, ਤਰਕ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ, ਪ੍ਰਗਤੀਵਾਦੀ ਬਣਦਾ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹੀ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਮਨੁੱਖ, ਚਿੰਤਕ ਰਹਿ ਕੇ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਸਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ।

ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਤਮਸਤਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਰਾਗ ਨਾਲ, ਅਨੰਦ ਨਾਲ, ਬੈਰਾਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਨਾਮਧਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਲੇਖਕਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਕਸੇਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਆਸਰਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਲਈ ਅਤੇ 'ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ' ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣਿਆ। ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਤੇ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਣਾ, ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ, ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਕਰਨਾ, ਹਲੀਮੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਕਸੇਲ ਜੀ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਕਰਕੇ, ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਗਏ ਹਨ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਧਰਮ ਤੇ ਮਾਰਕਸਵਾਦ ਦਾ ਸਬੰਧ ਦਸਦਿਆਂ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਿਰਫ ਸੱਚ ਦੀ ਹੀ ਉਸਤਤ ਹੈ। ਸੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਜੋ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਲੀਕਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਾਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖੀ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਦੀ ਹੈ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਮੰਗਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜੇਗਾ, ਉਹ ਹੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਲੈਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜੋਤ ਚਲੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਇਲਾਜ ਵੀ ਕਰਵਾਇਆ। ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਇਹ ਇਕੱਠ ਇਕ ਕਵਾਲਿਟੀ ਇਕੱਠ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦਿਲੋਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣ ਜਿਹੜੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਨਾਮਧਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਇਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਣ।

ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਜੂਨ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਤਪਦੀ ਦੁਪਿਹਰ ਨੂੰ ਹਰੀ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ੩ ਘੰਟੇ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤ ਗਏ, ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ। ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਰੇ ਸੱਜਣ ਮਿੱਤਰ ਕਸੇਲ ਜੀ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਮੰਜਲ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਜੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ ਯਾਦਗਾਰੀ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ।

ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਦਿਆਂ.....

- ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ 7 ਮਈ 2019 ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀਆਂ ਬਾਤਾਂ ਪਾਉਂਦੀ-ਪਾਉਂਦੀ ਖੁਦ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ। ਸਾਡੀ ਮਰਾਦ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸ-ਖੋਜੀ ਡਾ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੰਗਾਲਣ, ਸੰਭਾਲਣ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਲੇ ਤੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪੜਚੋਲਣ ਤੋਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਜਨਮ ਅਣਵੰਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਵਿੱਚ 1924 ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਸ਼ੇ ਚ ਬੀ.ਏ. ਆਨਰਜ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਐਮ.ਏ. ਕੀਤੀ। ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ' ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੋਜ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਜਿਸ ਸਲੀਕੇ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਸਖਤ ਘਾਲਣਾ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਮੂਹਰਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ।

ਆਪ 'ਸੰਤਾਲੀ ਦੀ ਵੰਡ' ਦੇ ਦੁਖਦ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਨਿਰਖਣ-ਪਰਖਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਾਤਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਵਿਦਵਾਨ ਵਜੋਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਖਿੱਤੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ 'ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਫ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ' ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਰਚੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ' ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨੀਭ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਇਸ ਪਿੱਛੇ ਵਿਦਮਾਨ ਵਰਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਬਾਹ ਪਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦੈ ਕਿ ਕਿੰਜ ਵੰਡ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮਿਆਂ ਚ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਟਵਾਰੇ ਦੀ ਲਕੀਰ ਦੇ ਬਾਨੀ ਰੈਂਡ-ਕਲਿੱਫ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲੇ ਤੇ ਉਸਨੇ ਲਕੀਰ ਸਿੱਧੀ ਕਰਦਿਆਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਮਮਦੋਟ ਤੇ ਜ਼ੀਰਾ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖਾਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਡਾ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਮੁਤਾਬਕ ਸਰ ਰੈਂਡ ਕਲਿੱਫ ਜਦ ਕਦੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਰੈਂਡ ਕਲਿੱਫ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਦੋ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈਆਂ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੋ ਪੰਨਿਆਂ ਤੇ ਦੋਨੋਂ ਨਕਸ਼ੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਵਿੰਗ-ਤੜਿੰਗਾ ਨਕਸ਼ਾ ਮਮਦੋਟ ਤੇ ਜ਼ੀਰਾ ਤਹਿਸੀਲ ਸਮੇਤ ਭਵਿੱਖਤ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਤਹਿਸੀਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਨਵਾਂ ਬਣਾਇਆ ਸਿੱਧਾ-ਸਪਾਟ ਚੜ੍ਹਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ, ਡਾ: ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੋਜੀ-ਬਿਰਤੀ ਆਮ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਤੁਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਸੱਤਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਈਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਵਰਣਿਤ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਬਟਵਾਰਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੇਤਾ' ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਗਾਥਾ', 'ਜਨਮ-ਸਾਖੀ ਪਰੰਪਰਾ', 'ਭਾਰਤ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਥਿਤੀ', 'ਸਿੱਖ ਧਰਮ-ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਰਚਨਾਕਾਰ', 'ਜੀਵਨ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ', 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ)', 'ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜ ਨਿਬੰਧ', 'ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ: ਜੀਵਨ ਤੇ ਘਾਲਣਾ' ਆਦਿਕ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਨੇਕਾਂ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ 'ਮਿਹਰਬਾਨ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ' ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਡਮੁੱਲੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ 'ਮੌਖਿਕ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ' ਦੇ ਮੋਢੀ ਕਹਾਉਣ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਰਫ ਹਾਸਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। 1964 ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਕੇ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵੰਡ' ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੀਆਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਚਿਕਾਰਡ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ। ਆਪ ਨੇ 1950 ਤੋਂ 1965 ਈ: ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿੱਚ ਅਧਿਆਪਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਚਿਣਗ ਲਗਾਈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਵਿਦਵਾਨ ਆਇਆ, ਆਪਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿਦਕ-ਸਿਰਤ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਇਆ। ਅਜੋਕੇ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੀਨ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਡਾ: ਸੁਖਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡਾ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਅਖਵਾ ਕੇ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਨਿਭਾਈਆਂ ਬਿਹਤਰੀਨ ਸੇਵਾਵਾਂ ਸਦਕਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ 'ਨੈਸ਼ਨਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਫ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ' ਦੀ ਪਦਵੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖ ਸਰੋਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗਰੰਥ ਸੰਪਾਦਨਾ ਪ੍ਰਾਜੈਕਟ' ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਲੰਬਾ ਸਮਾਂ ਕਾਰਜ-ਭਾਰ ਦਿੱਤੀ ਰੱਖਿਆ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਦਲੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡੀ.ਲਿਟ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਦੇਸ-ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵੱਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰੇ ਮਾਅਰਕਿਆਂ ਬਦਲੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਸਕੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਬੋਰਡ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਦ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡਾ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਟੈਂਡ ਲੈਂਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਨੂੰ ਠੀਕ ਦੱਸਦਿਆਂ, ਹੋਈਆਂ ਉਕਾਈਆਂ ਨੂੰ 'ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦਕਾਂ' ਦੀ ਗਲਤੀ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਆਸਤਦਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਮੁਫਾਦ ਸਾਧਣ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਜਦ 95 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਪਰਮ-ਸੱਤਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵਿਲੀਨ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਖਲਾਅ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਇੱਕਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਖਲਾਅ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਪੰਜਾਬੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਭਰੇਗਾ, ਇਹ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਦੱਸੇਗਾ।

ਪਿਆਰਿਓ! ਸਮਾਂ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਹਰ-ਹੀਲੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਿਆ ਕਰੀਏ। ਰੁਖਸਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਰਿਆ 'ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ' ਸਿਰਫ ਫੋਕੀ ਰਸਮ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੈ। ਸ਼ਾਲਾ! ਇਹ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਿੱਖ-ਹਿਰਦਿਆਂ 'ਚ ਸਦਾ ਜਿਊਂਦੀ ਰਹੇ।

ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾ: ਸ਼ੇਰ ਖਾਂ (ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ)

ਸੰਪਰਕ: 98157-58466

ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਕਵਿਤਾਵਾਂ

ਦਿਤੀ ਸਾਨੂੰ ਢੋਈ ਏ

ਉਦੈ ਹੋਇਆ ਸੂਰਜ, ਸਵੇਰ ਸਾਡੀ ਹੋਈ ਏ।
ਸਤਿਗੁਰ ਉਦੈ ਸਿੰਘ, ਦਿਤੀ ਸਾਨੂੰ ਢੋਈ ਏ।

ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਭਾਣਾ, ਅਸੀਂ ਹੋ ਗਏ ਨਿਰਾਸ਼ ਸਾਂ।
ਗੁਰੂ ਜਗਜੀਤ ਪਿਛੋਂ, ਬੜੇ ਹੀ ਉਦਾਸ ਸਾਂ।
ਮਨਾ ਦੇ ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ, ਰੋਸ਼ਨੀ ਜਹੀ ਹੋਈ ਏ।

ਡਿੱਗਿਆਂ ਤੇ ਡੋਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਚੰਗਾ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲਿਆ।
ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਤਾਂਈ ਗੁਰੂ, ਬੜਾ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਮਿਲਿਆ।
ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਹੋਈ ਮਨਜ਼ੂਰ, ਅਰਜ਼ੋਈ ਏ।

ਗੁਰੂ ਕਰੇ ਸਭ ਤਾਂਈ, ਸਦਾ ਉਜਿਆਰਾ ਮਿਲੇ।
ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਜਿਹਾ, ਅਲੌਕਿਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਮਿਲੇ।
ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਸੋਂ, ਵਿਛੜੇ ਨਾ ਕੋਈ ਏ।

ਭੁੱਲੀਏ ਨਾ ਭਟਕੀਏ ਨਾ, ਆਪਣੇ ਬਨਾਈ ਰਖੀਂ।
ਢਿੱਲੋਂ ਤਾਈਂ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਦਾ ਲਾਈ ਰਖੀਂ।
ਮਾਲਾਂ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਾਲੀ, ਦਿਲਾਂ 'ਚ ਪਰੋਈ ਏ।

ਸਜਦਾ

ਸਜਦਾ ਕਬੂਲ ਮੇਰਾ ਕਰੀਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕਾ।
ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਝੋਲੀ ਭਰੀਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕਾ।

ਤੇਰੇ ਜੇਹਾ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇ ਦਿਸਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਾ।
ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਚਲਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ ਨਾ।
ਸੇਵਕਾਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਹਰੀਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕਾ।

ਤੇਰੀ ਮਿਹਰ ਨਜ਼ਰ ਸਦਕਾ ਦੁਨੀਆਂ ਅਬਾਦ ਹੈ।
ਦਰ ਦਰਬਾਰ ਤੇਰੇ ਸਾਡੀ ਫਰਿਆਦ ਹੈ।
ਹੱਥ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਧਰੀਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕਾ।

ਤਕਦੀਰਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਮੌਲਾ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਨੇ।
ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਗੋਰੇ ਕਾਲੇ ਸਭੇ ਤੇਰੇ ਦਾਸ ਨੇ।
ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਇਕੋ ਜੇਹਾ ਵਰੀਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕਾ।

ਭੁੱਲਿਆ ਬਸੰਤ ਉਲਝਾਇਆ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲਾਂ ਨੇ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅਨੇਕ ਹੋਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੇ।
ਮੇਰੀਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਜਰੀਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕਾ।

ਰਸਤਾ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਸਿਆ

ਜੇਕਰ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਬਨਾਣਾ, ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲਾ ਕੇ ਰਖਿਓ।
ਏਧਰ ਉਧਰ ਭਟਕ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਰਖਿਓ।

ਜਿਹੜਾ ਰਸਤਾ ਗੁਰੂ ਨੇ ਦਸਿਆ, ਉਸ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਇਓ।
ਵਿਚ ਕੁਰਾਂਹੀ ਪੈ ਕੇ ਕਿਧਰੇ, ਰਾਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਇਓ।
ਜਿਸ ਨਾਲ ਹੋਵਣ ਦੂਰ ਹਨੇਰੇ, ਐਸੀ ਜੋਤ ਜਗਾ ਕੇ ਰਖਿਓ।

ਉਹ ਨੇ ਵੱਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੀਤ ਗੁਰੂ ਸੰਗ ਲਾਈ।
ਉਹਨਾਂ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਨਾ ਕੋਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਾ ਕੇ ਤੋੜ ਨਿਭਾਈ।
ਮੁਰਬਦ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲੀ, ਮਾਲਾਂ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਰਖਿਓ।

ਭਵ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਅੰਦਰ, ਕਿਧਰੇ ਡੋਲ ਨਾ ਜਾਵੇ ਬੇੜਾ।
ਓਸੇ ਬੇੜੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਿਓ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਾਰ ਲਗਾਵੇ ਜਿਹੜਾ।
ਨਾਲ ਮਲਾਹ ਦੇ ਕਦੇ ਨਾ ਵਿਗੜੇ, ਐਸਾ ਪਿਆਰ ਬਨਾ ਕੇ ਰਖਿਓ।

ਜੇਕਰ ਮੰਜ਼ਲ ਸਰ ਹੈ ਕਰਨੀ, ਜਾਗ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਉਠ ਕੇ ਬਹਿਣਾ।
ਸੁਤਿਆਂ ਕਿਧਰੇ ਲੁੱਟ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਮੁਲਾ ਰਹਿਣਾ।
ਮਨ ਅੰਦਰ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਇਹਨੂੰ, ਅਗੇ ਧੂਪ ਲਗਾ ਕੇ ਰਖਣਾ।

ਭਾਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਚਰਨ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੈਂਦੇ ਜਾਗ ਪੈਂਦੇ ਭਾਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ।
ਹੁੰਦੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੂਰ ਹਨੇਰੇ, ਜਗਦੇ ਚਰਾਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ।

ਗੁਰੂ ਜਿਸ ਦੇ ਵੀ ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੱਸ ਜਾਏ।
ਦੁਖ ਦਰਦ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਉਥੋਂ ਨੱਸ ਜਾਏ।
ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਵਿਹੜੇ,
ਗੁੰਜਦੇ ਸੋਹਾਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ।

ਸੇਵਾ ਸਿਦਕ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਜਿਨ੍ਹਾ ਪਾਸ ਹੈ।
ਗੁਰੂ ਕਰਦਾ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ ਹੈ।
ਬਿਨਾਂ ਮੰਗਿਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਦੇਈ ਜਾਵੇ,
ਸੁਣ ਕੇ ਵੈਰਾਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ।

ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜੋ ਪਛਾਣਦੇ।
ਉਹ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਬਸੰਤਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਮਾਣਦੇ।
ਹੋਣ ਪੱਤਝੜਾਂ ਰੁੱਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀਆਂ,
ਹਰੇ ਰਹਿੰਦੇ ਬਾਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ।

ਗੁਰੂ ਵਰਜਿਆ ਏ ਜਿਥੋਂ ਉਥੇ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ।
ਬੇਗੁਰੇ ਪਾਸੋਂ ਪੀਣਾ ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ।
ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦੇ,
ਇਹੋ ਜਹੇ ਤਿਆਗ ਉਹਨਾਂ ਦੇ।

ਦਰਬਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ

ਹੈ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸੱਚਾ ਦਰਬਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ।
ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਬਰਾਬਰ ਪਿਆਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ।

ਏਥੇ ਜੋ ਸੁੱਕਾ ਆਉਂਦਾ ਏ, ਉਹ ਹੋ ਕੇ ਹਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।
ਜੋ ਖਾਲੀ ਆਉਂਦਾ ਏ, ਉਹ ਏਥੋਂ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਏ।
ਖੁਲ੍ਹਾ ਹਰ ਵੇਲੇ ਰਹਿੰਦਾ ਏ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਭੰਡਾਰਾ ਸਤਿਗੁਰ ਏ।

ਜੋ ਮਨਮੁਖ ਹੋ ਗਏ ਨੇ, ਉਹ ਫਿਰਦੇ ਭੁੱਲੇ ਨੇ।
ਜੋ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਨੇ, ਉਹ ਹੀਰੇ ਅਣਮੁੱਲੇ ਨੇ।
ਜੋ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਏ, ਓਹੋ ਸਰਦਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ।

ਸੇਵਾ ਜੋ ਮਿਲੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੀ, ਆਸਾ ਸਿੰਘ ਪੂਰੀ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਏ।
ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੂਬਾ ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਕਰਦਾ ਏ ਤੇ ਚੌਰ ਝਲਾਉਂਦਾ ਏ।
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹੈ ਸਕੱਤਰ, ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਕਰੇ ਤਿਆਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ।

ਬਿਨਾਂ ਲਾਲਚ ਹੁੰਦੀ ਜੋ ਉਹ ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਏ।
ਇਹ ਸੱਚੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਮੇਵਾ ਏ।
ਪਾ ਸਕਿਆ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਾ ਕੋਈ ਪਾਰਾਵਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦਾ।

ਸੰਪਰਕ: 93160-12844

ਗਜ਼ਲ

—ਸਿਰੀ ਰਾਮ ਅਰਬ

ਵੰਚਤ ਨੂੰ ਜਿਹੜਾ ਹਰਫ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ,
ਅੱਖਰ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵਧਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ।

ਕਿਸ ਦਿਨ ਸੀ ਜਨਮ ਧਾਰਿਆ ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ,
ਪ੍ਰਗਟ ਦਿਵਸ ਉਹ ਤਦ ਹੀ ਮਨਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ।

ਜਿਹੜਾ ਮਰੀਚਕਾ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਿਆ,
ਉਹ ਰੇਤ ਨਾਲ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ।

ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਲੋਕ ਆਖਦੇ ਦਿਲ ਇਨਕਲਾਬ ਦਾ,
ਸਿਰ ਨੂੰ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਸਾਹਵੇਂ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ।

ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਤੇ ਦਰਦ ਵੰਡਾਉਂਦਾ ਹੈ ਸ਼ਖ਼ਸ ਜੋ,
ਆਪਣੇ ਉਹ ਗਮ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ।

ਚਾਨਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ ਝੱਖੜ ਨੂੰ ਤਦ ਹੀ ਉਹ,
ਜਗਦੇ ਹੋਏ ਚਿਰਾਗ਼ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ।

ਹੋਵੇ ਨਾ ਜਿਸ ਦੇ ਭਾਗ 'ਚ ਲਿਖਿਆ ਝਨਾਂ ਦਾ ਨੀਰ,
ਜੀਵਨ ਦੀ ਡੋਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਫੜਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਕਦੇ।

ਸੰਪਰਕ 9888452204

TOP TRAK

AN ISO 9001 : 2008 CERTIFIED CO.

CITY PULSE

FREEDOM

TT-SUPER

FLYBIRD

NINJA

DIRT BIKE

Call Plus 91142-91142

New Arrivals

Partap Engineers

PARTAP ENGINEERS

H.O. : Bhagwan Chowk, Ludhiana - 141 003 (Pb.)
 Tel. : +91-161-2512373 Fax : +91-161-2533273
 E-mail : partapengineers@yahoo.co.in, info@toptrakcycles.com
 Website : www.toptrakcycles.com
 Works : G.T. Road, Jugiana, Ludhiana-141 011 (Pb.)
 Telefax : +91-161-2512373 Mob. : +91-99142-91142

India's Largest Second Hand Food Machines Dealer Cum Rebuilder

750kgs Potato Chips Line

List of the projects, consultation and machines:

1. Biscuits-Soft Dough, Hard Dough, Crackers
2. Cookies- Wire Cut, Depositer.
3. Bread, Cakes and Bakery Products
4. Wafers - Flat, Round, Enrobed, Moulded
5. Wafers - Round Sticks, Pillows, Flat Sticks.
6. Ice Cream Cones - Moulded or Rolled Sugar Cone.
7. Chocolates- Moulded, Enrobed, Panned, Drops.
8. Potato Chips
9. Extruded- Kurkure, Cheetos.
10. Toast- Bread Toast, Mini Toast.
11. Vermicilli., 12. Water Filling., 13. Paper Cups.
14. Chocolate/Jelly Filling Lines for Small Cups.
15. Namkeens.

*We arrange complete
machines, manpower
and training receipes
with formulation*

BBL FOODS (P) LTD.

SANTOSH NAGAR X ROADS, HYDERABAD- 5000059, INDIA

Tel : +91 40 24530680, Mobile : 91 98480-50607/ +91 98483 99702

e-mail: lakbir.mutchall@gmail.com

www.bblfoods.com www.mutchall.com

ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਕਸੇਲ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਸਮਾਗਮ- ਸ੍ਰੀ ਭੈਣੀ ਸਾਹਿਬ, 9 ਜੂਨ, 2019

ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਵਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ।

ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ- ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਪਾਤਰ, ਸ. ਸੁਵਰਨ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ, ਡਾ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਧੀਰ, ਸ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੰਦਾ, ਡਾ. ਹਰਬਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਡਾ. ਨਵਜੋਤ ਕੌਰ ਕਸੇਲ, ਡਾ. ਕੁਲਜਾਰ ਸਿੰਘ ਪਹਿਰ, ਸ. ਗੁਰਭੋਜ ਸਿੰਘ ਗੁਰਾਇਆ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਸਰੂਪ ਰਿਖੀ, ਪ੍ਰੋ. ਕੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ, ਸੰਤ ਨਿਬਾਨ ਸਿੰਘ, ਸੇਵਕ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਵੀਬਰ ਗੁਰਸੇਵਕ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰਿਆਮ ਦਾ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਅੰਕ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ, ਤੇਜਵੰਤ ਸਿੰਘ ਸੱਗੂ ਅਤੇ ਅੰਗਦ ਜੀ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਅੰਕ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੇਵਕ ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੰਤ ਨਿਬਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰਤਮਾਨ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਕਸੇਲ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਅੰਕ ਭੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ. ਸਰਵਬਕਤੀਮਾਨ ਸਿੰਘ ਜੀ।

Reliable Performance

**Consistence Performers, Suited to all market
needs with high yield, quality & disease resistant.**

NAMDHARI SEEDS PVT. LTD.

Bidadi 562 109 Bangalore • Tel.: 98454 71271/ 72, 98453 81817/ 98453 10057

Liaison Office: Tel.: 080 28602167/ 69 • Fax: 080 28602168

e-mail: namdhariseeds@namdhariseeds.com • URL: www.namdhariseeds.com

Seeds for a better future...

ਮਾਲਕ, ਐਡੀਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਰਜਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਈਟ ਕਰਾਸ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਭਾਈ ਦਿਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿੰਟ ਕਰਵਾ ਕੇ
ਲਾਡੋਵਾਲੀ ਰੋਡ ਸਾਹਮਣੇ ਸੈਂਟਰਲ ਟਾਊਨ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਫੋਨ : 0181-2222543- ਮੋਬਾਇਲ- 98143-18720